

SBORNÍK PŘÍRUČEK SVAZEK 15.

REDIGUJE PROF. JAN KRANICH.

PŘEHLEDNÉ DĚJINY LITERATURY ČESKÉ

OD NEJSTARŠÍCH DOB
AŽ DO POLITICKÉHO OSVOBOZENÍ.

Napsali

Dr. JAN V. NOVÁK,
GYMNASIJNÍ PROFESOR
V PRAZE.

Dr. ARNE NOVÁK,
Ř. PROFESOR MASARYKOVY
UNIVERSITY V BRNĚ.

VYDÁNÍ TŘETÍ,
PŘEPRACOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ.

A handwritten signature in cursive script, which appears to read "Josef Pánek".

V OLOMOUCI 1922.

NÁKLADEM R. PROMBERGRA, KNIHKUPECTVÍ.

PŘEHLEDNÉ
DĚJINY LITERATURY ČESKÉ
OD NEJSTARŠÍCH DOB
AŽ DO POLITICKÉHO OSVOBOZENÍ.

Předmluva k třetímu vydání.

Přízeň, které se dostalo prvnímu vydání »Stručných dějin literatury české«, vydanému r. 1909, zůstala věrna také druhému zpracování, jež vyšlo před osmi lety. Škola i potřeba soukromá sahaly tak horlivě k těmto »Přehledným dějinám literatury české«, že již na konci světové války byl celý, značný náklad úplně rozebrán; spisovatelé i s nakladatelem hned pomýšleli na nové vydání potřebné příručky. Ale známé potíže výrobní, zvláště pak přetížení tiskáren a nedostatek vhodného papíru, způsobily, že plán ten se uskutečňuje teprve po třech letech; lhůty takto nevídaně prodloužené použito bylo vydatně ke zdokonalení spisu.

Část první, vykládající o staré a střední době písemnictví českého, nedoznala hlubších změn, ač revise a doplnění textu byly poslední prací zesnulého Jana V. Nováka. Za to důkladně přepracováno období novočeské, které podle zákona organického členění historického dovedeno až k politickému osvobození r. 1918; vlastní literatura revoluční nemohla býti do dějepisného výkladu již pojata, hlavní zjevy literární jsou však sledovány i přes onu hranici. Že v oboru staršího i novějšího písemnictví krásného a naukového sledovány nové výzkumy vědecké; že vydatně použil spisovatel upozornění a výtek odborné kritiky a že podle nich opravil omyly prvních dvou vydání; že v knihopisných odkazech, které ovšem nechtějí býti úplné, zaznamenal všude nové a nejnovější práce — to rozumí se u naukové příručky samo sebou. Hlavní pokrok vydání třetího záleží však, podle soudu spisovatelova, v přehlednějším seskupení látky v oné části, již první dvě vydání vymezovala jakožto vylíčení »doby přítomné«, a kde dosud členění genrové křivilo se nedosti logicky s dělením skutečně historickým

Přehledné děj. lit. české, III. vyd. 1

teprve nyní dosaženo ústrojné jednoty. Zřetelům podřízen i výklad o slovenském písemnictví, které zřeteleno ještě pevněji do vývojové jednoty duševního a tělesného života českého; již název této příručky dokazuje že spisovatel zná jen jedinou literaturu českou, bez hledu na to, je-li psána jednotným spisovným jazykem národním.

Zevní úprava knihy řídila se výhradně praktickou účelností a snahou o úsporu místa; proto vypuštěn též i tečný rejstřík věcný, jenž nepřinášel žádoucího užítka, jména časopisů, almanachů a knihoven převzata z něho rejstříku osobního. Kéž kniha, která tentokrát vychází nákladě opět zvýšeném, naplní svůj národně kulturní kol stejně jako její obě předchůdkyně!

V P r a z e, na jaře 1921.

Dr. ARNE NOVÁK.

Úvod.

Literatura česká, ze všech slovanských nejdéle trvající, náleží k nejzajímavějším v Evropě, a to jednak prostředím, ve kterém vznikla, jednak změnami, jichž se dožila během šesti století svého trvání.

Tri byly doby, ve kterých země, kde lid česky mluvící obýval, těšily se dlouhotrvajícímu míru, takže se mohl tehdy povznést blahobyt a s ním osvěta. Bylo to především století XIV., potom století XVI., posléze století XIX. a XX. V těchto stoletích také tvoření literární v zemích českých dostupuje vrcholu, písemnictví české tehdy jaře rozkvétá.

Můžeme tedy rozeznávat v literatuře české tři doby

I. *Dobu starou*, jež sahá od počátku tvoření literárního po činnost Husovu (—1402). Vrcholem jejím je století XIV

II. *Dobu střední*, která vrcholí ve století XVI. a k úpadku se nachýlila ve století XVII. a XVIII.

III. *Dobu novou* od znovuzrození jazykového, slovesného i národního na konci XVIII. věku a na počátku století XIX. do politického osvobození r. 1918.

I. Stará doba literatury české.

(Do roku 1402).

a) Období přípravné.

Pohanská doba národa českého jest a zůstane nám asi navždy úplně neznáma, protože první zápisy o ní jsou o mnoho pozdější, a tradice v tolika pokoleních podlehla, zajisté velmi značným změnám. Tolik však tvrditi můžeme, že předkové naši po řadu století již byli národem samostatným, od Slovanův ostatních odděleným, než u nich došlo k jakýmkoli zápisům jazykem českým. Nevíme totiž ani bezpečně, zdali v době předkřesťanské vůbec znali písmo, proto nelze u nich mluvíti o písemnictví, jakkoli podle obdoby jiných národů můžeme souditi, že i v době pohanské měli své vlastní písně a říkadla, báje a pověsti. Také o těch plodech činnosti duševní však máme zprávy teprve z doby křesťanské, a podání lidové, pokud je zachovalo, jeví se značně pomíšeno živly křesťanskými. Zpěvy epické, které v té době vznikly, zajisté nikdy nedosáhly ani ceny ani významu zpěvů jihoslovanských a ruských. Rozptýlenost politická, souvisící jednak s růzností kmenovou, jednak s politickou nadvládou několika knížat, zajisté nebyla rovněž na prospěch vývoji kulturnímu, vyžadujícímu významných, rozhodujících středisek.

Důležitou přípravou k písemnictví pro náš národ, rovněž jako pro jiné národy novověké, bylo přijetí víry křesťanské. V ní totiž od pradávna při bohoslužbě předpokládá se užívání písma, písmem pak se lidstvu otvírá brána ke vzdělanosti.

Písmo, s kterým se Čechové na počátku doby křesťanské seznámili, bylo dvojí: písmo slovanské, jehož užívali věrozvěstové slovanští, sv. Cyril a Metoděj, podle **nynějšího** soudu badatelů písmo hlaholské, a písmo **latinské** , jež k nám vnikalo ze sousedství západního hned od počátku styků se světem románským a germánským. První bylo již zprvu svým sestavovatelem Cyrilem-Konstantinem **přizpůsobeno** hláskové potřebě jazyka slovanského, druhé bylo vypůjčeno od jazyka, majícího hlásek mnohem méně, vyžadovalo tedy nové úpravy, stejně jako písmo řecké, s nímž se později setkáváme v písmě kyrilském.

Křesťanství řeckovýchodní působilo u nás jen **náhodně** ,

a to po krátkou dobu: význam jeho i cele kultury řecko-východní pro nás přerušen byl na vždy příchodem Maďarů do Uher a pádem říše Velkomoravské (poč. X. stol.). Proto po písemnictví staroslovanském, zaváženém na Moravu a do Čech sv. Cyrilem a Metodějem, zůstalo jen několik malých zbytkův obsahu církevního, psaných písmem hlaholským (zlomky kijevské a pražské), v nichž se vyskytuje několik tvarů českých. Také původem svým do Čech klade se staroslověnská legenda o sv. Václavu (vyd. v I. díle Pramenů dějin českých 1873).

Působení latinského západu na literaturu českou je trvalé a dodalo zvláštního rázu nejen dějinám českým, jak vykládá František Palacký ve svém díle dějepisném (Úvod, I, 1, str. 9. vyd. Kalouskova), ale i české literatuře. Dostal se jazyk český již samým přijetím křesťanství do mocného působení dvou kultur pokročilejších, latinské a německé, což rozhodlo i o rázu literatury. Založením biskupství pražského (r. 973), které mělo ráz latinský, západní, liturgie východní podlehla, nalezla však v XI. stol. ještě utociště v klášteře sázavském, založeném od knížete Oldřicha pro sv. Prokopa r. 1032. Tu obřad slovanský trval s několikaletou přestávkou za knížete Špytihněva do r. 1097, až i odtud vymizel a ustoupil obřadu a písmu latinskému. Jako středisko církevní pak Praha převzala i úkol centra kulturního; význam Moravy a Slovenska i ve vývoji jazykovém i literárním proti ní ustupuje v pozadí. Zprvu zdálo se sice, že slovenské nářečí okolí velehradského a první tamější škola literární nabudou převahy, ale brzo rozhodlo tu soustředění moci ve kmeni českém (995) a vzrůst hlavního jeho města. Politické přičlenění kmenů východních ke koruně uherské mělo také za následek rozštěpení jazyka na dvě větve, které přivedilo ve stol. XIX. i rozdělení jazyka spisovného, ač vědomí souvislosti kmenové trvalo.

Jazykem církve západní od prvopočátku byla latina; křesťanství pak, převzavši a nově upravivši značnou část vzdělanosti starořímské, podrželo i jazyk světového národa římského. Kněžstvo a kláštery dále udržují tuto vzdělanost a sdílejíce ji vrstvám laickým, odevzdávají zároveň i jazyk latinský. Tak shledáváme, že po celý středověk a ještě dvě století potom latina jest jazykem lidí vzdělaných a pěstuje se i jako obecný jazyk vědecký. Jazyky národní přijaly také z latiny mnoho jmen s křesťanstvím souvislých.

Také u nás nejstarší památky ducha českého sepsány jsou jazykem latinským; v nich se vyskytují pouze jednotlivá slova česká, nejvíce osobní mužská a místní. Jsou to legendy o českých světcích, zprávy letopisné, kroniky země české, listiny vymezující majetek, darovaný v našich zemích ústavům duchovním, a nápisy na českých mincích. Z těchto památek také nejvíce se dovídáme o minulosti národa českého.

Do X. stol. Jos. Pekař (Nejstarší kronika česká 1903) klade složení t. zv. *Kroniky Kristiánovy*, obsahující legendu o utrpení sv. Ludmily a sv. Václava. Za původce skladby té pokládá mnicha Kristiána (Křišťana), syna Boleslava I., jenž jinak slul Strachkvas. Jiní však sepsání té legendy kladou v dobu mnohem pozdější.

Oblíbeným a známým kronikářem českým, jenž obsáhl všecku starší minulost národní až po svou dobu a následovníkům svým stal se nejen vzorem, ale i věrohodným zpravodajem, jest Kosmas, děkan kapituly pražské (žil v I. 1045—1125). Podle starobylého vypravování rod jeho pocházel z Polska, odkud kníže Břetislav I. odvedl tak zv. Hedčany a usadil je v okolí města Zdic. Kosmas vzdělával se nejprve doma na Vyšehradě, kde bylo tehdy slavné učení, potom vydal se do Lutychu, známého Čechům učenou školou od poč. XI. stol. Jako muž i starořímskými vzory odchovaný, vzdělaný a zkušený, vykonal později též několik cest za posláním diplomatickým po zemích sousedních. V posledních letech života, po smrti své choti Božetěchy, jal se psáti českou kroniku, kterou rozdělil ve tři knihy. Výklad počíná potopou světa, končí r. 1125, kdy také zemřel. V dějinách českých rozeznává dobu báječnou (pohanskou) a historickou (křesťanskou, od r. 894). Pro vylíčení dějů nejstarších pohlédl se po výkladech latinských kronik sousedních národů (zvláště si všímal Reginona), mimo to spoléhal, jak sám tvrdí, na tradici starších lidí.

V této době nejstarší vypravování jeho má ráz národních pověstí (o Krokovi a jeho dcerách, o Libuši a Přemyslovi, o dívčí válce atd.) a dosti je přizpůsobeno starším i současným tradicím jiných národů. Jež Kosmas zajisté znal z knih. Pro dobu křesťanskou byli mu zpravodaji věrohodní svědkové. (do r. 1038), v období posledním (konec století XI. a počátek XII.) sám byl přímým účastníkem významných událostí, nebo dovídal se o nich od vrstevníkův. O věrohodnosti jeho několikráte vysloveny byly pochybnosti, ale výklad jeho celkem činí dojem pravdivosti aspoň subjektivní. Sloh jeho má některé zvláštnosti tehdy obecné, že se nese širokým proudem souměrných period, že si libuje ve figurách, citátech ze starých spisovatelův a vložkách veršovaných, ale duchem je český a leckde značně živý. Rukopisů kroniky té je hojně, nejstarší již ze XII. století, tiskem vyd. již počátkem stol. XVII. Kritické vydání v Pramenech dějin českých, díle II. (1874); tu připojen i zdařilý překlad V. V. Tomka.

O značné oblibě kroniky Kosmovy svědčí mimo hojně rukopisy také okolnost, že měl několik pokračovatelů, z nichž napřed se jmenuje kanovník vyšehradský, jenž asi r. 1141 psal o událostech let 1126—1142, po něm mnich sázavský, který vyložil události let 1126—1142.

Vincenc, kanovník pražský, účastník výpravy krále Vladislava do Itálie. vypsal děje za tohoto krále (1140—1167). Pokračovatelem jeho byl Jarloch, opat milevský (1165—1228), jenž vypsal dějiny nejsmutnější doby rozbrojů mezi Přemyslovci a skončil nastoupením Přemysla I. (1197).

Pokusy o spisování jazykem domácím ve stol. XII. jsou ještě málo významné: nejprve jsou to pouhé glosy, t. j. jednotlivá slova česká, obyčejně nadepsaná, určená porozumění textu latinskému. Největší pověsti nabyly tak zv. glosy svatořehořské, vepsané do latinského rukopisu dialogů papeže Řehoře I., jenž napsán byl v XI. stol. a chová se v kapitulní knihovně pražské (některé přípisky české tu nalezené kladou se do počátku stol. XII., jiné do stol. XIII; o nich psal Ad. Patera v ČČM. 1878: v době nejnovější několiikrát vysloveny pochybnosti o jejich pravosti, protože jeví směs jazykových živlů staroslověnských a českých; ani Jan Gebauer nepojal jich do Slovníka staročeského). Z téže asi doby jsou t. zv. glosy vídeňské, jazykem dosti podobné svatořehořským, které potvrzují značnou měrou pravost glos svatořehořských.

Do toho století klade se také původ nejstarší duchovní písně české, »Hospodine, pomiluj ny«.

Vznik její Zd. Nejedlý (v Dějinách předhusitského zpěvu v Čechách, 1904) vykládá asi takto: Lid účastnil se bohoslužby nejprve tím, že podle návodu kněží ve vhodných dobách volával »Kyrie eleison« (česky zkrác »krleš«), jak o tom máme zachováno zpráv netoliko z Čech, ale i z krajin německých a z Polska. Prosté toto vzývání Boha rozšířilo se několika slovy (na př u nás připojeným k řeckému slovu překladem: »Hospodine, pomiluj ny«!) v t. zv. tropus, jakož máme taková slova zachována z Německa (z IX. stol.) i z Čech (XI. stol.), posléze ve XII. stol. objevuje se celá píseň, končící se prvotním vzýváním Boha o milost. Lid v ní prosí o slitování a zvláště Krista jako spasitele světa vzývá za spasení. Toho může dosáti tím, vyslyší-li Bůh jeho hlasy a udělí-li mu na zemi živobytí a mír jako prostředky k vyššímu životu duševnímu.

Staré podání (ze XIII. stol.) připisovalo píseň tu sv. Vojtěchu, v nové době podle jednotlivých slov domněle staroslověnských (pomilovati, spas, krleš) počítána byla mezi zbytky liturgie východoslovanské: nyní klade se vznik její do XII. století. Ve XII. století již těšila se tak značné oblibě, že stala se písní slavnostní, která též v chrámech při významných příležitostech lidem bývala zpívána. I řádem korunovačním císaře Karla IV. stanoví se jako závěr slavnostních obřadův pomázání krále. Nápěv zachoval se několikery, nejstarší znám je teprve z r. 1397, kdy mnich břeunovský Jan z Holešova napsal celé pojednání o té písni (vydané posledně od Zd. Nejedlého v uved. spise mezi přílohami).

Ve stol. XII. ještě, jako i v dřívějších, při všem živém styku se světem západním, kterého značně přibývalo jmenovitě zakládáním klášterů, majících první mnichy většinou z ciziny, a přese vše přizpůsobení státního útvaru k mocným říším západním, předkové naši zachovávají starý svůj ráz: zřízení rodinné a zemské, starožitný kroj domácí, stará jména místní. Německou osadu na Poříčí v Praze (při kostele sv. Petra) Tomek sice zjišťuje již ve stol. XI., ale účinky její nejví se tehdy významně v ostatním obyvatelstvu domácím. Ani častější spojenectví českých knížat s panovníky německými, ani výpravy do Itálie za druhého krále českého Vladislava nemají zřejmého významu v životě národním. Obrat rozhodný dostavuje se teprve počátkem stol. XIII. Zápas o staršinství v rodě knížecím tehdy ustávájí, Přemysl I. upevnil svůj trůn i na venek a mimo rodovou posloupnost ve své rodině nabyt i dědičného titulu královského. Staral se pak, aby zemi svou i niterně přizpůsobil poměrům v pokročilejších zemích západních. S leskem koruny královské dostavuje se též uznání Prahy za vynikající středisko Evropy střední, země česká nabývá místa mezi významnými státy západoevropskými. (Viz Jos. Šusta, Dvě knihy českých dějin: kn. I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, 1917.) Ještě zřetelněji snahu tu znamenáme u nástupců jeho, počínajíc Václavem I. Místo staré ústavy domácí nastupuje feudalismus, provázený různými výsadami, cizí mrav a kroj, přepych turnajův a radováněk vyskytuje se nejprv u dvora královského, ale šíří se též do hradů bohatých velmožů. Studenti z cizích universit dosahují doma rychlého postupu a výnosných míst. Již válkami křížovými čeští šlechticové přicházejí v bližší styky s velmoži německými, čehož později ještě přibývá. Němčina u nás nabývá práv v klášteřích a městech obchodních. při dvoře a na hradech, když pak se v městech od králů nově zakládaných usadili osadníci němečtí, také v městech královských. Také pohraniční pásy zemských hvozdů se kolonisují, což vede k počátkům omezování oblastí národnosti české, sahající původně na západ do Bavor ke Smrčinám, na jih do Rakous téměř k Dunaji. České hrady v těchto přechodních letech nabývají názvů německých, a na nich vítání jsou ti, kdož nový ráz smýšlení tlumočili, němečtí pěvci.

Do Čech přinášeli poesii romantickou, vzniklou na západě evropském po válkách křížových, kterou také podle předního výkvětu těchto válek nazýváme poesí rytířskou. Boje proti nevěřícím podnítily hrdinnost, křesťanství vedlo ke snaze brániti osoby slabé a utiskované, kult Panny Marie jako matky Kristovy vedl k uctívání pohlaví ženského, cit pro čest před ženami vedl k osvědčování síly a udatnosti na turnajích. Odleskem toho všeho cítění jest básnictví dvorských pěvců, kteří zprvu všude byli vítáni na dvorech knížecích o slavnostech a hodech, a když pohostin-

nost jim věnovaná, jakož i záliba pro verše jejich na západě poklesaly, uchylovali se dále na východ, kde pěni jejich dotud bylo novinkou. Tu pak záhy mohli býti zároveň politickými agitátory pro nároky Přemyslovců na korunu císařskou. Tak Václav I. měl u sebe německého pěvce Reinmara ze Zweteru; král Přemysl II. dal Oldřichovi z Türlína dokončiti Willehalma, básně Wolframa z Eschenbachu; Oldřich z Eschenbachu připsal svou Alexandreidu Václavovi II., jehož smrt oslavil, rovněž jako Jindřich z Freiberga míšenského; podobné zprávy máme také o českých velmožích.

Tak poznána z blízkva poesie, která před tím ovládala Evropu západní, což budilo později snahu po napodobování, ovšem že jazykem domácím, národním, který ve stínu latiny znenáhla dospíval samostatnosti. Proto si přirozeně vysvětlujeme ráz epické poesie české z působení západoevropského, a stopy toho zřejmé jsou nejen v obsahu, nýbrž i ve formě; ba zasáhly také lyrické zbytky české, jež klademe do stol. XIII., totiž píseň svatováclavskou a t. zv. píseň Ostrovskou, a to jednak asonancí, jednak úplně provedeným rýmem.

Píseň svatováclavská přičítána bývala kdysi prvním arcibiskupům pražským, Arnoštovi z Pardubic a Janu Očkovi z Vlašimě, ale i nápěv i souvislost se vzýváním Boha slovy »Kyrie eleison« poukazují k tomu, že je jistě starší. Podle slov 3. sloky (»Utěš smutné, otžeň vše zlé«) klásti lze původ její v dobu hospodaření braniborského po smrti Přemysla II. (1278—1282). Obsahem jest podobna písni »Hospodine«; po vzývání sv. Václava o přímluvu následuje povzdech za nebeskou vlastí, posléze prosba o dobro pozemské, jež by nás dovedlo v kruh nebeského dvorstva. Ve 2. a 3. sloze asonance (věčný — jasný, žádámy — nad námi, smutné — vše zlé) dosti zdařile provedená, zdá se býti přípravou k rýmu. V nejstarším znění tato píseň jest zachována u Beneše Krabice z Veitmile, kronikáře českého v 2. pol. XIV stol., jenž ji nazývá písni ode dávna zpívanou. Původně skládala se toliko ze tří sloh (počin. »Svatý Václave«, »Nebeské jest«, »Pomoci tvé«), v době husitské vznikly další dvě slohy (»Ty jsi dědic«, »Maria, matko žádúci«), až v XVIII. stol. ustálil se počet osmera sloh (viz Jos. Kalousek, Obrana sv. Václava, II. vyd. 1903), při čemž vzývají se též ostatní svatí čeští.

Předmětem skladby »Slovo do světa stvoření« jest Kristovo vtělení, umučení a vzkříšení. Nazývána bývala písni Ostrovskou, poněvadž pochází z prastarého rukopisu benediktinského kláštera Ostrovského, (u Davle na ostrově vltavském založeného od kníž. Boleslava II. r. 999), spíše však je to veršovaná modlitba, význačná již úplným rýmem. Nalezena byla Ad. Paterou a vyd. v ČCM. 1878.

b) Období prvního rozkvětu básnictví.

(— 1348).

Koncem stol. XIII. a počátkem stol. XIV. počíná se rozvíjeti také české básnictví epické, a to především obsahu duchovního, protože celý názor světový té doby jako středověku vůbec prostoupen jest křesťanstvím, a literatura česká té doby jest nejzřejmějším důkazem trvajících snah, nřizpůsobiti se ve všem cítění a myšlení křesťanskému západu.

Vedle Písem sv. předním pramenem, z něhož čerpáno, skladatelům našim byla sbírka dominikána Jacoba de Voragine (1230—1298), nazvaná »Legenda aurea sive chronica lombardica« (asi z r. 1270), mimo to »apokryfy«, t. j. »utajené knihy« z prvních století křesťanských, jichž církev mezi kanonické spisy nepřijala, ač kolovaly pod jménem některého apoštola neb učeďníka Páně.

Ovšem ani ty skladby neubránily se vlivu romantismu, jehož účinky se jeví jak ve volbě látek, tak i v provedení jejich.

Tak legenda o umučení, kterou můžeme počítati mezi neistarší skřadby staročeské, v části zachované velebí Krista pro jeho prostotu, an pouze na lichém oslátku vířďěl do Jerusalema, kdežto knížata tehdejší i duchovní libovali si v nádherném rouše a četné družině. Dospívá proto básník úsudku, že to Bůh úmyslně učinil, aby nám svou prostotou pomohl. Zlomek tento zachován jest u Štítného (v Řečech nedělních z r. 1392): druhý zlomek velmi kusý pochází asi z téže doby (viz Václ. Flajšbansa Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého z r. 1903). Jiné skladby o umučení jsou až z pozdějších dob stol. XIV., neboť vzrušené výjevy umučení lákaly četné osoby stavu duchovního k veršování: zachov v rukop. rajhradském (ČČM. 1886), v ruk. hradeckém podle evangelí a rouďnickém (ČČM. 1883).

Velkou skladbou obsahu duchovního nazvati lze, co se vypravuje o rozličných osobách, s Kristem nějak spřizněných nebo duchem a smýšlením spřátelených. Byli to především apoštolé a Panna Maria, po odchodu Kristově se země svěšená ochraně jejich. Básníkovi českému, patrně knězi, pramenem byla »Legenda aurea«, ale mimo to ještě jiné skladby latinské. Obrazy básnické a bajky ve skladbu vkládané poukazují na vzdělaného a obratného skladatele. Zachovány jsou posud jen tři zlomky spolu nesusvislé, jeden na počátku vykládá o apoštolích (sv. Janu Evangelistovi, sv. Matěji, Markovi a Filipovi, pak o sv. Petrovi), zvláště o apoštolské a hlasatelské činnosti mezi pohany a o umučení jejich. Zlomek z konce vykládá, jak rodiče Panny Marie, Jáchym a Anna, jsou po dvacet let manželství bezdětni, proto kněz v Jerusalemě odmítá obět jejich.

Jáchym žalem uchyluje se na poušť, Anna vrací se domů, vychází si do zahrady a spatřuje tu na stromě hnízdo vrabčích; tím opět jí připomenut podnět žalu jejího, a když se modlí k Bohu o rodinu, anděl jí zvěstuje nastávající narození dcery. (Zlomky otištěny v uvedeném díle Flajšhansové r. 1903.)

Jiná skupina skladeb obsahu duchovního týká se osob, jež nepříznivě zasáhly v poslední osudy Kristovy na zemi, zejména zrádce jeho Jidáše a soudce Piláta Pontského. Zvláště Jidášova dráha životní vyličeena značně pestře, aby se ukázalo, jak apoštol, nejbližší druh a přítel, mohl Krista zraditi. Výklad upraven byl v celku podle života starořeckého Oidipa. Rodičům Jidášovým totiž předpověděno, že syn jejich bude zkázou lidu israelského. Proto uložili chlapce narozeného v košík a pustili ho na moře. Připlul k ostrovu Škariotu a vychován bezdětnou královnou. Té se později narodil syn vlastní, a Jidáš zvěděv, že je synem pouze přijatým, utopil královici při hře na břehu mořskénu. Na útěku s ostrova dospěl Jerusalema, kde brzo získal si přízeň vladaře Piláta. Na vyjížďce jakési ubírali se mimo zahradu Rubenovu, kde právě dozrávala jablka. Pilát poslal na ně svého správce Jidáše, ten dostal se ve spor s otcem a zabil ho. Matku Ciboreu dal mu Pilát za choť. Kdž hrozný ten poměr z vypravování Ciboreina se prozradil, Jidáš obrátil se na Krista s prosbou za odpuštění, dosáhl ho a přijat i mezi apoštoly. Vedl pak pokladnu apoštolův, ale z lakoty nepoctivě, posléze Krista zradil.

O Pilátovi vykládalo se v legendě, že byl syn krále Ata, jemuž na lovu odpočívajícímu přivedena dívka Pila; vychován byl v Římě, kde dopustil se několika vražd, zabil i nevlastního bratra, proto poslán na ostrov Pontus a Herodem povolán do Palestiny za prokurátora. Nepřežil však dlouho Ježíšova odsouzení, skončil sebevraždou ve vězení, do něhož uvržen od císaře Tiberia, uzdraveného rouškou Veroničinou: tělo jeho nemohlo najíti pokoje v hrobě, nýbrž dlouho bloudilo světem, když je řeky odmítaly, až zaneseno do studně na noře Pilátu ve Švýcařích, ač i tu vyvrženo z čisté vody

Pramenem pro tyto skladby především byla apokryfická evangelia, jako t. zv. evangelium Nikodemovo, evangelium Josefa z Arimathie a j. Sestaveny jsou dosti samostatně a na svou dobu velmi obratně, jazykem přesným, oživeným obrazem, průpovědmi, bajkami atd.: složením hlásí se v rok 1306 nebo 1307, poněvadž činí obšírnou zmínku o zavraždění krále Václava III. v Olomouci. (Zlomky legendy o Jidáši vyd. od Ad. Patery v ČČM. 1888, o Pilátovi od Lad. Dolanského v L. filolog. 1893).

Jako utrpení Kristovo, tak i dětský věk jeho byl předmětem legend, a to již v nejprvnější době literatury české. Avšak z této první skladby máme pouze zlomek (A. Patery

v ČČM. 1885). Jiná legenda vykládala o seslání Ducha sv. (Výbor I, 178).

Ze životopisů světců líbily se především ty, které měly ráz dobrodružný, jako život sv. Jiří, knížete v Kapadokii, jenž zabil draka, stav se křesťanem neohroženě hlásal víru Kristovu, začež byl třikrát rozřezán, ale vždy opět ožil a neustával ve své apoštolské horlivosti (zlomek té legendy v Brně nalezené vyd. Ad. Patera v ČČM. 1887).

Sv. Alexius (Aleš), jehož jméno v Čechách dosti bylo rozšířeno, byl syn senátora římského Eufemiána; pečlivě jsa vychován, zasnouben byl s krásnou nevěstou z rodu císařského, Adriatickou; ale před samým sňatkem ušel z Říma, usadil se jako žebrák v Edesse na Sicilii u dveří chrámových a sedmnácte let z výtěžku svých almužen živil nuzné lidi; když pak hlasem z oltáře vycházejícím upozorněno na svatost života jeho, z pokory ušel i odtud a vrátil se do domu otcovského, kde zastával práce nejnižšího sluhy; teprve po smrti byl poznán. (Zlomek této legendy vyd. Fejfalík, Studien, ve vídeňsk. SB. 37, 420.)

Velká část skladeb těch vznikla na samém počátku stol. XIV. neb o nějaký rok dříve a vyznačuje se mimo značnou samostatnost ve zpracování zvláště jazykem vyříbeným a bohatým, jakož i rýmem zvucným a veršem přesným. Rohužel ani jedna z nich nezachovala se celá. O nějaký rok později, asi kol r. 1310, klásti třeba nejrozsáhlejší staročeskou světskou skladbu epickou, totiž romantický epos *Alexandreis*, mající za předmět osudy a výboje nejslavnějšího krále makedonského, Alexandra Velikého, syna Filipova. Postava tohoto nejrytířtějšího krále starověkého přirozeně ožila výpravami křížovými, jakkoli tradice o něm Orient zachovával i v dobách dřívějších. Alexander totiž, když se vydal na výpravu asijskou, byl asi tak mlád, jako středověcí rytíři, měl proti sobě rovněž četné zástupy nepřátel, konal podobné skutky šílené odvahy, choval podobně rytířům šetrnou úctu k ženám, v družině své měl rovněž muže rytířsky smýšlející atd. Připojíme-li k tomu, že výprava jeho ubírala se týmž směrem jako výpravy křížové, pochopíme, proč Alexander stal se romantickému středověku dokonalým rytířem křesťanským, jak nám jej líčí na př. česká skladba.

Vzorem jejím, jakož i německé *Alexandreidy* Oldřicha z Eschenbachu, rovněž v Čechách vzniklé, byla latinská báseň Gualtera Castellionského, rodilého z Lillu. Ten r. 1172 podle historie Alexandrový od Curtia Rufa a podle románu Pseudokallisthenova z II. stol. po Kristu dopsal v hexametrech rozsáhlou báseň epickou (o 10 knihách), v níž Alexander odvažuje se dobytí Orientu jako díla nadlidského; v tom také tkví zárodek zkázy, k níž jej bohové určili. Tento poučný ráz, jakož i líčení výbojů Alexandrových v krajinách, kde nedávno před tím odehrávaly se boje křížácké, brzo zjednaly básni značnou oblibu a učinily ji předlohou

liných Alexandreid národních. Do Čech dostal se opis té básně latinské ke konci králování Přemysla II. opatřen byv pro Oldřicha z Eschenbachu od krále samého, jenž německými pěvci častěji býval přirovnáván k starověkému Alexandrovi; počátkem stol. XIV. pak sloužil za podklad českému básníkovi, jenž byl z rodu šlechtického, milovníkem své národnosti, nepřitelem cizincův a povýšenců. Ten představuje krále Alexandra jako křesťanského hrdinu na výpravě proti pohanům, kteří se dopustili v mládí jeho bezpráví na zděděné zemi. Jakkoli, podle výkladu básníkova, záhy osířel, výtečný panovník makedonský dosáhl věhlasu přirozeným nadáním a poučováním neivětšího filosofa řeckého Aristotela, který mu dán byl za učitele a radí mu, jak si zříditi družinu a radu, jak vykonávati spravedlnost a získávati oddané vojsko, přátele i poddané. Vše to jsou arci rady, které se mnohem spíše hodily do stol. XIII nežli do doby panství makedonského. Ujav se vlády nad Řeky v Korintě, dospívající Alexander připravuje se k výbojům: radu mu poskytuje starší, zkušené rytířstvo, mladší očekává nokynů jeho k boji. Pokořiv odbojné Theby, chystá se proti hlavnímu nepříteli, Dareiovi, králi perskému, jenž mu osobně křivdu učinil a také jinak šířil postrach mezi králi. S dvěma sty korábů po plavbě měsíce trvajících, přistáli u Asie. Alexander vystoupí na blízký vrch, obhlíží krásnou krajinu a rozhoduje se, že si tu založí nové království; země zděděné rozdati chce družině. Na cestě do Kilikie stanou na zříceninách staré Troje, o jejíchž osudech básník vykládá z jiné četby; bylť i osud hrdin trojských předmětem rytířské kroniky. Družina krále makedonského lituje zkázy slavného města, bojí se však též o svůj osud vlastní, až je Alexander potěší výkladem významného snu. (Zpěv I.) Když se král Dareios dovídá o příchodu nepřátel, poručí chystati se na vojnu a posílá s listem Alexandrovi uzdu, aby se svázal, míf jako dítěti, měsíc, aby odsud doplnil svou chudobu. Mladý král makedonský vykládá si to poselství, že mu míčem odevzdává vládu nad světem, měsícem své poklady, uzdou vládu nad vlastní osobou. A když Dareios podruhé posílá uzel máku, chtě tím značiti množství svých bojovníků, odpovídá mu uzlem neře, že bojovníků jeho je sice méně, ale že budou Peršanům hodně nalživí. Poráží nak jízdu pod vůdcem Memnonem, roztíná kola v Sardech a spěchá v boj s králem samým, jenž zatím byl uchystal ohromné vojsko; básník je výmluvně lčí.

V Kilikii Alexander náhle onemocněl z koupání v studené vodě řeky Kydnu, ale uzdraven jest lékařem Filipem. Dobude Issu a na břehu Eufratu stane proti Peršanům. Oslovuje své čety, rovněž činí Dareios, Alexander pak v čele rytířů žene se na nepřítel (zp. II.). Udatenství jeho se podaří, že vojsko nepřátelské zatlačeno do řeky. Zajatce dává

bez milosti pobíjeti, ale jaté rodiny královské šetří. Dobývá pak Syrie, Foinikie a Egypta, z něhož vytrhnouti chce proti mouřenínům. Zatím Dareios dal sebrati nové vojsko a postavil se s ním u Arbel. Zatmění měsíce tehdy nastalé Rek Aristandros vysvětluje ve prospěch svých krajanův (zp. III.). Na pochodě k Arbelům zemřela zajatá choť Dareiova, i dává ji Alexander slavně pohřbiti; nabídky Dareiovy ke smíru odmítá. Vida pak s návrší nesčíslné vojsko perské, jat jest na chvíli obavami, ale brzo se vzmuzí a na svém Bukefalu vyjíždí v boj. Peršane po krutém boji ustupují, krále Dareia dva satrapové jeho chtějí zraditi, proto preha s bojiště. Alexander pak táhne do Assyrie, Babylon se mu vzdává, i nastávají tu hlučné zábavy (zp. IV.—V.). Dobývání Persie a stihání zrádných satrapů jest předmětem zp. VI. a VII., ale Dariea mladý hrdina nestihl již na živě, proto slzi nad mrtvolou jeho. Vypraví se potom proti Skythům, přemůže je a stane na hranicích Indie (zp. VIII.). Po boji s králem indickým Porem poroučí chystati loďstvo proti okeánu a zemím východním (zp. IX.). Tu spěchá do Babylonu též evropsky západ, aby se mu pokorní, jen hrdý Rim odmítá jakékoliv vyjednávání. Pokořením jeho Alexander skončiti chce své vyboje. Zatím však padá otráven jsa zrádcem Antipatrem, i želi ho vojsko a poddaní (zp. X.).

Z bonateho obsahu basne, jak tuto stručne pouan, zachovaly se nám nyní jen asi dvě pětiny (celkem 3961 verš) v 7 zlomcích, z nichž nejdělsí (svatovítský) obsahuje první zpěvy a je původem nejmladší. Skladatel český vedl si v následování vzoru svého rozumně a pečlivě, vynechal učene vyklady a zasahování pohanských božstev do děje, poněvadž se to pro jeho čtenáře nehodilo, za to vkládal z vlastní bohaté zkušenosti životní poučné průpovědi, často spojené v rýmovaná trojverší, verš osmislabičný tvořil bedlivě a rým ženský (dvouslabičný), dovedl skládati obratně. Také jazyk spisovný jest u něho bohatý a jadrný. Rozmanitost ve tvoření složených vět svědčí zároveň o pozoruhodné vzdělanosti skladatelově. Mnohá místa dokazují, že znaly byl českých legend, nedavno před tím vzniklych, ale i jiných kronik latinských o Alexandrovi. Báseň jeví v zachovaných zbytcích stopy, že dostalo se jí dvoji recense; ze zlomků největší, svatovítský, náleží k úpravě starší, rukopis jindřichohradecký, podle dochování nejstarší, k recensi mladší. Zlomky vydány jsou diplomaticky a v přepise od Mart. Hattaly a Ad. Patery v Praze r. 1881, s výklady textu a poznámkami od Fr. Prusíka r. 1896, kritický a s ním. slovníkem od R. Trautmanna v Heidelbergu 1917. Obsah celé Alexandreidy zkomstruován ze zbytkův od Prok. Langa v L. filolog. 1884).

Jiné básně romantické vznikly značně později, za králování Karla IV. a Václava IV., ale nedostihly nikterak této první a nejpřednější básně romantické v literatuře staročeské.

Hojněji zastoupeno jest již v tomto období básnictví tendenční, t. takové, ve kterém všecken výklad především směřuje k tomu, aby čtenáře nějak poučil, buď že v rouše básnickém předvádí nějaké závažné pravdy mravní, nebo převrácenosti lidské pro výstrahu staví na odív, nebo posléze z vypravování vstípití chce pravdu mravní.

Středověk latinský rád užíval takových básní za knihy školní, přirozeně tedy rozšířily se školami kněžskými (farními) a klášterními po četných národech křesťanských. Takovou knihou učebnou byla na př. t. zv. *Dvojverší Katonova* («Catonis disticha moralia» n. »de moribus», přičítána jakémusi gramatikovi římskému, Katonu Dionysiovi, průpovědmi ve 2 šestiměry upravenými podávající rozmanitá poučení pro život mravní a praktický. Oblíbená svědčuje, že už v době staročeské převedena v české verše (zachov. v rukop. svatovítském, vyd. od Ad. Patery 1885).

Mezi nejstarší knihy učebné náležel Ezop, středověké zpracování starořeckých bajek polobáječného Aisopa, jež do literatury římské uvedeny byly propuštěncem Augustovým Phaedrem, pak vlašským učencem Romulem rozvedeny latinskou prósou (v X. stol.), posléze upraveny opět ve dvojverší elegické od Angličana Walthera (Anonyma). Z toho veršovaného Ezopa učila se mládež, a to nejen v krajinách západoevropských, ale též u nás, jak patrně na př. z legend skladatele Jidáše a Piláta, z Alexandreidy a ze zmínek v rýmované kronice t. zv. Dalimila. Úhrnného zpracování českými verši dostalo se těmto bajkám asi v polovici stol. XIV., při čemž básník připojil různé přídavky vlastní, na př. v úvodě alegorický boj mezi ctnostmi a neřestmi, jinde průpovědi a myšlenky obsahu vlasteneckého a pod. Ve formě opisem dosti porušené zachován tento nejstarší Ezop český ve sborníku hrab. Viktora Bavorovského ve Lvově z r. 1472, kde nalezen A. Brücknerem, od něho vydán v Archivě für slav. Philol. r. XI. a s ostatními skladbami toho rkpsu. Janem Lorišem r. 1903.

Radu skladeb tendenčních obsahuje t. zv. rukopis *Hradecký*, darovaný Jos. Dobrovským knihovně lobkovické v Praze (vyd. od Ad. Patery r. 1883). Ant. Havlík dokázal o něm (v ČČM. 1904—1906), že vznikl kol. r. 1340, skladatele že má jediného, a ten že byl písařem v kanceláři královské (u kr. Jana Lucemburského). Ve sborníku tom je především zdařilá bajka »O lišce a čbánu«, jíž skladatel chce ukázati, že také chytrý člověk dává se někdy k své škodě strhnouti k pošetilostem. Liška totiž, naležší v pusté chýši džbán, vynese jej ven, a když neživý džbán nechce jí odpovídati, přiváže si jej k ohonu a spustí jej v studnici, při čemž sama bídne hyne utopením, protože ji džbán stáhl pod vodu. Líčení v bajce je velmi živé a také gradací svou dosti napínavé.

Jiná báseň tendenční z toho rukopisu slove »Desate-

ro kázanie Božie». Básník rozbírá v ní obsah příkázání a ukazuje, kteří lidé (pravidelně trojiho druhu) proti nim hřeší. S trpkostí vystupuje proti kněžím a mni- chům, kteří jako zpovědníci za peněžitou pokutu rozhřešo- vali nejhorší zločince. Při tom leckde vkládá povídku ob- sahu satirického, čerpanou obyčejně ze sbírky »Gesta Roma- norum«, oblíbené u kazatelů středověkých; tím získává pěkný kulturní obrázek své doby. Na konec přestupníkům vy- hrožuje pekelnými tresty.

Další básně vytýká slabosti a směšné stránky některých řemesel a povolání: švec rád hraje v kostky, až vše prohraje, a na konec ještě zbijí ženu, konšel běře úplatky a potom arci soudí nespravedlivě, kovář pomáhá zlodějům svými paklíči a často zakovává koně, sladovníci okrádají na míře, že berou velikou míru ječmene a dávají malou míru piva, lazebníci rádi se oddávají opilství a proto při holení a pouštění žilou snadno člověka pořežou, řezník rád kupuje lacino, ale šálí jakostí a váhou masa, pekaři pro- dávají těsto kvasnicemi tak nakynuté, že při pečení málo zbývá podstatného koláče. Všem takovým podvodníkům básník stejně hrozí, že nedostanou se pro své klamy před tvář boží.

Posleze jinde zachované skladby obsahu poučného jsou: »O bohatci«, t. jak špatně a těžko ve svých hříších umírá (vyd. ve Výb. I.), »O smrtelnosti«, kde líčí se nestálost života pozemského a moc smrti, jíž nikdo nemůže ujíti, pak »Sporý duše s tělem«. Duše v nich nařiká na tělo, že ji svádělo ke zlému, a za to že jí hrozí věčná zkáza, ale po dalším sporu mezi ďáblem a nebem dostává se jí po- sléze vysvobození skrze Pannu Marii (originálem tu byla básně latinská »Visio Philiberti«, vidění sv. Viliberta, opata benediktinského kláštera na ostr. Jersey († 690); o značně čbilibě skladby svědčí trojí zpracování, dvojí na počátku stol. XIV.; výklad o nich od J. Truhláře (v ČČM. 1881).

Básnictví lyrické v té době neprosplvalo valně. Duchovní písně české skládány nebyly neb aspoň se neza- chovaly, poněvadž zpěv chrámový výhradně byl latinský, lid tedy v kostelích zpěvu se neúčastnil mimo vzácné pří- ležitosti výročních slavností. Nově přibyla k starším dvěma písním slavnostním pouze velikonoční o vzkříšení Kristově: »Bóh všemohúcí vstal z mrtvých žádúcí«, která zpí- vána bývala po velikonočních hrách dramatických shromážděným lidem a tak se dostala do chrámu. Skládala se prvotně jen ze tří sloh, ale během století rozšířena tak, že kol r. 1400 měla jich deset (vyd. ve Výboru I. a v Malém výboru L. J. Hanuše r. 1863).

Z písní světských té doby zachováno málo, většinou jen zmínky nebo začátky, ale z nápěvů patrné, že přikláněly se k liturgickým zpěvům, jež lid v chrámě slyšel a uprá- voval si pak v lehčí rytmus a prostou, případnou formu.

Také písně o současných událostech již tehdy byly skládány. Taková jest »Nota od pana Viléma Zajícě«, velebící zásluhy tohoto pána českého, »přítele českého jazyka«, jenž padl r. 1319 v bitvě u Dachova (v Bavořích); proslulý byl nejen udatností, ale též oddaností ke královně Elišce Přemyslovně; lyrický je hned začátek: »Želej české pokolenie škody, jenž se stala nyní!« Píseň vznikla brzo po události samé a otištěna z přípisků ke kronice Pulkaově v L. filolog. 1884.

Básnictví dramatické té doby souviselo s bohoslužbou, neboť hry, majíce zprvu obsah pouze náboženský, provozovány byly před shromážděným lidem duchovními osobami v presbyteri chrámové. Poněvadž účastníků bylo třeba několika, mohly se konati jen při chrámech s několika kněžími nebo v klášteřích. Původ klade se obyčejně do kláštera svatohavelského (ve Švýcařích), u nás oblíby došly zvláště na některých místech, na př. v klášteře svatojirském na Hradčanech v Praze, kde sestry vystupovaly v úlohách tří Marií a odkud zachováno několik rukopisů; stopy začátků vedou až do XIII. stol. Základem jejich je především 16. kap. evangelia sv. Marka, kde líčí se cesta tří Marií k hrobu Kristovu (v neděli velikonoční přede dnem) a rozmluva jejich s andělem. Další výjev představuje, jak apoštolové Petr a Jan spěchají ke hrobu, přesvědčit se o vzkříšení Kristově. K tomu přibyla jako výjev třetí rozmluva vzkříšeného Krista s Marií Magdalskou, ona zůstala u hrobu a plakala, Ježíš pak ukázal se jí v podobě zahradníka. Scény ty byly ovšem částí liturgie na den vzkříšení, provozovaly se vážným způsobem duchovním zpěvy liturgickými, a to jazykem latinským.

Později připojovány k tomu ještě jiné scény příbuzného obsahu, že vznikaly celé velikonoční hry, ale také živly světské, na př. jak Marie kupuje masti u mastičkáře, který nluví jazykem národním a také věci, jež se nikterak nehodily do chrámu. To patrně na zlomku, zachovaném ze hry velikonoční (asi z polov. stol. XIV.) a známém pode jménem »Mastičkáře«. Jiná scéna komického rázu byla ve zjevení Kristově nevěřícímu Tomáši, jiná ve výjevu Ježíšově učedníkům v Emausích, směšný byl úžas strážců před hrobem Kristovým nade vzkříšením a ďáblů v předpekli nade vstoupením jeho v ta místa. Kde bylo třeba přibírat ke hrám osoby světské z nedostatku duchovních, porušování rázu církevního při povolené improvisaci textu bylo tím snadnější. Třetím stupněm her těchto byly hry pašijové (misterie), kde k vyjevům z umučení přistupují také jiné scény ze života Kristova. Do těchto mysterií záhy také vkládány části lyrické, t. zv. pláče Mariiny. (Srv. J. Máchal, Staročeské skladby dramatické 1908. s vydáním textů i s výkladem.)

Proti všestrannému a dosti hojnému pěstování básni-

ctví prósa je v samých začátcích, proto kronikář i pokračují v díle Kosmou počatém i dále jazykem latinským. Tak letopis svého kláštera latinsky počal psáti druhý opat zbraslavský Otto; po něm pokračoval třetí opat, Petr Žiřavský, ale zápisky své rozšířil v důležitou kroniku o událostech současných: zejména vyložil napřed dobu zakladatele kláštera, krále Václava II., a jeho nástupců, ve druhé knize panování Jana Lucemburského, ve třetí počal výklad o blahodárném vladaření markraběte Karla v Čechách (do r. 1338). Také o dějích německých, zvláště za císaře Jindřicha VII., mnoho vykládá (vyd. v Pramenech děj. č. IV 1883, český překlad s úvodem a pozn. V Novotného r. 1905).

Do této kroniky, jakož i do jiných spisovatelé vkládali t. zv. leoninské hexametry, v nichž střed rýmoval se s koncem. Z toho asi vznikl později zvyk, dějiny podávatí ve formě rýmované, jako byla německá Kaiserchronik, kronika štyrská a j.

Také u nás ujala se ve vyšších kruzích myšlenka kroniky rýmované, a to již na samém počátku stol. XIV. Je to první kronika jazykem českým psaná, složená ve větách o nestejném počtu slabik (6—23), ale srýmy sdruženými. Skladatelem jejím byl šlechtic laik z východních Čech, dobře znalý poměrů zeměpisných a národnostních, kulturních a heraldických své vlasti. Když kroniku skládal (v l. 1308—1314), byl již starším mužem, jenž se nikde netají svým vřelým citem národním, všude jeví ušlechtilé smýšlení o významu státu a obce, chová úctu k dobrému jménu, váží si domácího rodu panovnického a zvyků předcích zděděných. Proto jest odpůrcem novot z ciziny přinášených, jako turnajů, honeb se psy, her v kostky, dvoření paním, hostin a pod. Tímto svým názorem na přednosti domácího života skladatel jeví se nám jako muž pozoruhodný a na dobu tak časnou nemálo významný. Totéž můžeme říci o míře vzdělání jeho. K práci své totiž byl připraven znalostí kronik domácích i německých o zemích sousedních, mimo to znal učebné knihy tehdy všude na západě obvyklé, jako Ezopa, Katona a Důvody, proč se ujal takové práce, vykládá v předmluvě, že totiž pohnutka vlastenecká jej k tomu přiměla, by si krajané též vážili příběhů vlastní země. Celé kroniky o minulosti za předlohu neměl, ale čerpal především z Kosmy. Prostoty svého slohu je si vědom a přál by si důstojnějšího nástupce. Jména skladatelova neznáme, ale soudíme z díla samého, že byl šlechticem ze severovýchodních Čech a častěji pobýval v Praze. Dalimilem pojmenován od Balbína, protože kronikář Hájek mezi svými prameny uvádí Dalimila Meziříčského, kanovníka kostela boleslavského, a v jednom rukopise ~~se kronika tato slove boleslavskou~~. Počátek výkladu činí se stavbou věže Babel, pod níž mezi jinými jazyky vznikl i

srbský (slovanský). Pak skladatel přechází k příchodu Čechovu s družinou a vykládá vše podle Kosmy. Nejspolehlivější zprávy má z doby, již sám byl svědkem, totiž o králování Přemysla II. a nástupcův jeho až po nastoupení Jana Lucemburského (do r. 1314), celkem ve 106 kap. Později přidány ještě čtyři kap. o událostech z let 1315—1318. Ač skladatel netají se svou nechtí k cizozemcům, zvláště Němcům, a píše kroniku s tendencí obrannou, přece dílo jeho došlo i u nich značné obliby, neboť přeloženo bylo dvakráte do němčiny: veršované v pol. XIV. stol., prosaicky poč. stol. XV. Rukopisů je počet velmi značný (14), což rovněž svědčí o hojném užívání kroniky, jako i časté doklady u pozdějších historiků. Vyd. tiskem od Pavla Ješina r. 1620, ale kniha ta skoro v celém nákladu zničena po bitvě bělohorské, 2. vyd. jazykem obnov. od Fr. F. Procházky roku 1786, další vyd. od V. Hanky r. 1849 a 1851, vyd. kritické s přirovnáním různých čtení rukop. od Jos. Jirečka (v Pram. děj č. III., 1882). Cambridžský rukopis vyd. diplomaticky V. E. Mourek r. 1892 a r. 1910.

Literatura prosaická té doby vykázati se může také spisem obsahu právnického, t. zv. knihou Rožmberskou, podávající návod, jak si na soudě zemském vésti, zejména jak vykonávati půhony, aby se prováděly správně a platně. Celkem obsahuje 19 kapitol, ale zamýšleno sepsati jich 37, tak že ostatní buď se nezachovaly nebo vůbec nesepsány: končí ohledáváním škody a pozemkem obecním. Za původce jejího pokládá se p. Petr z Rožmberka, nejvyšší komorník zemský za krále Jana (v I. 1312—1346). Kniha má slovesný ráz starožitný, některým výrazům v ní obvyklým ani v době Karlově již se nerozumělo. Vyd. od Fr. Palackého v I. d. Archivu českého, r. 1872 od Vincence Brandla (s věcnými a právnickými výklady), diplom. nřepis rukopis u při deskách zemských chovaného v L. filolog. 1880. — V knize této ještě úplně zračí se staročeský názor na složení společnosti, iakož i způsob soudní ve při občanské i trestní, nežli místo jeho zaujalo feudální právo německé.

c) Období prvního rozkvětu prosy.

V dobu Karlovu připadá v zemích českých značné rozšíření vzdělanosti knižní a tím i literatury. Panovník zavedl v zemi pořádek a všemožně pečoval o blahobyť: prováděje nákladné stavby povolával do země vynikající umělce; založiv universitu (r. 1348 pro svňj. národ, jak v zakládací listině výslovně praví, zadržel doma proud mládeže po vzdělání dychtící, spolu soustředil ve svém sídelním městě i znamenité cizince, mistry a žáky, a to nejen z Polska a z Německa, ale zvláště z Francie. Výklady na této první vysoké škole ve střední Evropě jako všude jinde dály se ovšem latinsky, cizinci zprvu na ní měli převahu, ale při-

nášeli k nám nové myšlenky, kol nového střediska vědění šířily se nové proudy vzdělanostní, které nemohly zůstatí bez účinku ani na širší vrstvy lidové. Z lásky k českému jazyku, císařem všude na odív stavěné a také potomkům v autobiografii odkázané, Čechové mohli též čerpati dobré naděje pro budoucnost v době, kdy zvláště česká města královská na odív stavěla svůj cizácký ráz. Jak odůvodněny byly ty naděje, ukázalo se na zdárném vývoji české prósy v době Václavově, za něhož se vyskytují též úřední listiny české (neistarší z r. 1370. Štítného z r. 1373).

Obliba, již se Karel těšil ve vrstvách svých poddaných, nemohla se neobrážeti ve správnějším nazírání na život, na společnost lidskou a na jednotlivá povolání. Císař rozšířil značně své panství, a to klidným způsobem, romantismus jeho jevil se spíše v nádheře památek, jež stavěl podle slavných vzorů francouzských nebo podle romantického líčení tehdejších básníků (Karlštejn). Křesťanství Karlovo lihuje si také v památkách po slavných mučednících, ale přece je niternější, více hledí ku potřebě shody mezi myšlením a skutkem, věrou a konáním, jak patrnó z činnosti slavných kazatelů pod ochranou samého panovníka.

Karel také pečue o to, aby se zachovala nástupcům paměť jeho života, četné muže jiné pobízí ke spisování historickému, mimo to stará se o ustálení právního stavu svých zemí, a tak vyvíjí se lepší porozumění tomu, čím literatura jest a býti může, zvláště když při universitě přirozeně vyskytuje se potřeba knih a jejich sbírek. S vývojem myšlení ruku v ruce kráčí povznesení literatury prosaické.

V básnictví epickém pokračuje se ve skládání veršovaných legend, z nichž některé dosti obsáhlé zachovaly se nám úplně. Tak skladatel rukopisu Hradeckého napsal legendu o sv. Prokopu, v níž vypravuje způsobem rýmované kroniky, jak tento český světec pocházející z Chotouně vzdělán byl na Vyšehradě, stal se tu záhy kanovníkem, t. učitelem jiných kněží, a také knězem. Ale brzy opustil svět a uchýlil se na poušť u Sázavy, kde podle řádu sv. Benedikta jako poustevník sloužil Bohu. Tu našel ho kníže Oldřich a vystavěl proň klášter ke cti sv. Jana Křtitele, v němž se Prokop proti své vůli stal opatem. Již za živa Bůh skrze něho činil mnoho divův.

Fakulta svobodných umění, jež byla v Praze nejvíce navštěvována, za ochránkyni svou ctíla sv. Kateřinu, proto také vznikla v této době obšírná legenda o sv. Kateřině, zajiště z péra muže vzdělaného, jenž znal i poměry a smýšlení kruhů dvorských. Také císař totiž byl vřelým ctitelem té světice, jež prý vynikala nejen krásou, ale i učeností, již nabyla na vysoké škole v Alexandrii, kam ji otec, Kyperský král Kostus, na učení posílal. Z těch předností vzniká v dívce hrdost, že chce míti jen ženicha sobě rovného a zamítá ruku císařovicovu. Poustevník u města

poví jí o Kristu, jemuž se zasnubuje prstenem. Když pak císař Maxencius v Alexandrii káže obětovati modlám, Kateřina vystoupí proti němu a přehádá padesát ministrů vysoké školy, na obrácení její ustanovených, že stanou se křesťany. Také císařova choť a přední rytíři přijímají tu víru, pročež všickni umučeni. Kateřina zprvu bičována, posléze sfata. Tělo její andělé zanesou na horu Sinai. Skladatel, muž jistě na universitě vzdělaný, umí sloh svůj přizpůsobovati obsahu, píše plynným veršem a má i cit pro hudební stránku svého jazyku, jak patrně na zvučných jeho rýmech.

Větší tato legenda (3519 v.) nazývá se Štokholmskou, protože rukopis přes 200 let chován byl v Štokholmě (nyní v zem. archivě mor.); tu nalezena Jos. Pečírkou 1850 a vytištěna r. 1860; kritické vydání s něm. úvodem a slovníkem od Fr. Spiny 1913. Kratší legenda o sv. Kateřině, brněnská složena jest ve slokách čtyřveršových a nalezena od Ad. Patery (vyd. v ČČM. 1887).

V legendě o desíti tisících rytířů (česky »miles« překládá se pravidelně »rytieř«) drasticky se líčí mučení křesťanských rytířů na hoře Araratu, protože nechtěli obětovati bohu Astarot. Při tom zatmělo se slunce, třásla se země, skály se sseďaly, hroby se otvíraly jako při smrti Kristově: krev z těl tolika lidí sáhala koním až po sedla (L. filolog. 1889).

Legenda o sv. Markétě nezachovala se celá. V ní se vykládá, jak tato světice byla velmi trápena ďáblem ve vězení, ale konečně nad ním zvítězila. Také ona byla sfata (ČČM. 1887).

Legenda o Ježíšově mládí (»Kniehy o Božiem narození a o Boží mladosti«) počíná se zrozením Panny Marie, pak líčí narození Kristovo a život jeho až do dvanáctého roku. Děj nepodává se příliš obratně a přeplněn je zázraky. Zbveťek jiné legendy podobného obsahu jest již z 1. pol. XIV. věku.

K osudu matky Kristovy vztahují se legendy »O Nanebevzetí Panny Marie«, »Svaté Mařie s nebes chvála«, »Radosti svaté Mařie«.

Anselm je skladba rázu legendového, v níž sv. Anselm, arcibiskup canterburský († 1109), doptává se matky Kristovy po podrobnostech umučení. Skladba byla značně oblíbena, neboť zpracována v literatuře české dvakrát veršovaně a též prosaicky. (Vid. Sitzungsber. XXVIII.) Obsahu podobného jest skladba »Maria Magdalena«, připojeno však vzkříšení a objevení se Kristovo Marii Magdalské.

Ze skladeb světských největší obliby dosáhl Tristan, rek z družiny Artušova stolového kruhu. Pověst o něm vznikla původně v Anglii, ale brzo rozšířila se na jih do Francie a na východ do Německa, romantickým rázem

všude docházejíc neobyčejné obliby, jakkoliv byla v celku dosti spletitá. Tristram je syn Blankflory, sestry kornvalského krále Marka, který v českém zpracování jeví se jako obstarlý muž. Tristram vstoupí jako rytíř do služeb strýcových a přemůže ukrutného Morolta, pak najíti má svému pánovi nevěstu, rusovlasou Izaldu. Zabije draka, doboude nevěsty, ale cestou domů oba se napijí nápoje lásky a zahoří k sobě vespolnou náklonností nepřemožitelnou, pročež přestáti jest jim množství protivenství, z nichž není vysvobození nežli smrtí hrdinou a tím též Izaldinou. Skladba česká nerovná se jinojazyčným, jež o Tristramovi jednají, ani obsahem ani dikcí, která je převedena dosti neobratně, z obsahu pak setřen jemny peí předlohy cizí, i verš a rym cesky jest chatrný. Předlohy českých upravovatelů nebyly jednotné, odtud nejedna neshoda též v obsahu. (Skladba má skoro 9000 veršů.)

Z téže družiny rytířské byl T a n d a r i á š, jenž u dvora knížecího určen byl ku posluze krásné dívky z Indie příšlé, Floribelle. Unese ji tajně do své rodné země, ve službě její vykonává množství hrdinských dobrodružství, až při jednom jest zajat a uvězněn. Když dojde k rozhodnutí, přemůže třikráte svého věznitele a konečně dostává Floribellu za choť.

Vévoda Arnošt, romantická skladba původu německého («Herzog Ernst», skoro 6000 veršů), za podklad historický má odboj vévody Arnošta proti císaři Konrádovi II. a vévody Ludolfa proti císaři Ottovi I. Udělána však z něho výprava rázu křižackého, neboť hrdinové plují z Cařihradu do Svaté země, ocitají se v krajině, kde žijí lidé s jeřábími zobany, pak mezi lidmi jednookými, s nimi bojují proti lidem blánonohým a dlouhouchým, posléze dostávají se k svatému hrobu. (Zachovány tyto romantické skladby české s Ezopem ve Lvovském rukopise hr. Bavorovského, vyd. J. Lorišem 1903).

Německého původu jsou též t. zv. R ů ž o v é z a h r a d y, větší a menší. Větší náleží k pověstem o Siegfriedovi, Kriemhildě a Etzlovi (Attilovi). Růžová zahrada náleží Kriemhildě, střeže jí dvanácte hrdin, kteří se dávají v boj s dvanácti hrdinami okresu visigotského, vítězí strana Dětricha Berúnského (Theodoricha, krále Ostrogotův, † 526), jenž bojuje za stranu Etzlovu proti Siegfriedovi. Následkem toho otec Kriemhildin jest nucen zemi svou přijmouti v léno od krále Hunův. Skladba česká obsahu tohoto nezachovala se celá, nýbrž jen ve zlomcích. Malá růžová zahrada líčí boj Dětrichův a Hildebrandův proti Laurinovi, králi trpaslíkův, který má rovněž krásnou zahradu růžovou. Když hrdinové odejmou mu poklady jeho, Laurin stává se kejklířem.

Lidového původu jest balladická píseň o S t e m b e r k o v i (24 sloh trojveršových), kde líčí se úkladné pře-

padení některého člena rodiny šternberské měšťany mělnickými. V městě dlel s družinou české králové a oblíbil si nějakou dívku městskou, z čehož vzniklo nepřátelství mezi nimi a měšťany. Někteří z nich za městem ho posekali a pomrtvého přivezli nazpět do města. (Vyd. v ČČM. 1827 a ve /ýboru z lit. č. II. 1868).

K epické poesii počítáme také beletrii, jež v době Karlově a Václavově těší se značnému rozkvětu. Také próza její zní uhlazeně, místy takřka moderně, což zajisté svědčí o vysoké kultuře českého jazyka v době Karlově, uvážíme-li, že skoro všechno jsou to vlastně jen úpravy cizích átek. Přibylot vzdělanosti knižní, a tím dostavila se též potřeba zábavné četby. Není však jen obsahu světského, výbrž podle rázu myšlení té doby také obsahu duchovního. Jednak se tím doplňuje, jednak rozhojňuje vypravování dějin posvátných, neboť se vztahuje buď k nejstarším dějinám lidstva nebo k světu padlých andělův.

Tak o praotci pokolení lidského Adamovi vzniklo mnoho legend jak u Židů, tak u křesťanů a Mohamedanů, a to veršovaných i prosaických. Z nich čerpalo podání lidové, jakož i pokusy dramatické. Vypravování týká se hlavně doby, kdy Adam opustil ráj a počal v potu tváří vzdělávati zemi. Celý život Adamův, připisovaný Frigoniovi, doktoru jerusalemskému, arabskému spisovateli z rodiny židovské, obsažen byl v duchovním románu *Solfernovi*, jehož předmětem byla pře pekelné říše s Bohem pro svržení láblů s nebe, protože nechtěli vzdávati poctu člověku nově stvořenému. Při tom zástupcem pekla jest ďábel Solfernus, první rada Luciferův, advokátem Tartareus. Když ďáblové prohrají, hledí člověku všelijak škoditi: svedou Evu k hříchu, vzbudí svár mezi Kainem a Abelem, Adama zemřelého svádějí k odpadení od Boha, rovněž Evu atd. Z toho pak vznikl pokus sestaviti celý život Adamův a přímého potomstva jeho, jakož se stalo u nás dvojím zpracováním prosaickým již koncem stol. XIV. (vytištěn pak v Plzni asi r. 1498, celý Solfernus teprve od Sixta z Ottersdorfu r. 1553 a potom ještě třikráte).

Pokračováním Solferna jest *Belial*, jenž líčí spor pekla s Kristem pro vysvobození duší sv. otců z předpekli. Plnomocníkem ďáblův je Belial, Kristovým Mojžíš, soud koná se před Šalomounem, a když ďáblové s nálezem jeho nejsou spokojeni, před Josefem, synem Jakubovým. Při tom užívá se všech zvláštních obyčejův, obvyklých v kanonickém právé, aby podepřen byl základ učení křesťanského. Mimo bibli hlavním pramenem jest vypravování apokryfní.

Život Josefa Egyptského, již podle bible dosti tklivý, doplňován byl ještě zprávami odjinud čerpanými. K němu druží se povídka o Asenetě, dceři Putifarově, choti Josefově, o níž se uchází také syn Faraonův, ale by odmítnut strojí Josefovi nástrahy, až posléze sám hyne, ja-

kož i otec jeho, tak že Josef stává se dlouholetým vládcem země za nezletilého syna druhého.

Poučná je povídka »Poručenství (zavěti) dvanacti patriarch«, synů Jakubových. Základem pro ni je poslední žehnání patriarchovo s rodinou v Egyptě.

Obsahu duchovního jest i Barlaam a Josafat (vlastně životopis Buddhův), povídka řecká, upravená asi v VII. neb VIII. století. Indický král Avenir dává syna svého Josafata vychovávat v odloučenosti, protože mu bylo předpověděno, že syn tento stane se křesťanem; ale poustevník Barlaam nakloní ho svému náboženství důvtipnými povídkami a podobnostvými. Odvrátí jej od křesťanství se nepodaří, spíše syn obrátí své učitele, pohanské mudrce a čaroděje, posleze i vlastního otce. Po smrti jeho Josafat vzdává se vlády a sám stává se poustevníkem.

Obsahu světského jest rovněž řada povídek. Některé z nich mají za předmět látky antické, jako kronika Trojanská, která vykládá báječné příběhy toho města od prvního zboření za krále Laomedonta po smrt předních účastníků druhé, slavnější výpravy řecké. Zpracování české bylo dvojí, starší volné, obratné a lahodné z polovice stol. XIV., novější doslovné, pořizené z rozkazu král. mincmistra Petra Zmrzlíka r. 1411. Originálem byl latinský spis Quidona z Columny, soudce messanského r. 1287 (Historia Troiana), jehož hlavním pramenem byla starofrancouzská báseň »Roman de Troie« z XII. stol. od Benoít de Sainte More. Prvotisk této kroniky vydán již r. 1468 (otisk bibliofilský zcela shodný s prvotiskem r. 1918), za dvacet let, potom vytištěna podruhé, pak ještě čtyřikrát. Svědčí to jistě o veliké oblibě toho skládání.

Také o Alexandrovi Velikém vzdělána byla povídka rázu báječného, plná divů zvláště o Indii vyprávěných; přičítána byla již v starověku dějepisci Kallisthenovi, synovci Aristotelovu, který jsa průvodcem královým na výpravě pro podezření ze spiknutí byl popraven; ale původ ukazuje spíše do Alexandrie v dobu Ptolemaiovců. Překlad český pořizen z latinského asi v polovici stol. XIV. původní sepsání bylo řecké.

Do Říma položeno dějiště velmi důležité sbírky povídek, nazvané »Gesta Romanorum« (činy římské). Název měla odtud, že látka k mnohým těm kusům čerpána jest z kronik římských; děj klade se do Říma nebo v dobu římského panovníka vznikla však v Anglii a rozšířila se po celém světě vzdělaném. Latinských rukopisů je počet takřka nescísný, překlady mají téměř všechny literatury evropské, ozvuky vyskytnou se nejen v literaturách knižních, nýbrž i v pohádkách lidových, také českých a moravských. Ve středověku hojně jí užívali kazatelé, proto za každou povídkou obyčejně následuje mravní naučení. Český překlad (112

povídek) je z konce stol. XIV., rukopisy (tři známé) z XV. stol. Tiskem vyd. J. V. Novákem r. 1895.

Rázu romantického jest román o Apolloniovi, králi Tyrském, jenž povolán byl za krále v Tarsu, ale odloučen od choti a dcerušky, s nimiž se shledává teprve po mnohých letech. Také tato povídka byla v literaturách evropských velmi oblíbena. České zpracování je dosti samostatné a obratné; později bylo předlohou úpravy polské a ruské.

Do Čech umístěno původně německé vypravování rytířské o Štilfrídu a Brunčvíkovi, jež má původ svůj v řadě tradic německých a původně asi bylo dvojí povídkou, v první části veršovaná, teprve později převedenou v prósu. Štilfríd osvědčil své udatenství v horní Italii v bojích s dvanácti rytíři, proto mu ve znak českého knížectví udělen místo kotlu orel v poli zlatém, syn jeho Brunčvík vysvobodil z drápů dračích lva, zažil s ním mnoho dobrodružství, nežli se vrátili do Prahy; zemi své získal ve znak bílého lva v červeném poli. Erbovní tato pověst z Čech pronikla k Rusům a Maďarům, ba i nazpět k Němcům v Čechách a v Rakousích.

K beletrii počítá se též Tkadleček, učená hádka mezi milencem, oplakávaným nevěrnou milenkou, a Neštěstím, které vyvrací námitky jeho a dává jemu samému vinu. Skladatelem byl šlechtic nižšího řádu, jenž na počátku stol. XV žil v Hradci (Králové) při dvoře české králové, milenka jeho Adlička byla tam topičkou. Sloh jest obratný, opravdu beletristický, protkán obrazy, příslovími, vtipnými rčeními atd. Vzorem byl spisovateli, jenž o skladbě pracoval brzo po r. 1407, stručnější německý »Ackerman aus Beheim« (vyd. od V. Hanky v Starob. sklád. (1824).

V oboru poesie lyrické nový živel přibyl do Prahy studentstvem universitním. Poesie vagantská známa je také v Evropě západní, u nás písně žákovské jsou nejen cele latinské, ale i českolatinské (makaronské) a zcela české.

Latinský zpěv liturgický štědrostí císařovou a snahou prvních arcibiskupů vyvinul se především při hlavním chrámě znůsobem skvělým, v nádheře nebývalé. Byloť tu přes 100 zpěváků zvláště ustanovených, mimo to asi 250 kněží zpěvů znalých, jednohlasé chorály působily tedy mohutným doimem. Neméně skvělý byl i zpěv mnišský v některých klášteřích.

Duchovních písní lidových však tehdy nepřibývalo, poněvadž se česky v chrámech nezpívalo. Liturgického rázu je nápěv při písni k sv. Dorothe; básník ji zprvu oslovuje jako dceru krále Dorothea z Caesareje kapadocké, o niž se ucházel pohanský král Fabricius. Když dívka odmítla ruku jeho, dal ji bičovati, mučiti a uvězniti. V žaláři vyléčena byla Kristem, že se každý divil kráse její. Soudce vyzval ji k odpadnutí od křesťanství, ale když nechtěla povolití, dal ji vésti na smrt. Cestou potkala se s písařem Theofilem,

který se jí posmíval a žádal, aby mu poslala ovoce ze zahrady svého milence. Když měla býtí státa, ukázalo se pachole s růžemi a s ovocem rajským; to poslala Theofilovi, jenž se pak také stal křesťanem. Příběh zachoval se nejen v písni (vyd. v L. filolog. 1877, v rukop. Svatovítském 1886 a j.), ale i v legendě Lvovské (vyd. v ČČM. 1859), později v kancionálech (na př. u Šimona Lomnického 1595), ale také v nové době v lidovém zpracování v písni a ve hře dramatické.

Mezi žáky výborným hudebníkem a skladatelem písni byl mistr Z á v i š e, rod. ze Záp u Prahy, profesor fakulty artistické, potom kanovník († po r. 1411). V mládí skládal zpěvy liturgické, před r. 1379 složil milostnou píseň umělého útvaru (formy leichu), k nápěvu bral motivy ze svých zpěvů duchovních (vyd. v ČČM. 1885, o Závíšovi v Zd. Nejedlého Děj. zpěvu předhus. 1904). Verš i rým vyniká vzácným citem pro rytmickou stránku jazyku. Píseň má doklady, že skladatel byl znalý t. zv. Fysiologu, vzniklého v Alexandrii ve II. stol. po Kristu.

Nejpěknější hudební skladbou staročeskou jest milostná píseň »O t e p m y r r h y m n ě t m ó j m i l ý«, čerpající slovné motivy z velepísně Šalomounovy.

Z lidového zpěvu té doby zachovaly se některé zbytky (vyd. od Jul. Feifalíka 1862, Jos. Jirečka 1874, též od Č. Zíbrta 1897 a j.), jež mesvědčí zrovna o přísných mravech. Také umělé písně skládány podle vzorů lidových, na př. »Dřevo sě listem odievá«, »Andělku rozkochaný«, jichž původci jsou rovněž žáci. Umělého původu je také »Řeč jinoha mladého« (o radostech mládí) a »Řeč kmetě staráho« (o tesknostech stáří).

Pokud se týče básnictví dramatického, lze v 2. polovici stol. XIV zjistiti další vývoj. Z her liturgických vyvinuly se hry umělé, v nichž části lyrické značně jsou rozšířeny; tak na př. nářky tří Marií nad hrobem Kristovým a nárek Marie Magdalské, že jí Kristus odňat; avšak vyskytují se již i v jazyce českém.

Přechodem k nim jsou takové hry, v nichž fraškovité verše české střídají se s latinskými zpěvy vážného obsahu; když však v nich přibývalo ducha světského, mizela zároveň latina, nehodily se již do chrámu a právem tedy z něho vykázány.

Podle evangelií uspořádány byly hry pašijové, nichž místo zpěvů byla pouhá recitace.

Plankty (nářky) Panny Marie byly také někdy částí her velikonočních; v nich sv. Jan těší matku Páně, umírající Kristus pak pronáší známých sedmero slov (takové plankty zachovány jsou tři, viz Archiv für slav. Philol. IX.).

Z období velikonočního hry dramatické rozšířily se též a jiné svátky, zvláště takové, o kterých se konaly průvody;

tak byly o Květné neděli, o Nanebevstoupení Páně, o Božím těle.

O vánocích předváděly se hry žakovské, značně rozpuštělé, jichž se účastnil též Hus jako žák; zakázány byly arcibiskupem Janem z Jenštejna. (Všecky hry staročeské vydal a vyložil J. Máchal r. 1908.)

Poesie tendenční vyznačuje se řadou plodů nemalé ceny, tak že je patrné, jak obecná byla záliba v tomto duchu poetickém.

Za nejzdařilejší pokládáti lze původní satiru *Podkoní a žák*. Je to hádka příslušníků dvou společenských tříd, jež v Čechách ve 2. pol. XIV. stol. dosti byly zastoupeny, neboť bohatá šlechta mívala již četné družiny, a při univerzitě dosti bylo chudých studentů. Oba účastníci sporu horlivě se zastávají svého stavu a vynášejí přednosti jeho před stavem soupeřovým. Zatím však nejen z ústroje, ale i z příznání vysvitá pravda o ubohosti jejich, což působí dojmem značně komickým. Jinak podává se tu také mnoho zajímavých podrobností kulturních o těch vrstvách, čímž skladba nabyvá též ceny kulturně historické. (Zachována ve dvou rukopisech a v tisku z r. 1498; vydána častěji, posléze V. Ertlem 1919, rozbor od P. M. Haškovce, jenž ji přičítá Smilu Flaškovi, v »Proudech« 1921.)

Skladatelem v oboru poesie didaktické byl též pan Smil Flaška z Pardubic a Rychmburka (1349—1403), synovec arcibiskupa Arnošta z Pardubic, r. 1396 nejvyšší písař, jenž padl v boji proti Kutné Hoře. Složil *Novou radu*, básně didaktickou a alegorickou, v níž se králi Lvovi dostává rad od poddaných jeho zvířat o tom, jak zachovati pokoj a řád v zemi, jak pečovati o čest a blaho vlastní a poddaných. Králi Lvovi podřízen jest kníže orel, mluví se o deskách zemských, což poukazuje k tomu, že skladatel allegoricky mínil tu krále českého a že celou radou chce představití ideál panovníka a středověkého státu křesťanského, jak si jej přál mítí uskutečněn ve své vlasti. Odtud hojně narážky na poměry současné, z nichž některé i satirou stíhá (vládu zemanskou z Václava IV., turnaje a j.) Při tom zájem náboženský všude vystupuje v popředí, v čemž Flaška zřejmě dbá mocného vlivu těch otázek v své době. Básně ta složena jest r. 1394 nebo 1395. Vyd. tiskem od Jana Gebauera 1876. V latinském zpracování biskupa olomuckého Jana Dubravia v Norimberce r. 1520.

Od Smila Flašky pochází též *Rada otce synovi*, v níž starý šlechtic synovi v život veřejný vstupujícímu uděluje rady v tom, jak by si vedl ve svém domě i ve styku s jinými lidmi. Rázem básně tato dosti se podobá »Nové radě« a složena snad ještě dříve. Vyd. v ČČM. 1892 a v L. filolog. 1892.

Také pochází od něho sbírka (1236) českých přísloví a pořekadel, pořádaná podle vzoru dvojverší *Ca-*

tonových pomoci starší sbírky Konráda z Halberstadtu; našel ji Fr. Palacký a vydal v ČČM. 1827 (též ve Výboru I. a ve Flajšhansově sbírce staročeských přísloví).

Podle Sporů duše s tělem v období tomto vznikl Svár vody s vínem, jež ve vidění spatřuje mistr sv. Pisma; obě strany vychvalují své přednosti, ale na domluvu mistrovu se smiřují; někteří učenci připisují Smilu Flaškovi.

Allegorická je báseň »Pravda«, jak Pravda v pravé své podobě putuje po světě, ale nikde nenachází útulku, proto se uchyluje do nebe. Poučná je skladba »O sedmi mezcietma blázniech«, »O pěti studniciech« (hříchů).

Alan slula obšírná báseň alegorická, v níž se vypisovala cesta Věhlasnosti do nebe, aby tu žádala vykoupení člověka z hříchu. V ten rámec skladatel vpletl meteorologické a přírodopisné názory své doby, na čemž se nejvíce zakládá cena skladby.

Ze panovník tak praktický, jako byl císař Karel, pamautoval na zachování paměti o dějích té doby, je samo sebou vysvětlitelné; proto tehdejší literatura historická je hojná, těšíc se nejen přízni a podnětu císařovu, ale majíc na něm samém dobrý vzor.

Císař Karel totiž v Paříži dosáhl vzdělanosti na svou dobu vynikající, a to nejen v oboru jazykovém, ale i v jiných vědách a v theologii. Sám o tom svědčí ve své autobiografii, sepsané pro nástupce, v níž vypisuje svůj rod a osudy životní do r. 1340 (v osobě 1.). K tomu pak nějaký neznámý spisovatel (v osobě 3.) připojil zprávu o některých dějích z let 1344—1346 (po zvolení Karlova králem římským). Překlady obou částí, původně latinsky složených, zachovaly se dva; starší doslovný, leckde málo srozumitelný, mladší volný, při němž užito též překladu staršího (vyd. ve Výboru I., od Jos. Emlera 1878 a od Zd. Tobolky 1910).

Také prosaickou legendu o sv. Václavu císař Karel sepsal, aby dal zprávám o svém patronovi náležitý směr.

Na podnět jeho jal se spisovatel kroniku českou Příbík Pulkava z Radenína, mistr svob. umění při universitě a v l. 1373—78 správce latinské školy u sv. Jiljí v Praze, mající důchody z fary v Chudenicích († 1380). Asi r. 1374 vybídnut byl císařem ke spisování kroniky české; aby však psal jen, co bylo pravého a jistého, dán mu přístup k archivu královskému, a také jiná podpora mu poskytována. Pulkava pracoval podle Kosmy a Dalimila, podle Petra Žitavského a jiných předloh, počínaje svůj výklad též stavbou věže Babel a konče smrtí králové Elišky (r. 1330). Kroniku svou později stále opravoval, proto lze rozeznávat při ní asi tři recense; podle poslední pak pořizen i český překlad. Ten však je místy nesprávný a také ve jménech vykazuje dosti chyb. O Pulkavovi psal úvahu Fr. Palacký (Radhost II.), kritické vyd. textu latinského se souběžným

českým od Jos. Emlera a Jana Gebauera Pramelech děj. česk. díle V., 1893.

Beneš Krabice z Veitmile, kanovník kostela pražského († 1375), který řídil nějaký čas také stavbu chrámu sv. Víta, ke konci života sepsal latinsky českou kroniku, první dvě knihy od nastoupení na trůn Václava II. (1283) po smrt krále Jana (1346), další dvě o událostech za císaře Karla IV. (do r. 1474), opět na podnět císařův, od něhož znal nejednu pro nás významnou podrobnost. (Vyd. v Pramelech děj. česk. IV., 1883.)

Vlach Jan Marignola, jenž jako legát papežský patnácte let pobýval v Asii a dostal se až do Číny, povolán byl od císaře do Prahy a vybidnut k sepsání latinské kroniky o Čechách. Stav se biskupem v Kalabrii, jal se skládati světovou kroniku o osudech státův od Ninroda po Karla IV., o dějinách kněžství od Melchisedecha po papeže, k čemuž připojil řadu českých biskupů. Do práce vpletl vzpomínky s cest, v dějinách českých přidržuje se úplně Kosmy a pokračovatelů. (Vyd. v Pram. děj. česk. III. 1882.)

Rímskou kroniku aneb Martimiani, líčící dějiny čtyř monarchií asijských, pak římských králů a papežů, podle německého zpracování Jakuba Twingra von Königshofen česky přel. Beneš z Hořovic († 1420).

M. Vavřinec z Březové rovněž skládal »Kroniku světa«. Rodilý byl z Prahy (nar. r. 1370), stal se mistrem svob. umění, potom studoval práva. Užíval fary v Lounech, potom i v Běcharech, ale knězem nebyl, nýbrž dvořanem krále Václava IV. do smrti jeho. Pak žil v Praze jako vážený písař novoměstsky a měšťan aspoň do r. 1435. Upravil český snář (»Knihy snového vykládání«), jež vydal r. 1550 Václav Hájek z Libočan, přeložil z německé úpravy Otty von Diemeringen t. zv. Cesty Jana Mandevilly, složený od Jeana de Bourgoigne, belgického lékaře v Lutychu, z jiných cestopisův a zpráv té doby, cestopis ten nabyl neobyčejné obliby po všech zemích evropských (česky vytištěn již r. 1510, 1513 a potom častěji; nové vydání od Fr. Šimka 1911; téhož rozbor v L. filolog. 1906 a ve Sborn. fil. 1910.)

Na požádání komorníka krále Jana z Riesenberka počal skládati »Kroniku světa« (o římských císařích), ale dospěl jen polovice VII. stol. V posledních letech života jal se latinsky spisovati nejdůležitější své dílo, kroniku válek husitských, počínaje r. 1414, ale dospěl jen k počátku r. 1422. Vypravování jeho není nestranné, poněvadž jako mírný kališník píše proti Táborům zvláště pro ničení knih a památek kulturních, za to svůj výklad dokládá listinami, listy, články atd., čímž nabývá velkého významu. Překlad český je původu mnohem pozdějšího. (Vyd. v Pram. děj. č. V., 1893 od Jar. Golla.) Složil také latinskou píseň o vítězství Čechův u Domažlic r. 1431.

Asi počátkem stol. XV. přeložen byl do češtiny *Milion*, topis Marka Pola, znamenitého cestovatele benátské z 2. pol. XIII. stol., jenž ve službách tatarského chána blaje procestoval východní Asii a podal o tom zeměděle en zprávy zajímavé, ale i spolehlivé. Český jen v ruko- e: vyd. od Just. V Práška a V Flaišhanse r. 1902.

Obsah bible, vysvětlený pomocí knih Josefa Flavie od ara Comestora (*«Historia scholastica»*), do češtiny byl pře- en na samém počátku stol. XV. Překlad je slabý, ale za- avý puristickými tendencemi. (Vyd. J. V Novákem 1910—1920 ve 3 sv. s vokabulářem.)

V oboru právnickém Karel rovněž sám pečoval ebný podklad. Jako již děd jeho Václav II. usiloval o ákonění obyčejového práva, tak *«Majestas Carolina»* měla i sborníkem obecně uznaným. Ale šlechta nepřijala toho vrhu pohotového, jako dříve odmítla pouhý pokus modí- ace práv proto i ta kniha panovníkem navržená zůstala ženým právním zápisem rázu soukromého, jehož obecnou itnost císař sám odvolal r. 1355.

Řád práva zemského (*Ordo iudicii terrae*), asi v době vzniklý, jenž vykládá vedení pře na soudě zemském, vněž byl pouhým návodem soukromým.

Poučení o řádě při soudě zemském obratně podal ve ýkladě na právo zemské české pan Ondřej Dubé, člen rodu Benešovicův, nejvyšší sudí zemský v l. 13—1363, 1384—1394, majitel Zlenic na Sázavě († 1413). Se- al jej asi mezi r. 1394—1400 a věnoval králi Václavovi IV. nuž stále zůstával věren. Mimo soud sám vykládá též o lpravě k němu, o provádění rozsudku, o povinnostech a ávech nejvyšších úředníků zemských, o t. zv. řízení donu- vacím a některých jiných věcech práva hmotného se tý- jících. Po prvním zpracování Ondřej opět zdokonaloval é dílo, že vznikla druhá, dokonalejší recenze z r. 1411. is došel velké vážnosti, jak patrnó z množství rukopisův. ýd. od Fr. Palackého v *Archivě českém*, d. II., ve *Výboru lit. I. a ve II. díle Jirečkova souboru staročeských děl ávnických*, *Codex iuris Bohemici*, II., 1870.)

Největšího významu v té době nabyly spisy nábožen- cé a vzdělávací, poněvadž připravovaly veliké hnutí ichů české reformace. Jsou výsledkem celého směru mv- ení, které se vyskytuje zprvu jen u jednotlivých mužů. zději však zachvacuje čím dále tím širší vrstvy, až byl smrti Husově v ně stržen celý národ. Počátek váž- ho nazírání náboženského shledáváme již v nejstarších ských pokusech básnických, kde klade se důraz na ovádění zákona božího také skutkem. Rovněž básně rázu učného a satirického učí vážněji nazíratí na život. V době arlově, kdy s blahobytem vniká se rozmařilost v ně- éré vrstvy tehdejší společnosti, také v stav duchovní a nišský, císař sám podporuje hnutí opravné, které vzniklo

působením několika slavných kazatelů pražských, jako byl Němec augustinián Konrád z Valdhuůz, kazatel v chrámě týnském v Praze († 1369), který také pro studenty napsal »Postilu«, později do češtiny přeloženou, a Jan Milíč z Kroměříže, dříve notář v kanceláři královské, potom horlivý a výmluvný kazatel u sv. Mikuláše a sv. Jiljí v Praze, jenž sám veda život plný odříkání, bezohledně káral vady duchovenstva i stavů vyšších, až byl obžalován od mnichův u papežské stolice a v Avignoně umřel († 1374). Také u něho byly Postily («Gratiae Dei» a »Abortivus«). Nadšeného zastance našel již za živa v slavném učenci, »pařížském mistru« Voitěchu Raňkově z Ježova († 1388). K nim druzí se rovněž slavný theolog a doktor pařížský, Matěj z Janova († 1393), který působil především svými spisy a nobádal k častému přijímání svátostí oltářní: ten již se jmenuje žákem Milíčovým, jako vrstevník jeho Štítný. (Rozpravu o něm sepsal a hlavní jeho spis »Regulae veteris et novi testamenti« vydává Vl. Kybal.) Mužové tito horlí o povznesení života křesťanského, ale zároveň pilně čítají bibli, která se tak stává pravým a čistým pramenem víry. Tím dokonala se v té době také úprava Písma sv. v jazyce českém, jež dávno již byla připravována.

Předpokládá se všemi badateli, že již sv. Cyril a Metoděj něco z Písem sv. přeložili (aspoň evangelia s epistolami při bohoslužbách potřebnými), ale po tom překladě nezachovaly se žádné bezpečné stopy. Později zakázáno bylo překládati bibli, poněvadž jí kacíři zneužívali. Zpívati a odříkávati směly se toliko žalmy. Proto naskytuje se též u nás brzo žaltář glosovaný a překlad žaltáře patří k nejstarším částem Písem též u nás. Překladu toho máme čtyři různé recenze, v nichž vyskvtují se místy formv značně starožitné. Tak v meziřádkovém překladě, známém pod jménem žaltáře Wittenberského (vyd. od J. Gebhauera 1880), a v žaltáři Klementinském, jenž se klade v 1 pol. XIV stol. (vyd. od Ad. Patery 1890). — Pro potřebu kostelní překládány opět části epistol a evangelii (evangeliáře zachovaly se v několika rukopisech). — Starý zákon překládán znenáhla: napřed zařímaly nejstarší dějiny židovské, proto převedeny knihy Moizíšovy (1. 2. 3.), teprve později knihy poučné. Také větší proroci patřili mezi první překlady.

S překládáním bible dosti úzce souvisí vznik několika slovníků latinských, jako byly: Bohemarius maior a minor, slovník Prešpurský (přes 8000 slov) a Rajhradský a t. Na sestavování sbírek takových i u nás účastenství mívali nejznamenitější a nejvzdělanější mužové, jsouce k tomu nuceni nedostatkem nepřipadných slov českých.

Všecka biblická práce překladatelská, již se účastnila řada mužů, vzdělání značně rozdílného, dokonána byla na sklonu stol. XIV. Pro všechny účastníky ovšem základem

byl text latinský sv. Jeronyma (Vulgata). Rozdílů mezi způsobem překládání následkem nestejného vzdělání účastníkův arcí bylo dosti, proto bylo třeba úplné revize, o kterou se pokusil Hus. Avšak důsledně provedena byla teprve v 2. pol. stol. XV. Do počátku stol. XV. připadá též pořizování řady skvostných opisů bible, v čemž se pokračuje až do vydání tiskem (1488).

Pro potřebu církve české pořizena též prosaická sbírka životopisů svatých a světic (Pasionál), a podle uvedeného již latinského svodu arcibiskupa janovského Jakuba de Voragine (Legenda aurea). Stalo se to na podnět císaře Karla IV. z rozkazu arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Upravovatel vynechal mnoho zázraků a místo světců v Čechách neznámých vložil životopisy světců českých (sv. Cyrila a Metoděje, sv. Prokopa, sv. Václava podle úpravy císařovy); patrně staly se i ty změny z návozu samého arcibiskupa. Časné a stálé potřebě, zvláště v ženských klášteřích, nasvědčuje, že máme dva prvotisky této knihy (I. vyd. asi z r. 1480, II. z r. 1495). Nejstarší rukopis Pasionálu, chovaný v knihovně musejní (asi z polovice stol. XIV.), vzat byl od Jana Gebauera za památku staročeskou jazykově normální, ježto zevrubně označuje každé znění hlásek staročeských (vyd. v L. filolog. diplomatically r. 1878—1888).

Život svatých otců sluje sbírka legend o poustevnících na poušti egyptské, kteří nejprve počali žíti samotářským životem; přední z nich byli: sv. Antonín, sv. Pavel Thébický, sv. Hilarion, poustevnice sv. Eufrosyna, Marina a j. Legendy ty byly původně samostatné, ale již ve středověku sebrány v celek a čítaly se velmi pilně, zvláště v klášteřích. Rozprava o nich od Emila Smetánky (ve Věstníku spol. nauk 1904; ten také je vydal kriticky r. 1909).

Předním prosaikem staročeským, jenž stojí na samém prahu české reformace a v duchu jejím též píše, jest Tomáš ze Štítného. Byl z rodu, spřízněného s panským kmenem Benešovicův (nar. asi r. 1331); sám psal se jen „panoše“, t. j. nižší šlechtic, nemaje tolik peněz ani statku, aby žil po pansku; náleželo mu kromě tvrze ve Štítném pouze něco platů v jiných vseh okolních, celkem majetek neveliký. Byl mezi prvými žáky nově založeného vysokého učení Karlova, na fakultě artistické zjednal si dosti zevrubné poznání středověké scholastiky, mimo to čítal již tehdy otců církevní a spisy obsahu povzbuzujícího k bohumilému životu, jimiž se později obíral ještě horlivěji. Gradu nenabyl, neboť nechtěl učiti na universitě, nýbrž vrátiv se do rodné vsi, oženil se a věnoval se vychování dítek, jichž měl pět. Do Prahy však přece zajížděl, zvláště když tu působili slavní kazatelé Konrád z Valdhůz a Milíč. Milíče poslouchal velmi horlivě, neboť sám se jmenuje duchovním synem jeho a

spisování své odvozuje od jeho působení. Psátí počal v duchu Milíčově brzo po návratu z Prahy a vyložil nejprve svůj křesťansko-filosofický názor na svět v »Rečech besedních« (nejstarší ta recense v rukop. pařížském). Spis má ráz hovorů mezi otcem a dětmi: děti táží se otce o Bohu, andělech, o stvoření člověka, o pádu a napravení jeho, otec jim vše vykládá. Okolo r. 1390 dílo to přepracováno k takové dokonalosti, že se pak pokládá za přední spis Štítného, v němž jest podán úplný geocentrický názor světový středověkého myslitele (scholastická noetika a metafysika, etika a psychologie), pro niž skladatel všude dovede nalézati případné výrazy jazykové (z rukop. Budišinského textu vyd. od Mart. Hattaly 1897 a podle nového pravopisu od F. Stejskala r. 1901). V týchž letech Štítný překládal také drobnější traktáty jiných spisovatelů křesťanských, jako sv. Augustina »O bojování hřiechov s šlechtnostmi«, Davida Augspurského »O sedmi stavu duchavnieho stupniech«. Později pokračoval v té práci, vedle původních děl vlastních vzděláváje pro své děti nebo pro křesťanskou obec všelijaké spisy poučné, tehdy oblíbené: slavného mystika Hugona, augustiniána od sv. Viktora v Paříži, »O připravení srdce« a »Koráb Noéův«; Roberta Holkota »Výklad na Knihy moudrosti«; Richarda od sv. Viktora »O stavu člověka vnitřnieho«; sv. Bonaventury »Ostnec svědomie«; Jakuba de Cessolis »Kniežky o šašiech«; pro svou dceru Anežku ke konci života upravil »Zjevení sv. Brigity« a j. Čítáním a překládáním takových spisů zdokonaliv svůj sloh, jímž s plným vědomím chce své děti domácím jazykem seznámiti s nehlubšími pomysly křesťanskými, počal Štítný psát spisy vlastní, které zároveň sestavoval ve sborníky; tím pak se obíral až do konce života. Nazval ty sborníky »Knížky (šestery) o obecných věcech křesťanských«, t. j. každému křesťanu potřebných, jak je poznal buď z četby nebo z kázání a vyložil obratným způsobem pěkně celkovitě. Prvá úprava toho sborníku připadá již v r. 1374, ale není zachována. O dvě léta později vznikla nová úprava osmi traktátů, zachovaná v rukopise universitní knihovny v Praze (vyd. od K. J. Erbena 1852). Oba ty sborníky Štítný psal na tvrzi otcovské pro své děti. R. 1380 však měl již jen dvě, syna Jana a dceru Anežku. I pronajal r. 1381 zboží své za stálý plat, jiné platy přenechal sestřám a dětem, sám pak odstěhoval se navždy do Prahy, kde upravoval znovu Knížky šestery (zachov. v rukop. Jindřichohradeckém). Poměry pražskými a styky s učenci povzbuzen byl ještě k další činnosti. R. 1390 nově zpracoval »Reči besední«, r. 1392 dokončil »Reči nedělní a sváteční«, formou kázání, obsahem čerpané z jiných spisů vlastních i cizích. Po smrti Janově Anežka odešla rovněž do Prahy a usadila se při otci v Praze. Pro ni Štítný nově přepracoval a upravil »Knihy naučení křesťanského«.

připravené před tím ještě pro lid křesťanský. Úprava obecnstvu určená rozhojňena příklady novými a zdokonalena v rozsáhlý sborník 15 rozprav, jehož rukopis musejní vydal Ant. Jar. Vrtátko 1873. V těch letech také přeložil pro dceru „Zjevení sv. Brigity“. Poslední sborník z r. 1401 nebyl asi již vůbec dokončen. Štítný zemřel r. 1401, neboť toho roku Anežka stala se spolunajetnicí domu vedle kaple Betlémské v Praze a žila tu asi do r. 1409 jako posluchačka výkladů Husových. — Obsah spisů Štítného není ve všem původní, brať jej odjinud, stoje úplně na stanovisku filosofie středověké, jež chce rozumováním podporovati náboženství Zjevení; ale forma, úprava jest jeho nálezem, neboť v Rečech besedních podal přehled křesťanské věrouky a mravouky obecné, v Knížkách mravouku zvláštní, počínající osobou jednotlivou a zahrnující posléze celou společnost lidskou. K tomu všude připojuje z vlastního pozorování zajímavé zprávy o současných poměrech, čímž dodává svým spisům velké ceny kulturně-historické. Sloh jeho nabývá živosti příměry a podobenstvími, průpovědmi a příslovími, sám o sobě však je velmi přesný a dokonalý. Vzorem pro potomstvo se jím arci nestal, užívaje tvarů jazykových v lidu již neobvyklých a píše i pravopisem značně složitým a neustáleným (spřežkovým).

Štítný je pro nás důležitým svědkem, že tehdejší hnutí náboženské směřovalo k povznesení mravnosti ve vrstvách nejširších; domněnka jeho, že by vše to kvašení bylo lze ještě vyrovnati smírným způsobem, neosvědčila se sice skutkem, ale proto přece snaha jeho přispěti ve své rodině k tomu cíli zasluhuje plného uznání. Předchůdcem reformace české jeví se také v tom, že o věcech theologických, tehdy jen v kruzích učených přetřásaných, píše jazykem českým, což mu ovšem universitní mistři vytýkali, neboť se proti tomu několikrátě brání. Jinak představuje se nám jako první filosof český písící, jehož výklady o původu a spořádání světa shodují se s tehdejší naukou scholastickou, k nám zvláště z hlavního sídla svého, z Paříže zanesenou. (O filosofii jeho psali čeští učenci I. J. Hanuš, Jos. Dastich, Jos. Durdík a St. Souček, význam jeho byl již nálezitě oceněn, ale všechny spisy posud vydány nejsou, ač rukopisy téměř úplně byly shledány.)

Vynikající duchové v Praze jako sídle císařském shromáždění povznesli Prahu po stránce duševní, dlouholetý mír a blahobyť nakupil tu bohatství, ale měl též za následek rozmařilost, jako na př. mezi duchovenstvem, které ani v hlavě své v době schismatu a pobytu papežů v Avignoně nezřelo žádoucího vzoru. I vzdělání v kruzích klášterních, zvláště mezi žebavými mnichy, značně bylo pokleslé. Odtud horlení kazatelů proti nim, když nepomohly hrozby císařovy, že zastaví důchody kněžské, ani přísné rozkazy arcibiskupovy na povznesení kázně duchovenské.

Tradice těchto kázání, záhy velmi účinných, udržovala se drahnou dobu ještě po skonu kazatelův, že lid po opravách v církvi toužící shledával v nich později dobrý podklad pro žádoucí reformu církve v hlavě i údech.

Rozhořčení proti duchovenstvu později ještě živeno spory arcibiskupovými s králem Václavem IV., posléze poklesnutím vzdělanosti také na stolci arcipastýřském (Zbyněk »abeceda«). Papežství samo však zavdávalo podnět k nespokojenosti tím, že beneficia duchovní přenechávalo za určitý poplatek a připouštělo možnost vykoupiti se z provinění poplatkem. Potřebovaloť peněz na udržování nádherného dvora, někdy též na vedení válek. Odpor proti nádhře v duchovenstvu hlásali již Valdenští, z nichž se někteří dostali až do Čech. Ti odvozovali počátek zkázy církve od přijetí světských statků (za papeže Silvestra I., 314—335) a chudý život apoštolský prohlašovali za jediný pravý způsob života křesťanského.

Studiem filosofie na universitách rovněž přibývalo nespokojenosti se světskou mocí duchovenstva; také noví mniši (bílí), kteří znamenali reformu proti řádům starým, značně pokleslým (mniši černí, zvl. benediktini), hlásají veřejně potřebu evangelické chudoby (dominikáni, františkáni). Mezi filosofy byli to Marsilius z Padovy a Vilém Occam, kteří veřejně stáli proti tehdejším směrům v církvi. V Anglii Jan Wikleff (1324—1384), profesor universitní v Oxfordě, překladatel bible, muž přísných mravů, stavěje se na stanovisko mravnosti křesťanské, zavrhoval zkaženost své doby a na příslušnících církve dožadoval se vzorného života. Kněžstvo vinil ze všech hříchův a za příčinu zkázy církve prohlašoval světský majetek duchovenstva.

Ani pražské synody té doby nesměšlejší příznivě o mravním stavu duchovenstva; z hříchů nejvíce rozšířených byla především simonie. Tehdy také dosti nekněží drželo zakoupená beneficia církevní, jež opět za roční důchod pronajímali chudým kněžím (vikářům). Z toho si vysvětlujeme, že cizí nepřívznivé hlasy o duchovenstvu také v Čechách docházely ohlasu; proti nevzdělaným a hrabivým mnichům vystupoval již také Milíč, a tradice jeho dlouho se držela.

Knihy Wikleffovy přinesl do Prahy zvláště přítel Husův Jeronym Pražský, jenž v Oxfordě studoval, a učení to hrzo mělo na universitě pražské dosti přívrženců i odpůrců. Hádky odtud přenesly se dále mezi lid; nejprve v kapli Betlémské, založené Hanušem z Milheimu r. 1391 na pozemku, darovaném kramářem Křížem, sousedem staroměstským, zaznívalo slovo boží nikoli podle výmyslův a povídek kněžských, nýbrž na základě písmá sv. samého.

II. Střední doba literatury české.

(Od r. 1402 do r. 1780.)

a) Období přípravné. (1402—1500.)

Náboženský duch tehdejší úzce souvisí s novým vývojem písemnictví českého, jemuž se od té doby dostává zcela nového rázu. Ten pak trvá déle nežli dvě století a závisí především na současném způsobu myšlení a snahách o všeobecnou opravu církve.

R. 1402 totiž stal se v kapli Betlémské (neboli Mladátek) prvním kazatelem M. Jan Hus, rodilý z Husince (po r. 1364), mistr svobodného umění a bakalář theologie, profesor universitní, jenž r. 1400 přijal svěcení kněžská. Ten podle vzoru slavných svých předchůdců z doby Karlovy chtěl českému lidu býti především kazatelem a vykladačem Písma, při tom za první povinnost pokládal podle slov svých i žítí. Proto se odřekl všelikého pohodlí životního, ve kterém si před tím liboval, a žil velmi přísně a opravdově. Svými kázáními brzo došel veliké obliby, že jméno jeho dostalo se až ke dvoru královskému, také u vyššího duchovenstva, ba též u arcibiskupa těšil se značné přízni, býval i synodálním kazatelem. Vedle něho pokrokovou stranu na universitě zastupují Stanislav ze Znojma a Štěpán z Pálče, kdežto Němci přidržovali se pařížského nominalismu proti realismu Wikleffovu a českému. Vlivu svého Hus použil k návrhu králi Václavovi IV., aby spory mezi národnostmi na universitě rozhodl tak, že národu českému dá tři hlasy proti jednomu hlasu ostatních národů (dekret kutnohorský z 18. ledna 1409). A když cizinci následkem toho většinou opustili Prahu, zvolen Hus prvním rektorem university nově upravené. Brzo však dostal se ve spor s arcibiskupem proto, že veřejně hájil některých odmítnutých vět ze spisů Wikleffových, v klatbu papežskou dán proto, že r. 1412 horlil proti prodeji odpustkův. Uchýlil se pak na radu královi z Prahy na hrad Kozí, kde rovněž kázal zástupům venkovským stále vzrůstajícím, později do Ústí Sezimova, posléze po třetím odchodu z Prahy na hrad Krakovec. Odtud vypravil se r. 1414 na církevní sněm do Kostnice, k němuž zaručen mu bezpečným listem císaře Zikmunda volný příjezd i návrat, ale v Kostnici brzo uvězněn, po několikaterém výslechu prohlášen za kacíře a upálen dne 6. července 1415

Hus svou činností literární znamená v literatuře české novou dobu. Aby mu lid náležitě rozuměl, obral si k svým řečem nový základ jazykový, totiž nářečí lidu pražského, jež ve svých spisech povznesl na nový jazyk spisovný. Jazyk český totiž doznal ve stol. XIV. tolikerých změn, že v době Husově jeví tvářnost proti počátkům literárního tvoření značně odchylnou. Po stránce hláskové provedeno mnoho významných změn (úžení samohlásek, poklesání ě, rozvádění dlouhých samohlásek ve dvojhlásky, zjednodušení skupin sykavkových, záměna tvrdých a měkkých rotnic obojetnými), ale i tvarosloví zvl. slovesné se zjednodušuje, skladba větná je průzračnější, mimo to mizí množství slov málo užívaných a proto již nesrozumitelných. Pro lepší podklad slovesný Hus také zjednodušil pravopis český tím, že starší pokusy upravil v důmyslnou soustavu. Abeceda latinská totiž na označení hlásek českých nestačila, proto dály se různé pokusy ji doplniti. Tyto pokusy shrnuje obyčejně v dějiny českého pravopisu. Před Husem užívalo se vesměs t. zv. soustavy spřežkové, že totiž české hlásky, jichž latina neměla, vyjadřovaly se spojením několika písmen latinských (á = aa, č = chz, pozd. cz, š = ss a sz atd.). Teprve před samou činností Husovou vzniklo několik pokusů, známky nad písmena kladenými označovati hlásky od latinských odchylné. Pokusy ty Hus uvedl v soustavu tím, že učil nad písmena, značící samohlásky dlouhé, klásti čárky, nad písmena, pak jimiž se měly vyjadřovati souhlásky od latinských odlišné (také tvrdé l), klásti tečku. Jinak všechny hlásky (mimo ch) psáti se měly pouze jediným písmenem. Při svém pravopise Hus zároveň učil některé ty hlásky české článkovati, vytýkaje Pražanům četné nesprávnosti ve výslovnosti a cizomluvy z němčiny přejaté. Vše to mohl provést jako vynikající znalec a pozorovatel jazyka českého, přesný a jasný stilista. Odtud počítáme s Husem první vážný pokus nejen o novou úpravu, ale též o ustálení jazyka spisovného, jež se pak opravdu zdařil vykonavatelům odkazu jeho literárního, českým Bratřím.

Spisy Husovy a nástupců jeho také svou střízlivostí jazykovou značně se liší od děl předchůdců. Obrazných rčení mají nemnoho, neboť Hus není duchem básnickým, za to přesnost logická jeví myslitele, jež chce živým slovem vniknouti v přesvědčení posluchačovo. Mocné působení ducha Husova u nás dodává pak podobného rázu celé literatuře předbělohorské, jazykem jadrné, ač výběrem slov chudé, a proto i básnický málo účinné.

V popředí slovesných prací Husových stojí spisy, jež souvisí s činností jeho kazatelskou, t. Postila nedělní («Vyloženie svatých čtení nedělních» z r. 1413 a Postila sváteční, pak Výklad viery desatera přikázanie a na páteř (modlitbu Páně: z r. 1412). Ve spisech těch usiluje o pravé křesťanství, vystupuje proti dosa-

vadnímu modloslužebnictví, ziskuchtivosti a rozmařilosti, reformovati chtěje zkažený, nekřesťansky život svých krajanů. Ze spisů vzdělavatelných oblíby došla také »Dcerka čili O poznání pravé cesty k spasení«, určená osobě ženské (z r. 1413) a Zrcadlo člověka hříšného (z téhož roku). Vyznamny a obsažny je též spisek »O svatokupectví« (z r. 1413), objasňující zřízení církve té doby a světský život ducnovenstva hříchem, jenž byl v kruzích kněžských tendy oecny. V dobu starší připadají hojné spisy latinské, zvláště výklad čtyř knih sentencí Petra Lombarda, řeči universitní a pod. Do kaple Betlemské Hus zavedl český zpěv tím, že podle latinských tekstů složil několik písní českých (na př. »Jesu Kriste, štědry kněze« a »Navštev nás, Kriste žádúci« a j.), což dalo podnět k českému zpěvu husitskému, jenž byl pak ve stol. XV. a XVI. tak vyznamný. Listy z Kostnice posílane, ve kterých Hus předvádí mimo snem i své nejniternejší myšlení a citění, byly pro národ drahým odkazem, když se ukázalo, že Hus, muž naprosto bezúhonný, za své přesvědčení vytrpěl smrt. Psány byly obráncům a ochráncům v Kostnici, Janovi z Chlumu a Václavovi z Dubé, pak žákovi Petru z Mladenovic, jenž popsal též Husův pobyt v Kostnici a utrpení jeho.

Spisy Husovy zachovaly se v rukopisech velmi četných, které shledal Václav Flajšhans. Souborné vydání spisů latinských (v Norimberce r. 1558) však obsahuje některé kusy neprávem Husovi přiřítané; znovu vydal v 8 sv. V. Flajšhans v l. 1903—1908. Postila nedělní vydána v Norimberce r. 1563, následujícího roku v Praze. »Dcerku« vytiskl V. Hanka r. 1825. České spisy Husovy ve 3 dílech vydal K. J. Erben v Praze 1865—1868; rovněž ve 3 dílech Fr. Zilka v Jilemnici 1900. Postilu novočesky vydal s obrazy V. Flajšhans r. 1898. Postila sváteční vyd. v II. díle sebraných čes. spisů Husových, jež v 6 sv. zredigoval V. Flajšhans; latinské spisy některé (na př. řeči universitní) vydány tu i v překladě českém. Spis »O svatokupectví« vydal V. Novotný 1907. Listy Husovy nejprve sebral a vydal Fr. Palacký (1859), podruhé (hojněji a s česk. překlady) Bohum. Mareš r. 1890; nově uspořádané a rozmnožené vydání od V. Flajšhanse z r. 1915; k tomu od téhož »Obrany« 1916. Životopisy od V. Flajšhanse z r. 1902 a 1915; od téhož r. 1900 přehled literárních Husových děl. Životopis a odborné ocenění k jubileu 1915 sepsali Jan Sedlák 1915 a V. Novotný 1919 (posud I. sv.), od tohoto i populární spisek ve Světové knihovně 1913. Přehled nového badání o Husovi podal K. Krofta v ČČH. 1915.

Věrouku Pražanů směru t. zv. horlivých kališníků uvedl v soustavu M. Jakoubek ze Střebra, nástupce Husův při kapli Betlemské († 1429); mimo to dal vyznání tomu sym-

bol kalicha, poradiv k přijímání pod obojí způsobou, jež brzo potom universita prohlásila za pravé ustanovení Kristovo. Také od něho zachovala se česká Postila, kterou napsal ke konci života.

Žákem Husovým, jenž učení reformační provedl do všech důsledků, byl Petr Chelčický, (žil asi 1390—1460), zeman neboli svobodný hospodář, jenž má jméno podle vsi u Vodňan, ve které trávil v klidu věk mužný a stáří. Opravný směr v církvi poznal v mládí na kázáních Husových v kapli Betlémské a v letech následujících; tenrve odpor proti násilnému zakročení ve věcech víry a vítězná bitva u Vyšehradu r. 1420 vyhnaly ho z Prahy, aby v ústraní vesnickém uvažoval o reformách v křesťanství. Názoru svého přídržoval se do všech důsledků, jak natrno z jeho spisů, skládaných brzo po návratu na ves (»O boji duchovním«, »O církvi sv.«, »O trojím lidu řeč«, i jiných, vzniklých až v pokročilém věku. Vzorem církve byl mu stav její v době apoštolské, jímž se má stále řídit, jednotlivec pak povinen jest žítí podle zákona božího, ve který věří. Proto třeba zavrhnouti světský majetek a nepřikladný život kněžstva tehdejšího, třeba odmítati násilí v církvi a násilnou obranu ve věcech víry (také války husitské): členové církve podle slov Kristových mají býti vespolek bratřími a sestrami. Takto se nám jeví Chelčický mnohem bližším názorům tábořským než kališnickým a u Táborů těší se též vážností.

V nauce theologické Chelčický všude je závislý na předchůdcích, zvláště na Husovi, jehož nauky šíře rozvádí, ač postupuje ve vývodech ještě dále ponechávaje si všude samostatný soud o naukách a provádění jejich. Učení jeho dalo podnět k založení Jednoty bratrské. Chelčický latinsky neuměl, nemohl se tedy v mládí vzdělávati na universitě. Bibli a spisovatele církevní znal jen z překladův a ze zpráv, které mu o nich podávali mistři z Prahy známí. Proto i sloh spisů jeho je původní, jadrný a nehledaný, ač místy se povznáší k vroucnosti a patosu řečnickému. Je to sloh selského lidu, přiměřený demokratické době husitské. Působí naň mocné slovo biblické, živá výmluvnost kazatelů, mnohem méně theologické rozpravy učenců. Kde se Chelčický pokouší o rozčlenění periody, často se vyšinuje z původních vazeb. Jinak drsné názory na život i slohem pronikají více než u jiných spisovatelů. Ty se pak přenášejí ku prvním zakladatelům Jednoty bratrské.

Přední spisy Chelčického jsou: Postila čili Kniha výkladuov spasitelných na čtenie nedělnie celého roku (dokonč. r. 1441) a Sieť viery pravé (mezi l. 1440—43). Postila náleží mezi nejpřednější zjevy české reformace svými důslednými výklady zákona božího, přímostí a jadrností slohu. Vydání staročeské (1522 a 1532 v Praze, nově od Em. Smetánky v Praze I. 1900 a II. 1903) od rukopisu nedávno ve zlomku nalezeného značně se liší (viz ČCH.

1907). — »Sieť viery« je ta, ktorou sv. Petr na rozkaz Kristův zahrnul veľiké množstvo ryb (Luk. 5, 4—6). Je to zákon Kristův, jímž se lidé poučují a tak vytahují z hlubokosti hriechů. Pokud v ní byli věřící, ve všem sobe rovní, tivála v stavu náležitém, ale když dostaly se do ni roty, které podporuje správa světská, pravým křesťanům odporná, počala se trhať. K těm rotám náleží slechta, žijící výhradně z práce jiných lidí, a města obchodem se živící; proto pravý křesťan ani správy veřejné ani obchodu se neúčastní. — Spis dělí se ve dvě části: V I. Chelčický vykládá význam poddanosti vrchnostem světským a její příčiny, že totiž smír cirkve se státem po Konstantinovi přivodil nerovnost mezi křesťany. Ve II. části jeana se jednotlivě o rotách, které vnikly v síť viery pravé; kromě slechty a měst k nim náleží mniši, faráři, mistři kolejní a j. Sieť viery pravé vyd. r. 1521, nově vyd. od Jiř. Annenkova v Petrohradě r. 1893 (s úvodem V. Jagiče); r. 1912 v Praze od Em. Smetánky. Z menších spisů Chelčického nejdůležitější jsou: »Reč a zpráva o tele božím«, »O Antikristovi«, »Reč o základu zákonů lidských«, »O boji duchovním«, »O trojiem lidu«; první tři vydal v Comeniu Jos. Karásek r. 1891 a 1892, druhé dva K. Krofta v Svět. knih. r. 1911. Učení Chelčického vyložil Jar. Goll v ČČM 1881 (něm. r. 1882, čes. překl. 1916) a N. V. Jastrebov v Petrohradě 1908.

M. Jan Rokycana, zák a svěřenec Jakoubka ze Stříbra, volený arcibiskup pražský (1397—1471), byl předním zástupcem cirkve utrakvistické ve své době, proslul hlavně jako řečník na církevním sněmu Basilejském, vynikaje ne~~to~~liko plamennou výmluvností, ale také značnou učeností theologickou. Drahně let ztrávil ve vyhnanství mimo Prahu a vrátil se teprve, když Jiří z Poděbrad opanoval hlavní město. Jako farář v Týně a správce cirkve pod obojí míval na kázáních množství posluchačů, které poutal živým výkladem o zákoně božím a o zkaženosti světa současného. Významná je v té příčině také jeho postila z kázání r. 1456—1457 a Výklad na evangelium sv. Jana, v němž se vzácnou učeností a sčtetlostí upřímně a věrně líčí poměry společnosti své doby (viz H. Hrubý, Staročeské postily, 1901). V posledních letech života vystupoval proti Bratřím, ač první přívrženci této náboženské společnosti vznikli z posluchačů jeho.

Zákem jeho, později však hlavním odpůrcem a spolu-protivníkem krále Jiřího byl pisatel bojovných traktátů Hilarius Litoměřický (1412—1468), kanovník u sv. Víta, správce arcibiskupství pražského pod jednou, přední theolog strany katolické. K němu druží se biskup vratislavský Jošt z Rožmberka (1428—1467), jenž sice náležel v jednotu panskou proti králi Jiřímu, ale jinak trval s ním v dobré vůli a na konec se s ním i smířil; literárně se projevil politickými aforismy.

Tábory vedl zprvu kněz Martin Púška (jinak Loquis), potom Mikuláš z Pelhřimova, přímím Biskupec, tvůrce radikální nauky tábořské († 1459), auctor dogmatických traktátů.

Všecka ta vyznání, jež tehdy v Čechách vznikla, dovořovala se bible jako čistého a pravého zákona božského. Proto také český překlad Písem, dokončený na sklonku stol. XIV., uváděn přívrženci Husovými v první jednotnou recenzi, mimo to od doby této počínajíc za půl století rozšířil se hojnými opisy, z nichž některé vynikají netoliko nádherným písmem, ale i uměleckými drobnomalbami. Za příklad uvéstí lze bibli drážďanskou (Leskoveckou, mezi l. 1400—1410, r. 1915 ve válce světové shořelou v belgické Luvani), litoměřicko-třeboňskou (Slavatovskou, 1410—1416), dvojdílnou olomúckou (dokonč 1417), emauzskou (psanou písmem hlaholským, dokonč r 1416) Nová, dokonalejší revise překladů dříve pořizených provedena teprve za krále Jiřího, a tento tekst jednotně upravený podávají pak první bible tištěné, pražská (z r. 1488), kutnohorská (z r. 1489) a benátská (z r. 1506); Nový zákon vytištěn poprvé česky již r. 1475.

Český zpěv lidový, jak již řečeno, do chrámu zavedl Hus, jenž k účelu tomu některé latinské písně přeložil. Brzo po smrti jeho vyvořilo se tak veliké množství duchovních písní českých, že při bohoslužbě úplně zatlačily zpěvy latinské, ba že za nedlouho český zpěv stal se podstatnou částí obřadů, jako tábořská mše byla vůbec česká. Předmětem písní bylo přijímání těla božského, uctívání matky boží Marie, ze slavností výročních především hod boží vánoční a velikonoční. Písně vánoční vynikají jako svátků dětské dojemnou prostotou. Radostné jsou též písně o přijímání těla Kristova ústy dítek. Také však písně duchovní k jiným potřebám tehdy vznikaly, ovšem tedy zvláště písně válečné, jež podněcovaly bojovného ducha, obracely se však též s důvěrou k Bohu pomoc proti hojným nepřátelům „Božích bojovníků“.

Nejstarší sbírka českých písní zachovala se v rukopisném kancionále Jistebnickém (chov. v Č. Museu), který pochází s počátku let dvacátých XV stol.: ale ještě v téměř století vznikla řada sbírek podle různých vyznání náboženských (O počátcích husitského zpěvu v Čechách do r 1415 vydal obšírný spis Zdeněk Nejedlý r. 1907: týž, Dějiny husitského zpěvu za válek husitských, 1913.)

Z lidového zpěvu světského XV. věku je známo málo kusů celých, více zachováno nápěvů, jichž použito při skládání písní duchovních: tím se udržela řada začátků, které se uvádějí při písních duchovních.

Zpěvy historické z té doby vztahují se k významným vítězstvím českým: patrně je z nich veliké nadšení národní z úspěchů vzniklé, ale veršovnícké umění ještě bás-

nická forma je nevalná. »Zpěv o bitvě před Ústím« (16. června 1426) složen byl od přímého účastníka toho boje (»Slušíet Čechuom zpomínati, že jim dal Pán Buoh u Ústí vítězství nad nepřátely, kdy pro svú vieru boj vedli«). Píseň o zajetí Zikmunda Korybuta v Praze (17. dubna 1427) počíná se též apostroficky: »Z dobrého jména Čechové, všudy slovutní rekové, želejte pražské příhody, jejie nenabyté škody«.

Se zájmem o náboženství přibývalo tehdy čtenářů z nejrůznějších vrstev národa, kteří se dožadovali ještě jiné četby, nežli byla bible a náboženské traktáty. Z toho je s dostatek vysvětleno, proč v době pohusitské vzniklo tolik rukopisů, obsahujících skladby stol. XIV., proč opisovány a brzo také tištěny romantické povídky a veršované skladby rytířské z konce toho století.

Kronika Trojanská na př. nejen opisována, nýbrž záhy též tištěna (vyd. I. z r. 1468 je nejstarším tiskem českým, II. je z r. 1488). Dostí je také rukopisů románu o Alexandru Velikém, z veršovaných skladeb rytířských opisován Tristram, Tandariáš, Štilfríd a j., romány duchovní doplněny novými překlady Nové jest »Jiříkovo vidění«, kde uherský šlechtic Jiří prochází tresty a odměnami posmrtnými, pak mezinárodní povídka o Griseldě, jež stavší se z prosté dívky markraběnkou, snáší oddaně zkoušky, které jí choť ukládá.

Z básnictví tendenčního došla obliby »Rada všelických zvířat«, podobná Nové radě Flaškové. Zvířata však radí tu pouze člověku prostému, nikoli králi. povaha jejich vystupuje přirozeněji, mimo to napřed uvedena bývá charakteristika zvířete z veršované části čerpaná (pozd. původu), leckde i člověk za udělenou radu děkuje. Báseň rozdělena jest ve tři knihy: V I. kn. radí čtvernožci (mezi nimi také žába), ve II. kn. ptáci (též noh a netopýr), ve III. kn. některá zvířata drobnější (hmyz a ryby). Skladatelé, z nichž byl veršovec starší, prosaik pozdější a učenější, oba však bezpochyby stavu duchovního. původem rodovým zřejmě patřili k obecnému lidu. Vyd. I. z r. 1528, IV. vyd. z r. 1814 od K. Ign. Tháma s předml. Jos. Dobrovského.

Také Ezop zpracován byl obratně v české próse, nebýt vydání I. náleží k prvotiskům (z r. 1488): z vydání toho však se zachovaly jen dva listy (v bibl. strahovské).

Ze při tehdejších sporech mezi vyznáními dosti bylo látky k básnictví satirickému, je přirozeno, kusy toho druhu dosti jsou hojné, a líčení slabých stránek protivníků bývá nezřídka drastické. Za příkl. uvádíme »Zaloby na Husity«, skladbu »Zbarvení mnichové« a j.

Významnou skladbou tendenční jest alegorie Ctibora Tovačovského z Cimburka »Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jejich«, kterou skladatel věnoval králi Jiřímu r. 1467. Spisovatel, slavný pán a hejtman moravský (žil 1437—1494), syn rovněž slavného

otce, zemsk. hejtmana Jana z Cimburka, hájí tu pérem vlády Jiřího z Poděbrad, jako činil právě tehdy také mečem. Obsah celé básně je dosti prostý. Pravda je zarmoucena, že Lež vládne nad světem, proto svolává ostatní ctnosti, své sestry, a Bohu podává žalobu na Lež dožadujíc se pohnání jejího na nebeský soud. Bůh obsílá je do Antiochie a za předsedu soudu stanoví Ducha sv. Soudci jsou apoštolové a proroci, kancléřem Jan Evangelista. Vjezd Lži a pomocnic jejich do Antiochie náleží k nejskvělejší částem celé skladby, rovněž jako řeči soudní, vedené s jedné i druhé strany. Lež marně se hájí proti žalobě, marně koná porady s Nepravostmi, žádá odkladův a ohlašuje protest. Pravda vítězí nad ní přesvědčivými výklady o zřízení a určení světa; Lež následkem toho i s průvodkyněmi ustanovuje se k věčnému zahynutí. — Podobnost skladby s pekelnými romány »Belialem« a »Solfernem« jest patrná, v podrobnostech předvádí se jednání na zemském soudě moravském, jež Ctibor výborně znal, hájí pak tu politického a církevního řádu českého za krále Jiřího; stav ten, založen jsa na Písmě sv., jest mu ideálem věcí lidských. Lidstvo rozděluje podle běžného tehdy názoru, odůvodněného i Wikleffem, v stav rytířský, kněžský a robotný, žádá, by kněžstvo hájilo stavu vyššího a zároveň sloužilo Bohu, rytířstvo aby nejen panovalo, ale i ochraňovalo stavy ostatní, robotníci aby za tu ochranu odváděli rytířstvu poplatky a také živili ostatní stavy. Jako Chelčický, tvrdí též pan Ctibor, že příčinou poklesnutí církve je zkáza mravů v stavu duchovním, proto souhlasí s požadavkem krále Jiřího, aby kněžstvo nemělo statkův pozemských a vedlo vzorný život. Mravoličná stránka té skladby, jakož i nadšená mluva, oživená lidovými průpovědmi a příslovími, báskami a figurami řečnickými, dodává celku rázu biblického, který skladateli zajisté byl vzorem. Vyd. v pěkné úpravě (s rytinami) v Praze r. 1539.

V bojích proti ostatnímu světu Čechové od Říma odpadli zvítězili pod vedením Žižkovým a Prokopovým nejen ve vlasti, ale i na Slovensku pod Jiskrou z Brandýsa, posléze přemáhali křížáky v době krále Jiřího. Prospěch národní z vítězství těchto byl nemalý: města skoro vesměs nabyta českého rázu, česká jest správa jejich i správa zemská, soudy, válečnictví. Sebevědomí národní velice se povzneslo; jazyk český zní jadrně a určitě, sousedé s Čechy jednají jen česky. Čechové hlásí se také za příslušníky kmene slovanského. Společensky ovšem rovnost se neprovedla, spíše utužila se poroba lidu obecného, selského, majetek nemovitý z hojných rodin vladických a svobodnických přešel na nečetné rodiny panské. Smýšlení v té době značně jest omezené a jednostranné, což obráží se též v literatuře, neboť leckde třeba sahati k starším plodům literárním na vyplnění současných mezer v myšlení.

Kromě traktátů náboženských a duchovních písní některé obory literární jen z praktických důvodů jsou zastoupeny. Tak o válečnictví českém, které vítězstvími nad voji křižáků vzbudilo pozornost celé Evropy, teorísuje se tím, že se o něm podává slovesný výklad. Již před válkami husitskými pokusil se o teorii vojenskou Jan Hájek z Hodětína, purkrabí na Zvíkově, v umění válečnickém snad učitel Žižkův, napsav r. 1413 k rozkazu krále Václava IV. »České zřízení vojenské«, Jan Žižka vydal roku 1423 »Řád vojenský«, usilující především, aby byly v jedině těleso válečné slity všechny prvky, které pod praporem jeho s takovým nadšením se sbíhaly. Jinak pozoruhodna je tu důvěra v Boha a upřímná zbožnost vedle fanatismu, s nímž se hlásá vyhlazení odpůrců. Ke konci toho stol. vynikající válečník český, který se osvědčil zvláště v bojích proti králi Matyášovi, Václav Vlček z Čenova, podal asi r. 1490 králi Vladislavovi II. »Poučení, kterak se mají šikovati jízdní, pěší i vozy«. Tu na základě důkladných zkušeností odborných vyložil prakticky celou tehdejší soustavu válčení s vojsky různých druhů.

Vědy přírodní, pokud o nich tehdy mluvíti lze, pěstovaly se ovšem latinsky, protože i na universitě jazykem vyučovacím byla latina. Prvním jich učitelem byl mistr Havel. Ve stol. XV. již několik vynikajících Čechův obíralo se jimi, na př. matematik a hvězdář Jan Šindel a Křišťan z Prachatic, farář u sv. Michala v Praze. Ten vydal pro potřebu lékařskou latinský herbář, ale přidal k němu již i názvy rostlin v jazyku českém, patrně z důvodu praktického; totéž činil i vrstevník jeho Šindel, jehož spisy se bohužel nezachovaly. »Lékařské knihy« pro potřebu v tehdejších hojných válkách složil Křišťan úplně česky. Praktickým účelům sloužil jeho český překlad »Ranného lékařství«, jež sepsal jednak arabský lékař Rhases (850—923), jednak slavný chirurg vlášský Guilielmo Salicetti († 1276).

Krajiny kolem země české ve válkách husitských předkové naši poznali zevrubně, ale také země vzdálenější toužili poznati. Proto Mandevillovy Cesty po světě, fingo vaný cestopis dobrodružně psaný, jenž převeden do češtiny již M. Vavřincem z Březové, dvořanem krále Václava IV., v XV stol. hojně opisovány, na počátku stol. XVI. pak dočkaly se hned dvojího vydání (1510 a 1512) a brzo ještě dalších.

Cesty diplomatické a rytířské, konané do západní Evropy, také již v té době měly své popisovatele; zápisy o nich buď mají ráz pouhých deníkův, nebo jsou to již skutečné cestopisy. Již Václav Koranda mladší (1424—1519) vypsál »Poselství krále Jiřího do Říma k papeži r. 1462« o uznání kompaktát.

Pouhé zápisky činil panoše Jaroslav o cestě pana

Albrechta Kostky z Postupic a jeho družiny ke králi francouzskému Ludvíkovi XI. r. 1464. Účelem bylo získati přízeň západních dvorů královských Jiřímu z Poděbrad a jeho záměrům o společném boji proti Turkům.

R. 1465 vydal se s četnou družinou rytířskou do zemí západních p. Lev z Rožmitála, bratr králové Johanny. Jeli přes Německo, Nizozemí, Anglii, Francii do Španěl a Portugalska, vrátili se jižní Francií a zeměmi alpskými. Českému jménu hleděli zjednat slávy nákladným vystupováním a dvorným chováním, odvahou a udatenstvím v zápasech. Ovšem pak jednalo se také o popis této pamětihodné cesty, jež trvala skoro dvě léta (1465—1467). Německy podal jej Gabriel Tetzl z Norimberka, česky rytíř Šašek z Bírkova, jehož vyličení nad německé vynikalo zajímavostí a všestranností pozorování. Bohužel český ten cestopis se nezachoval v originále, nýbrž jen v latinském zpracování biskupa olomouckého Stanislava Pavlovského (vyd. 1577), jež do češtiny přeložil Fr. A. Slavík (1890; viz povídku Jiráskovu »Z Čech až na konec světa«, vyd. rovněž 1890).

Nemalý byl také zájem o místa, na nichž Kristus žil, proto i z Čech stále bylo dosti poutníků do Svaté země, z nichž někteří také své putování popsali. Tak podal o něm zprávu kněz Martin Bakalář (z r. 1490), násl. roku (1491) vydal se na východ se třemi jinými členy Jednoty bratrské (mezi nimi byl též br. Lukáš) Martin Kabátník, obchodník a měšťan litomyšlský. Šli tam hledat církve, která prý někde v horách udržovala prvotní ráz církve Kristovy, aby na ní Bratři získali vhodný vzor. Dostali se společně až do Cařihradu, kde se teprve rozešli. Kabátník vydal se dále až do Jerusalema, doptávat se po stopách pověstí o takové církvi v horách libánských, ba došel až do Egypta, kde město Kairo popisuje nejzevrubněji. Jinak všiml si ovšem zvláště toho, co jej jako praktického obchodníka zajímalo. Vrátil se v listopadu r. 1492 diktoval své zkušenosti bakaláři Adamovi, z jehož zápisů vyd. tiskem r. 1539. (Nové vyd. od Just. V. Práška z r. 1894).

Roku 1493 vydal se do Palestiny Jan Hasištejnský z Lobkovic, zaklad. starší linie svob. pánů Hasištejnských z Lobkovic (1450—1517), jehož bratrem nejmladším byl slavný humanista Bohuslav z Lobkovic. Cestou činil si denní zápisky, z nichž v letech 1505—1509 vypsál svou cestu (»Putování l. P. 1493 k božímu hrobu vykonané«) chtějí zároveň návod dáti jiným poutníkům. Cestoval z Benátek přes Rhodos a Kypr. Na místech posvátných konal i měření. Horlivým katolíkem ukazuje se na mnohých stránkách tohoto díla. Cestopis jeho vyšel novočesky v České včele r. 1834: ve znění původním podle rukopisu r. 1902 od Ferd. Strejčka.

O rozšafnosti Jana z Lobkovic také svědčí pedagogický spis z r. 1504 »Zpráva a naučení synu Jaroslava o tom, co činiti a čeho nechati«, kde synovi svému

dává upřímné a praktické pokyny o správě domu a rodiny, jakož i o udržování rodinného majetku (vyd. v Praze 1796, 1851 a 1876).

O dějiny své doby Čechové, jakož v době rozruchu politického bývá, nemnoho se starali, zaznamenávání událostí bylo spíše náhodné. Jen o samém počátku válek husitských zachovala se kronika celková od M. Vavřince z Březové, očitého svědka, jenž však počínaje asi pracovatí o díle příliš pozdě, nedokončil ho, překvapen byv smrtí; vypsal tedy pouze léta 1414—1421. Také o vítězství u Domažlic složil latinskou píseň. (Kronika jeho i s pozdějším překladem českým vyd. v Pramenech děj. č. díle V. 1893).

Verši v duchu Dalimilově líčil minulost i svou dobu novoměstský písař Prokop, ale zbyly z nich jen nepatrné zlomky. Za to máme od něho nauku o skládání listů a listin, první českou »ars dictandi«.

Jiné zprávy, týkající se událostí té doby, zaznamenány jsou hlavně od podřízeného vojína Zikmundova, Bartoška z Drahnice, mimo to v kronikách místních, odkudž je Fr. Palacký vybral a sestavil chronologicky (od smrti Karla IV., l. 1378, po r. 1527, volbu a nastoupení Ferdinanda I.) i zahrnul je společným názvem »Starší letopisové čeští« (vyd. r. 1829) a nazývá je též pokračovateli Pulkavovými.

Také Eneáš Sylvius, sekretář císaře Fridricha III. posléze papež Pius II. († 1464), jako kardinál sepsal kroniku českou (od příchodu Čechova do země po smrti Ladislava Pohrobka 1457), která v obsahu a líčení svém Čechům značně byla nepřízniva, přes to však z nedostatku jiných zpráv historických dosti byla čtána, že záhy našla české překladatele a vydavatele (v Janu Húskovi r. 1487, v Mik. Konáčovi r. 1510; v úpravě Velešlavínové r. 1585).

Pro dobu husitskou a kralování Jiřího je dosti jiných pramenů historických, jichž Palacký většinou poprvé užil. Jsou to listiny českých králův a pánův a hojně zachované listy, z nichž mnohé nebyly určeny veřejnosti a proto tím výmluvněji svědčí o vlastenectví pisatelův, o věhlas jejich politickém a pečlivosti o blaho veřejné. Listy Husovy, o nichž byla již učiněna zmínka, váženy a opísány byly po celé století, také od Jana Žižky zachovalo se několik rázovitých listův, jakož i od M. Jana Rokycany. Také Prokop z Rabštejna, člen císařské kanceláře a kancléř český († 1472), zůstavil některé listy. Mezi pány jakožto muže věhlasem vynikající podle korespondence jejich uvéstí třeba Ctibora z Cimburka, Alše Holického ze Sternberka († 1455), nejvyššího komorníka, jenž byl ve službách krále Zikmunda a náležel k mírným katolíkům, pány Kostky z Postupic, Albrechta a Zdeňka, pana Viléma z Pernštejna, nej-

vyššího hofmistra († 1521), jenž se dožil vysokého věku : opatrností a hospoděrností nashromáždil si obrovské jmění a j. Příčiněním těchto mužů také jazyk český zaveden v zápisu desk zemských (nejprv ve Slezsku, pak na Moravě k návrhu Ctibora z Cimburka roku 1481, v Čechách příčiněním Alše z Riesenburku r. 1495).

Ctibor Tovačovský z Cimburka byl v l. 1464—1469 také dvorským sudím, potom zemským hejtmanem a kancléřem, mimo to již od tce nabyt znamenité znalosti práv, jaké tehdy mezi šlechtou moravskou nebývalo, proto sepsal »Knihu Tovačovskou neboli Pamět obyčejů. řádů, zvyklostí starodávnych a řízen. práva v markrabství Moravském« (seps. mezi l. 1481—1490). Mínil dílem tím zároveň povznésti pokleslou vážnost soudního jednání stavovského na Moravě, což se mu i značnou měrou povedlo; některé odstavce doslovně přejaty v zemské zřízení moravské z r. 1545. Jazyk ve spise je prostý a jadrný (vyd. r. 1858 K. Demuth, r. 1868 V. Brandl). Z ní v XVI. stol. péčí Ctibora Drnovského z Drnovic vznikla »Kniha Drnovská« (vyd. V. Brandl 1868).

Za krále Vladislava šlechta s dostatek upevnila svou moc proti králi a městům, lid poddaný připoutala k své půdě, proto připustila posléze kodifikaci zemského práva obyčejového, jež zcela ve prospěch její upravil spisovatel Dr. Albrecht z Aušavy, přijímám Rendl (Zřízení zemské království Českého z r. 1500).

Nového rázu písemnictví české nabývá koncem stol. XV. V nových poměrech vládních po uklidnění myslí, náčelnictví v literatuře přejímá humanismus. Ten je neklamným svědectvím, že odboj proti Římu poněkud utuchl, a že nezamítá se již tak přímo, co přichází z katolické Italie.

Podstatou humanismu jest snaha o renesanci, znovuvzkříšení ducha starověkého, politickými boji a křesťanstvím značně pokleslého. Proti pochmurnosti středověké, spatřující v životě posmrtném pravý cíl života, postaviti chtěla radostný život pozemský. Když filosofové křest. ve středověku starou filosofii podepřítí chtěli nauku Kristovu, nestačila jim k tomu výmluvnost Ciceronova, ba ani eklektická jeho filosofie. Nuceni byli tedy rozhojňovati vědecky svůj jazyk novými názvy, často libovolně, bez povědomí ústrojnosti latiny tvořenými, tak že znenáhla tato latina středověká nabyla rázu barbarského, odlišného velice od ústrojné latiny spisovatelů římských. Reakce proti tomu ozvala se ve XIV. stol., kdy nejlepším mužům italským zzelelo se politického úpadku vlasti vnitřními spory nanejvýš rozhárané, jakož i úpadku národa v starověku tak vynikajícího, čehož skvělé důkazy v celé zemi podávaly zbytky památek vzdělanosti a ducha starořímského. Proto domnívali se, že by bylo lze vzkřísiti starou minulost, kdyby se vyzuli ze zmatků politických humanismu středověkého a obrodili se krásou staro-

yěkou, tak vznešenou v umění a vědách. Tím zajisté bylo by vzkříšeno pravé lidství (humanita), již se starověk tak velkou měrou vyznačoval. Proto literární snahy o to vzkříšení nazývají se obyčejně **h u m a n i s m e m**.

Mezi muži o ně usilujícími na předním místě jsou ti, kteří také literaturu domácí nejvíce povznesli. Jakýmisi předchůdci jest již **D a n t e**, jehož průvodcem po Pekle je básník římský **Vergilius**. Vědomě o to usiluje **Francesco Petrarca**, korunovaný básník a upravovatel vlašského sonetu (1304—1374), jenž starořímské rukopisy shledával, chatrné opisoval a o zachránění některých spisů starověkých značně má zásluhy; již u něho slohová elegance stavá se jakýmsi symbolem nového směru myšlení, v čemž došel následovníků teprv o století později. Vedle něho původce umělé belletrie vlašské, **Giovanni Boccaccio** (1313 až 1375), počal se již pokoušeti také o uvedení studia řečtiny do Itálie, zvláště **Homera**.

Snahy ty v počátcích svých dostaly se i do Čech, neboť **Petrarca** sám vydal se i do Prahy r. 1356, aby politické myšlenky své získal císaře **Karla IV**. Účelu návštěva ta nedosáhla, za to však slavný básník získal si v Praze dosti ctitelů, mezi nimiž nejpřednější byl písař v kanceláři královské, **Jan ze Středy**, později biskup olomoucký. Neměly ovšem ty začátky významných úspěchů, neboť styky Čech s Itálií přerušeny byly na dlouhou dobu válkami husitskými. Větší důležitosti humanismus nabyl teprve koncem stol. XV., kdy v Čechách nastalo delší uklidnění, tak že čeští záci katoličtí opět počali studovati na universitách vlašských a snahy o poznání starověkých spisovatelů přinášeli také do vlasti.

Mezi první náležel **Jan mladší z Rabštejna** († 1473), probošt vyšehradský, jenž v Bononii vedle práv všiml si též hnutí humanistického. O ušlechtilém jeho smýšlení svědčí slavný »*Dialogus*«, rozhovor čtyř osob o nábožensko-politických poměrech za krále **Jiřího** (český překlad od **Fr. Palackého** při *Dějínách IV.*, 2).

Domácí směry náboženské ovšem obnově ducha pohanického příliš nepříály; mnohem více se jim jednalo o obnovu křesťanství z doby apoštolské, kdy stálo proti pohanstvu ještě v příkrém odporu.

Proto se do lidu humanismus v té době ani vůbec nedostal, zůstáváje pouze svátečním studiem několika duchů vynikajících, kteří mohli hloub vniknouti v povahu toho hnutí a věrou se shodovali také s hlavními jeho zástupci. Byli to především katolíci, žijící ve spojení s okolními zeměmi, Německem, Uhrami a Itálií, kde humanismus nalezl dosti ohlasu. Mezi nimi největší slávy dosáhl **Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic** (1461—1510), probošt vyšehradský a na čas také dvořan krále **Vladislava II.**, prosluly cestovatel a sběratel rukopisů děl staroklasických, řeckých

i římských, který nejdokonaleji napodoboval krásnou formu svých vzorů, tak že jeho básně a listy byly čítány s podobnou zálibou, jako skutečná díla staroklasická. Smýšlením i charakterem vynikal nad něho Jan Šlechta ze Všehrd (1466—1525), sekretář královský, jenž napsal filosofické dílo o poměru ducha k tělu, názvu »Mikrokosmus«; ve spojení listovém žil i s Erasmem Rotterdamským. Ze snaha těchto humanistů byla českému písemnictvu spíše na závalu než na prospěch a znamenala i pro jazyk domácí značné nebezpečí, je na směrů jejím patrné.

Vedle těchto mužů, kochajících se krásnou formou spisů zbožňovaných a ji napodobujících, vznikl ještě jiný směr humanismu. Zastupují jej spisovatelé, kteří kromě latiny hleděli si také literatury domácí a vyučili se doma. Písemnictví starořímské bylo jim pouhou látkou vzdělávací, na níž se učili vytříbenějšímu vkusu literárnímu. Ten pak snažili se uplatňovati také ve vlastním jazyku a písemnictví. Mužové ti náleželi vesměs k náboženství pod obojí, tedy k většině národa. Proto záleželo jim více na povznesení jazyka i písemnictví domácího nežli straně římské, národu z pobytu v Itálii dosti odcizené, které stačilo kochati se v krásách světa dávno minulého.

K mužům těmto na prvním místě náleží Viktorin Kornel ze Všehrd, Chrudiman, jenž narozem mezi r. 1450—1460. záhy dostal se na universitu, kde brzy vynikl mezi ostatními žáky a s velikou slávou povýšen byl na mistra r. 1483. potom četl na universitě, ale r. 1487 vstoupil do služeb při soudě zemském. Tehdy přátelstvím byl spojen s Bohuslavem z Lobkovic. Přídomku šlechtického dostalo se mu asi r. 1492. Následujícího roku byl mu svěřen důležitý úřad místopísarfe desk zemských, ale po několika letech ho zbaven; již r. 1493 rozešel se pro náboženství s Bohuslavem, jsa věrným přívržencem víry pod obojí. R. 1495 jal se skládati slavné dílo právnické, jež dokončil r. 1499 a věnoval pánům Kostkům z Postupic k laskavému posouzení. Popudem jejich, aby sepsal proti »Zřízení zemskému«, právě tehdy sestavenému od Albrechta Rendla z Aušavy, znovu opravil svou knihu v l. 1502—1508 a věnoval jí králi Vladislavovi. Jméno dal jí v té úpravě: »O práviech, o súdiech i dskách země české knihy devatery«. Látka k tomu dílu čerpána je především z desk zemských, jakkoli spisovatel zná též starší spisy právnické, ale práce jeho vyznačuje se neobyčejným na tu dobu rázem vědeckým a původností. Práv staročeských je Všehrd vřelým ctitelem, jakkoli dobře zná i právo římské, všude ukazuje na spravedlnost ke všem lidem a ušlechtilost smýšlení, kterou všechny právní instituce v Čechách mají. Ušlechtilý sloh díla jeho, v němž k jasnosti druží se přesnost a určitost výrazu, poukazuje k tomu, že Všehrd značnou měrou pochopil ducha starých klasiků. Tiskem vydán tento spis r. 1841 a zvl. r. 1874 s roz-

sáhlým úvodem o životě a významu Všehrdově. (O významu jeho kulturním Jar. Čelakovský v časop. »Právnicku« r. 1901. kritické vyd. »Kniha devaterých« od H. Jirečka 1874.)

Také překládáním spisů náboženských obíral se Všehrd, zvl. sv. Jana Zlatoušého (»Kniha o napravení padlého«) a sv. Cypriána (»List k Donátovi o potupení světa«); dbal tedy spíše náboženské stránky obsahu nežli vzorného, klasického slohu; přes to však sloužila mu i ta činnost za přípravu ke spisování původnímu.

Universita hnutím humanistickým dlouho zůstávala nedotčena, poněvadž od válek husitských byla poklesla na pouhou fakultu svobodných umění a neustávala býti dějištěm sporů náboženských. Teprve koncem století počali tu jednotlivci vykládati klasiky, počátkem stol. XVI. pak vysoké učení pražské mělo již nadšeného ctitele humanismu, který dosti dobře znal i řečtinu, totiž mladistvého Václava Píseckého (1483—1511). Ten povzbuzen byl k studium humanistickým Janem Slechtou ze Všehrd a horlivým překladatelem Řehořem Hrubým z Jelení, když pak svěřeno mu bylo vychování mladistvého Zikmunda z Jelení, odebral se s ním na další studie do Bononie, kde se sám chtěl ještě zdokonaliti v řečtině, zvláště v znalosti Homera, ale v Benátkách zemřel morem ve věku 29 let (1511). Důkazem snah jeho humanistických jest překlad Isokratovy řeči k Demonikovi, který provázal vřelým přípisem k Řehoři Hrubému o vzácnosti a vzdělanosti jazyka českého; mimo to se od něho zachovaly některé listy latinské.

Žák a chovanec jeho Zikmund z Jelení (Gelenius, 1497—1554) znalostí literatury staroklasické náležel mezi přední humanisty své doby. Od roku 1523 bydlel v Basileji a při proslulé tiskárně Frobeniově pracoval jako redaktor a překladatel řeckých klasiků do latiny. Vydal také srovnávací slovník řečtiny, latiny, němčiny a češtiny (»Lexicon symphonum«, 1537), první pokus o srovnávací jazykozpyt indoevropský

Pro syny p. Viléma z Pernštejna kněz Jan Česka sestavil pěknou knížku z filosofů starých; vydána r. 1529 jako »Knížka, z písem velmi starodávných pohanských mudrcův vybraná« a vyniká obsahem i formou.

K prvním humanistům počítati lze ještě knihtiskaře Mikuláše Konáče († 1546), který přeložil kroniku Sylviovu nepříliš uměle a potom se oddal na překládání spisů mravně poučných, jako byly: »Životy a mravná naučení mudrcův přirozených«, »Zrcadlo moudrosti sv. Cyrila biskupa neboli čtverohranáč«, bajky Bidařovy čili »Pravidlo lidského života«. Na konec života vydal »Knihu o hořekování a naříkání Spravedlnosti, královny a paní všech ctností«, která obcházejíc všechny stavy, duchovní i světské, všude cítí se zklamána, že jí nezbyvá nežli hořekovati nad pokleslostí

lidstva. Je to humanistický rozvedená »Píseň o Pravdě«. Také divadelní hra »Judita« pochází od Konáče. Poslední překlady jeho jsou již mnohem zdařilejší nežli první pokusy. —

V této době uplatňuje se a zároveň vrcholu dochází na školách latinských humanismus školský, rozvoje však a významu pro celou budoucnost literatury nabývá knižná činnost Jednoty bratrské.

Od těchto prvotních snah, dosti omezených a ojedinělých, za necelého půl století humanismus rozšířil se do té míry, že nabyl rozhodného významu v rázu literatury české století XVI.; arci rázem svým dosti se lišil od toho, čím ze začátku býval.

Ke konci stol. XV. počíná v písemnictví české působiti také **Jednota bratrská**. Náboženská ta společnost vznikla z horlivých posluchačů Rokycanových, kteří chtěli na sobě provésti, co slyšeli kázati, obroditi se v duchu pravé lásky a prostoty křesťanské, tím pak vrátiti království boží na zemi. Proto čítali spisy Chelčického, který obnovu církve hlásal nejdůsledněji, zaváděli přísnou kázeň církevní a k založení nové osady opravdu křesťanské rozhodli se odejíti ze společnosti světské. K nim připojily se rozmanité hloučky náboženských blouznivců, kteří stále ještě usilovali o dokonalý život náboženský. Úmysly své provedli r. 1457 v Kunvaldě u Žamberka, kde Rokycana vyjednal jim pobyt u krále Jiřího, tehdy ještě správce zemského. Náčelníkem jejich v té době byl **Řehoř**, synovec Rokycanův, někdejší řeholník kališnického kláštera na Slovanech v Praze, který společnost »bratří a sester« založil zcela v přísném duchu apoštolském. Nedbali totiž vzdělanosti, nepřijímali mezi sebe stavů vyšších ani úředníků panských, odmítali rychtářství a krčmářství, nekonali přísah atd. Pronásledování jejich začalo ještě dříve, nežli se obec ustavila v samostatnou církev, totiž r. 1461, a to pro některé odchylky v obřadech, v nichž dbali největší prostoty; nebylo však stíhání to v celku příliš kruté. Teprve r. 1467 zvolili si své vlastní kněze, kteří se měli vyznačovati nejvíce příkladným životem, nikoli nějakým zvláštním vzděláním, mimo to horlivostí náboženskou. Ani první biskup Jednoty, Matěj kunvaldský, neměl vyššího vzdělání knižního. V tom stavu Jednota udržela se po svém ustavení dobu nedlouhou, neboť při svém zasmušilém rázu málo se hodila pro svět, a nesnadno jí bylo odmítati mocné osoby ze šlechty a lidí vzdělané. A tak již kol r. 1490, když počal v ní nabývati váhy bratr **Lukáš**, učený bakalář z Prahy, smířila se poněkud se světem, totiž slevila se své přísné kázně, a počala si všimati všeličeho, co jí mohlo udržeti na delší dobu ve světě: přijímala obránce ze šlechty, hájila se i písemně proti všelijakým nařčením, k účelu tomu počala si všimati vzdělání, čímž jala se prospěšně působiti také v literaturu. Jakýmsi úvodem k tomu byla cesta

čtyř mužů na východ hledat původní církve; náklad vedl p. Bohuše Kostka z Postupic, náčelníkem byl Lukáš, nejtěžší práce připadla Martinu Kabátníkovi. Brzo potom strana Lukášova převzala i vedení v Jednotě a hned pečovala o to, aby zmírněny byly důsledky učení staršího a nové vymoženosti kulturní, jako bylo spisování knih pro věřící a tisk jejich, aby se uplatnily. Z věcí literárních bylo to zvláště kázání a písně duchovní, které v bohoslužbě měly značný význam, pro mládež pečovalo se o stručnou nauku křesťanskou (katechismy t. zv. »Dětinskými otázkami«), a tak vidíme, že počátkem stol. XVI. Jednota při dvou předních sídlech v Čechách, v Ml. Boleslavi (in Monte Carmel) a v Lito-myšli (in Monte Oliveti), zakládá tiskárny, odkud vycházejí katechismy, kancionály a jiné spisy náboženské pro příslušníky její. Tato literární činnost Jednoty, podobně jako humanismus, dodává pak zvláštního rázu literatuře české stol. XVI. a přispívá značnou měrou k ustálení českého jazyka spisovného.

b) Období rozkvětu (1500—1620).

Ve stol. XVI. země česká těšila se dlouhotrvajícímu míru. s nímž povznášel se blahobyt a zároveň i osvěta. Dodávaly sice naše země příspěvků na penězích a mužstvu pro války turecké, ba války ty téměř vydržovaly, šlechta slouží také ve vojště proti Turkům, ale jedná se spíše o účast novým rodem panovnickým vymáhanou, nežli o potřebu zemskou. Též válka šmalkaldská rozhodla se mimo zemi.

Poměry politické dosti byly příznivy rozvoji vzdělanosti a literatury.

Král Ferdinand I. povznesl pokleslou za Vladislava Ludvíka moc královskou, ovšem především v zájmu vlastním, pohlížeje na šlechtu českou vždy jako na odpůrce a odbojníky, zavedl řád v zemi, chtěl pak zmírniti protivy ve víře, nabádal Čechy od polemik náboženských ke skládání knih obsahu věcného. Také hleděl všude pomáhati pokleslému katolictví, ale jinak příkře vystupoval pouze proti Bratrům, jimž zvláště nepřál.

Nástupce jeho císař Maxmilián II. byl snášeliv ke všem vyznáním, ba sám byl zprva nakloněn přestoupiti k protestantům: i mohlo dojíti na konci vlády jeho ku prvému sjednání konfese české (na sněmě r. 1575). V době jeho i Bratři mohli úsilovněji obírat se písemnictvím a přistoupiti k nejuvýznamnějším pracím.

Císař Rudolf II. sice zprvu nepřál různosti náboženské, ale v pozdějších dobách málo se obíral záležitostmi vládními, za to byl horlivým sběratelem památek uměleckých a štědrým podporovatelem umění, proto i učené cizince rád povolával k svému dvoru. Po příkladě jeho též bohaté pan-

stvo české přispívalo na vydání nákladných děl české literatury a pomáhalo tím jejímu rozvoji. Obnovovatí nepřátelství proti Bratřím počal teprve na podnět bojovných vychovanců jesuitských ze své rady.

Reformace německá v Čechách ujala se velmi záhy, poněvadž vyznání pod obojí, zůstavši na půl cestě k církevní opravě, nestačilo již myslem po opravách dychtícím, ba v Praze za několik málo let novotáři mohli podstoupiti boj proti směru konservativnímu, v dobách pozdějších pak víra Lutherova zabrala téměř všechny přívržence víry pod obojí a rozšířila se nejen do chrámů, ale i do škol městských. V literatuře české to hnutí působilo vlivem málo významným, nemajíc vnikajících pracovníků, spokojujíc se nejvíce pouhými překlady.

Humanismus měl na počátku v některých svých zástupcích ráz mnohoslibný, když pak zdomácněl ve školách, pomohl značně povznesení formální stránky literatury, ale obsahu vydávaných knih prospěl málo, spíše byl na závadu samostatnosti, zvláště v oboru básnickém. Tu odváděl muže nadané od veršování jazykem českým k pokusům ve verších přiučenou latinou. Proto při vši čilé produkci literární nepovstal u nás básník, jenž by byl český jazyk poetický a vůbec formální stránku básní povznesl tou měrou, jakou v próse provedl to věk Veleslavínův. Pouze píseň duchovní zdárně prospívala, ba rozhojňovala se tou měrou, že pokoušela se o zveršování žalmův a při tom zároveň poprvé ustalovala český verš.

V 2. pol. stol. XVI. také církev katolická počala působiti proti šíření protestantismu v zemích českých. Zastupoval ji v té činnosti především řád jesuitský, uvedený do Čech r. 1556 králem Ferdinandem I.: tento řád od nepatrných počátků za půl století zmohl se tou měrou, že nabyl příznivců ve všech vrstvách rozhodujících a mohl se tedy odvážiti zjevného boje proti nekatolíkům, ve kterém i zvíťazil.

Počátkem století XVII. protivy náboženské opět se přiostrují, zároveň duch národní působením ciziny chýlí se k úpadku; když pak strana nekatolická ve zjevném odboji podlehla, zkáza politická způsobila i poklesnutí literatury.

Z Italie humanismus šířil se na sever zvláště ve stol. XV V době církevních sněmů Kostnického a Basilejského do jižních krajín německých dostala se řada mužův o tu věc horlivých, kteří také v německých klášteřích hledali staré památky, a to se značným zdarem. I mezi Němci vzbuzena již tehdy pozornost na díla, která formální stránkou latiny nad způsob současný tak vynikala, počátkem stol. XVI. pak humanismus vstoupil ve služby německé reformace. Studium řečtiny a hebrejštiny stává se prostředkem k náležitému pochopení textu písem sv., přední zástupci reformace, Filip Melanchthon (1497—1560), jako profesor

university witemberské je zároveň vynikajícím humanistou, jenž horlivě pečuje o zvelebení škol městských a zavádí tam čtení spisů staroklasických. Zdálo se zajisté některým mužům o vzdělání mládeže bedlivým, že spisy ty jsou velmi vhodnou četbou pro mládež, již sluší použití spíše, nežli starých učebných knih středověkých, dvojverší Catonových a fabulí ezopských. Melanchthon svou horlivou péčí o latinské školy zasloužil si čestný název »učitele Německa« (praeceptor Germaniae), vedle něho však působilo ještě několik znamenitých učitelů směru humanistického. Jako byl Jan Šturm ve Štrassburce, Valentin Trotzendorf v Goldberku ve Slezsku a jiní.

Následkem toho proud žáků nekatolických, dychtících po vyšším vzdělání, obracel se již v třicátých letech toho století směrem severním a západním, do Vitemberka, později též do krajín porýnských. Mezi žáky Melanchthonovými a ostatních humanistů pak vynikla dlouhá řada nadšených přívrženců staroklasicismu, kteří následující slavného učitele pečovali ve vlasti o novou stránku učení na školách a tím znalost latiny a starých spisovatelů latinských rozšířili znenáhla do vrstev městských.

Přední z nich byl Matouš Kolín z Chotěřiny (1516—1566), první ustanovený profesor Homera na universitě pražské, jenž počal čísti slavného básníka řeckého v Praze roku 1541, následujícího roku i klasiky latinské. Posluchačů měl dosti. Po vzoru německém také tito žáci skládali naučenou latinou jednak listy podle Cicerona, jednak verše podle Vergilia, Horatia, Ovidia, k čemuž vybírali si ze svých vzorů příhodná slova i úsloví. Originality dbali málo. A v čem cvičení bývali jsouce žáky, v tom líbovali si později také jako učitelé, ba nevzdávali se toho ani tehdy, když opustili školu a zaujali jiné postavení po městech českých. Prvním totiž povoláním vychovanců školy vysoké bývalo, že působili jako správci na latinských školách městských, než si opatřili vhodné povolání jiné. Jako měšťané pak tito učitelé někdejší dozírali na školy, účastnili se latinského zpěvu na kůru a tak udržovali se v povědomosti toho, čemu se byli naučili. Tím se stalo, že koncem stol. XVI. všude po městech českých byli mužové znalí latiny a částečně i řečtiny, kteří čítali spisy klasické v originále, skládali v prázdných chvílích latinské verše, řeč svou rádi ozdobovali výroky a průpovědmi ze spisů těch. Ovšem veršované plody jejich byly spíše hříčky nežli vážné pokusy básnické, přece však odváděly od horlivějšího a významnějšího pro národ přičinění o verše české. Formálně však i ty hříčky připomínaly potřebu dokonalostí slohové také v próse české, pro tu dobu nemálo důležité.

V polovici stol. XVI. básníci latinští těšili se přízni místosudí království Českého, Jana a st. H o d ě j o v s k é h o z Hodějova, který na svém zámku Řepici rád vídal učené

přátele a všemožně je podporoval nejen zjednáváním titulů a úřadů, ale i dárky a příspěvky na studie. Sám byl katolíkem, ale u svých chráněnců málo se staral o vyznání náboženské. Čtyři svazky latinských básní (*«Farragines»* = směs) byly plodem toho přátelského kruhu latinských literátů. Proti tomu české veršování světské zůstává na stupni tak nízkém, že vlastně ani o verších, ani o formě básnické nelze mluvit.

Literární činnost v Jednotě bratrské počíná bratr koncem stol. XV. Dva učené mužové pracovali tehdy v ní pérem a vzbudili nový život. Byli to bratr Vavřinec Krasnický v Litomyšli a bratr Lukáš Pražský v Mladé Boleslavi. Kdežto však činnost Vavřincova je hlavně obranná, hájíc oprávněnosti nového učení, Lukáš představuje se nám jako vlastní zákonodárce své církve. Znamenitý muž ten byl rodem Pražan (nar. okolo r. 1460), na učení pražském stal se bakalářem r. 1481 a zabýval se již tehdy četbou starých učitelů církevních i novějších spisů theologických. Ale víra pod obojí, v níž byl vychován, čilému duchu jeho nestačila, proto přestoupil k Bratrům asi r. 1482 a došel mezi nimi brzy značné vážnosti zvláště svou opravdovostí v jednání, chtě uvésti v plnou shodu víru se skutky a podle nauky křesťanské i žítí. Proto dosáhl záhy předních hodností ve své církvi. Když však s přívrženci svými usiloval o reformy, nedosáhl na ráz obecného souhlasu a proto nucen byl na čas ustoupiti v soukromí. Tehdy se vypravil (r. 1491) s Martinem Kabátníkem z Litomyšle a jinými dvěma Bratřími na východ hledat zbytků starých církví apoštolských. Z Cařihradu, kde se rozešli, Lukáš ubíral se na západ k moři Egejskému, prohlédl pravoslavné církve řecké a bulharské, snad pobyl i na sv. hoře Athonské; ale zprávy o té cestě nezůstavil, nenašel patrně ani při těchto církvích, čeho si přál. Vrátiv se do vlasti, došel opět svých hodností duchovních, a brzo Jednota ve své většině přičiněním jeho přijala všechny opravy navrhované, kdežto staromilci oddělili se v t. zv. Menší stránku (r. 1490). Zvolen byv biskupem r. 1500 Lukáš usadil se trvale v Mladé Boleslavi, kde hned založil tiskárnu a vytiskl první kancionál bratrský (*Písňe chval božských*, 1505) a katechismus (*Otázky dětinské* z t. r.). Obě ty práce byly však jen počátkem veliké řady dalších prací podobného rázu, v nichž se literární činnost bratrská nejvíce soustřeďovala. Také s Lutherem navázán styk, ač nebyl tak trvalý, jak bylo lze očekávati. Spisů Lukášových je dlouhá řada, byl nejplnějším spisovatelem své doby, ale ve formě patrný je chvat a zběžnost koncepcí. Katechismus upraven byl později ve tři stupně, pro začátečníky, pokročilé a dokonalé, také Nový zákon od Lukáše vydán, nej přednější však spisem zákonodárným jsou *«Zprávy kněžské»*, kde jsou přesně určeny povinnosti členů Jednoty podle stavů jejich, aby

tvorili úplnou obec. Ve věku pokročilém bratr Lukáš složil také mnoho písní. Zemřel koncem r. 1528.

Spisy jeho poprvé určil a shledal A. Gindely, jenž zjistil i životní osudy jeho (v ČČM. 1861.).

Z nástupců v úřadě biskupském pamětihodný jest Jan Augusta (1500—1572), a to jak přirozeným nadáním řečnickým, které jej povzneslo na přední místo v Jednotě, tak i osudy životními. Jat byv r. 1548 nedaleko svého sídla Litomyšle, vězněn byl mnohá léta na Křivoklátě; byv pak propuštěn brojil proti vyššímu vzdělání ve své církvi. Byl by rád útočného ducha svého vstúpil hlavním zástupcům bratrské církve, ovšem marně. Z činnosti jeho literární zmínky zasluhují písně, jež potom ve značném počtu, značně přepracovány, pojaty jsou od Blahoslava do kancionálu bratrského.

Vrstevníkem Augustovým a soudruhem v hodnosti biskupské byl Matěj Červenka, rodilý z Čelakovic, usedlý jako biskup v sev. Moravě, který má zásluhu hlavně o nové upravení archivu Jednoty, když r. 1546 v Litomyšli požárem byl poškozen. Sám psal dějiny své doby, pokud se dotýkaly jeho církve (1530—1546), pojednání o původu Jednoty a polemický spis proti p. Vojtěchovi z Pernštejna, když v Prostějově chtěl založiti novou jakousi církev pod obojí. Také přísloví sbíral, jež potom Blahoslav přijal do své Gramatiky. Sloh jeho nepotkal se u tohoto znalce jazyka českého se zvláštní pochvalou, poněvadž Červenka připouštěl úchyvky dialektické, na Moravě získané.

Jiným biskupem byl tehdy Jan Černý, lat. Nigranus (žil asi 1500—1565), jenž svou sběratelskou činností dobyl si velkých zásluh o zachování pramenů k historii bratrské.

Pomocníkem Červenkovým kdysi v Mladé Boleslavi byl nej přednější spisovatel bratrský XVI. stol., zároveň přední spisovatel český té doby, Jan Blahoslav. Rodilý byl z vážené rodiny měšťanské v Přerově na Moravě (nar. dne 20. února 1523). V mládí vychováván byl br. Wolfem, pak dán do Prostějova v péči bystrého kněze, Mart. Michalce. Od něho poslán na doučení latiny do Goldberka ve Slezsku k slavnému filologu Valentinu Friedlandu-Trotzendorfovi, odkud vypravil se po roce (1544) na universitu vitemberskou; přiučil se tu řečtině a teorii hudební. Po vypuknutí války šmalkaldské vrátiv se do vlasti, stal se pomocníkem Matouše Strejce a pak Matěje Červenky v Mladé Boleslavi, ale odtud poslán ještě na další studie do Královce a do Basileje. Tu onemocněv, navrátil se do vlasti. Krátký čas učil pak na škole v Prostějově. Jáhensství přijal r. 1553 a brzo potom i kněžství. Přidělen jsa v letech následujících biskupu a písaři své církve, Janu Černému v Boleslavi, pracoval o obnově archivu v Litomyšli shořelého a povzbuzoval k té

práci také jiné pomocníky. V cizině osvojil si netoliko znalost jazyků, nýbrž i uhlazený mrav společenský, tak že ho Bratří později užívali za posla ke vznešeným osobnostem, na nichž se něčeho dožadovali. Biskupem stal se Blahoslav r. 1557 a usadiv se v Ivančicích, kde založil také tiskárnu, později velmi proslavenou. Následujícího roku převzal též písařství neboli sekretářství Jednoty, tu pak mu bylo uloženo, aby zkoumal, co se kde o Bratřích píše a čeho církvi té ještě je potřebí. Byv sám v mládí učitelem, pečoval též o povznesení školy při svém sídle. Mimo to usiloval, aby vysílání nadaných jinochů na učení do ciziny nebylo náhodné, ale pravidelné a pokládalo se za potřebné. Takto neúnavně pečuje o blaho své církve, Blahoslav zesnul předčasně na poslední své cestě z Vídně v Mor. Krumlově dne 24. listopadu 1571 a pochován v Ivančicích.

Blahoslav je prvním spisovatelem z Bratří, který plně oceňuje vyšší vzdělání a váží si také mužův učených a učenosti. Proto hleděl ji zjednatí také ve své církvi, věda, že jen vlohy náležitě vypěstěné mohou se plně uplatniti. Péče o jazyk mateřský, jímž se hlásalo slovo boží, byla ovšem již u předchůdců jeho nemalá, ale Blahoslav teprve povznesl ji k soustavnému a uvědomělému pěstování. O genialnosti jeho svědčí, že všem odborům literárním, jimiž se obíral, vykázal nové dráhy.

Archív bratrský, nedlouho před činností Blahoslavovou nově založený, působením jeho vzrostl o nejvýznamnějších osm svazkův (II.—IX.). Z něho a z vypravování starších lidí Blahoslav pořídil první zevrubnou a spolehlivou zprávu o počátcích své církve («O původu Jednoty bratrské a řádu v ní», z r. 1551—2, vyd. od N. V. Jastrebova r. 1902); po vzoru jiných historiků evangelických Blahoslav ve spisku tom dokazuje božský původ své církve. Také latinsky vydal krátkou její historii (Summu) r. 1556.

Podle teorie ve Vitemberce poznané vydal pro čtenáře latiny neznalé knížku, která stručně a jasně vykládala hudbu v jejích základech teoretických. Nazval ji «Musikou, t. j. knížkou zpěvákům náležitě zprávy v sobě zavírající» (vyd. 1558). K vyd. 2. (z r. 1569) Blahoslav připojil dva přířady zcela původní, na tu dobu nemálo důležité, jednak návod pro zpěváky chrámové, jak si vésti při sborovém zpěvu, jednak poučení pro skladatele písní (pokus poetiky písně duchovní, v níž Blahoslav u svých krajanů pozoroval značnou originalitu). Nové vyd. s rozбором Musiky od Ot. Hostinského 1896 («Jan Blahoslav a Jan Josquin»).

Musika Blahoslavova souvisela částečně s jinou rozsáhlou prací, již se tehdy ujal. Při pokročilém rozvoji zpěvu chrámového, do něhož přibývalo neustále nových a nových písní duchovních, bylo, zajisté potřebí přehlédnouti a upravití vše v jakýsi celek, dodatí mu zároveň rázu obsahem

správného a formálně uměleckého. Od prvních pokusů Lukášových vykonal v té příčině pozoruhodnější úpravu znamenitý znalec češtiny Jan Roh (15b1); ale z nedostatku znalce s definitivní revisí odkládáno, a církev zakazovala pak jen nové písně neschválené zaváděti při bohoslužbě. Úprava celku svěřena teprve biskupům Janu Černému a Adamu Šturmovi, hlavně však Blahoslavovi, jenž starší písně opravil po stránce slovesné i v nápěvech a přijal z nových ty, které se mu zdály vhodné k službám božím. Nejvíce písní jest od br. Lukáše, Martina Michalce, Jana Augusty, Adama Šturma Hranického. Práce dokončena byla r. 1560, násl. r. pak vyšel nový tento kancionál poprvé v Samotulech (tiskem slavného tiskaře Alexandra Aujezdského); další vydání, stále nově a nádherněji typograficky upravovaná, jsou Ivančické z r. 1564 a 1576, Kralické z r. 1581 a opět několikrát (z r. 1615 slavné vyd. foliové, ve výrazech i rozsahu nově opět upravené. Připojeny jsou též překlady žalmův od br. Jiříka Strejce). Nová ta sbírka, opatřená notami a provedená několikrát dvojím tiskem (černým a červeným), obsahově přes 750 písní a vzbudila u všech vyznání nemalou pozornost, obsahem svým však popudila též k literárním sporům, a to především řád jezuitský (Václav Šturm, Rozsouzení nového kancionálu, 1588).

Jště významnější pro literaturu českou byla jiná práce Blahoslavova, již se oddával od samého počátku činnosti kněžské, totiž překlad Nového zákona, vyd. r. 1564. Ve Vitemberce zajisté měl příležitost poznati, jakou důležitost Němci přikládali Lutherovu překladu Nového zákona z řeckého originálu (1522), překladu dalších částí, rovněž z jazyka původního. Roku 1555 též Blahoslav navštívil slavného theologa lutherského, Mat. Vlašice (Flacia), zasloužilého později o vědeckou interpretaci písem sv. Sám chválí latinský překlad Šeb. Castalia, Theod. Bezy a Erasma Rotterdamského, zajisté znal i Lutherův překlad německy. Z toho připadl na myšlenku prozkoumati také starší české překlady biblické, pořízené ovšem podle latinské Vulgaty. Provedl to nejen u tisků, nýbrž i v rukopisech, jichž se mohl dopátrati. Seznav pak dobrý a pravý způsob překládání, aby se neublížilo jazyku mateřskému a vystihl se náležitě i smysl originálu, dal se sám do díla na základě řečtiny a osvědčil v té práci hlubokou znalost tvořivosti jeho a pochopení jazykové individuality. Překlad tento nabyl neobyčejného významu tím, že dal podnět k slavné bibli Kralické.

Co Blahoslav při překládě Nového zákona seznal z vlastní zkušenosti, jakož i ze zkoumání překladů starších, to bylo hlavním obsahem jeho »Gramatiky«, o níž pracoval až do konce života. Podnět k ní dala mluvnice Beneše Optáta z Telče a Petra Gzela z Prahy, kteří překládajíce r. 1530 v Náměšti Nový zákon podle textu Erasma Rotterdamského, řídili se v pravopise některými novými

pravidly, o kterých též podali zprávu ve zvláštní knížce (Orthografie); k ní za doplněk připojena byla mluvnice Václava Filomathesa, celek pak vydán poprvé r. 1533. Provedeny tu byly poprvé teoreticky jazykové změny, které již praktickým užíváním byly ustáleny. Aorist a imperfektum vyhynuly do konce XV. stol., rovněž duál slovesný, sklonění se ustálilo celkem na formě nám posud běžné. Tuto knížku Blahoslav přirozeně také četl, když se mu jednalo o překlad Optátem a Gzelem pořízený, a připsal k ní své vlastní kritické poznámky, někde obsažnější a hojnější, nežli byl text gramatiky. Později připojoval nová vlastní pozorování o tom, jak třeba z jazyka do jazyka překládati, a to podle zkoumání překladů starších i pokusů vlastních, a rozdělil všecku získanou látku v sedmero knih: 1. o vlastnosti jazyka českého, t. o rázovitých jeho zvláštностech; 2. o metaforách; 3. o přejímání slov cizích do jazyka českého; 4. o enallage, t. záměně vlastního výrazu slovného jiným, který by podle pravidla nebo analogie náležel někam jinam (na př. věřím v Bůh m. v Boha, vsedl na kůň m. na koně — starý akus. není tu Blahoslavovi již povědom); o figurách menších; 6. výběr pěkných úsloví a přísloví českých; 7. o některých jiných zvláštностech jazyka českého (tu také přehled a posudek nářečí slovanských). Ve svých výkladech Blahoslav zavrhuje všude archaismy již přežilé a hájí nářečí středočeského jako přirozeného základu spisovného jazyka; jeť prý nářečí to »nejvypulerovanější«, kdežto moravská jsou neustálená; potřebí jen v češtině dbáti též výslovnosti spisovné. Brus tento je tedy původci svému nejlepšímu svědectví netoliko svrchovaného pochopení správnosti jazykové, ale i hlubokého smyslu pro krásu jazyka spisovného. Na mnohých místech patrné, že kniha určena byla především mladým kazatelům latiny neznalým, jimž Blahoslav chtěl jí vštípati vážnost k jazyku mateřskému a povzbuditi je k péči o jeho ryznost. Do kn. 6. zařadil také sbírku přísloví českých, r. 1569 získanou po úmrtí Mat. Červenky, již doplnil a opatřil leckde vysvětlivkami (z jiného rukop. tato sbírka vyd. v ČČM. 1829). Rukopis díla toho, provenience nám nyní neznámé (bez revise spisov.), zachoval se v knihovně tereziánské akademie ve Vídni, kde nalezen byl v r. 1856 Ign. Hradilem a vydán t. r. od Jos. Jirečka.

Když biskup Jan Augusta, propuštěn byv z vězení královského, počal vystupovati proti nové organizaci své církve, hlavně však proti přívržencům vyššího vzdělání v Jednotě dokazuje, že od nich vyšla zkáza mravů bratrských, Blahoslav vystoupil proti němu zvláštní mistrnou »Filipikou«, t. j. obrannou řečí, složenou ve třech dnech, v níž odmítá nařčení Augustovo, naopak ukazuje, že br. Lukáš, jenž vydal pro svou církev zákony, sám byl mužem učeným a vzdělaným, který písmem a spisy svými nejvíce povznesl náboženskou společnost, pro niž pracoval; při tom se

Blahoslav nepokrytě přiznává, že si váží učenosti a lidí učených, odmítá ty, kteří chtěli, aby pouhé nadání nepěstěné všude rozhodovalo (složena tato řeč v únoru r. 1567, posléze vydána při »Vadách« od Fr. A. Slavíka 1906).

Jako výborný řečník Blahoslav bedlivě si všímal také toho, co při jiných kazatelích shledával vadného a co dobrého; i vznikla z toho pozorování významná kniha, nám bohužel nedochovaná, o přednostech kazatelů, a doplněk její, rovněž pěkná knížka, již dal název »V a d y k a z a t e l ů v«. Rozdělil spisek ten, který jest prvním zachovaným českým pokusem o teorii řečnictví, ve čtyři knihy: 1. vytýká chyby proti vynalézání látky kázání (podle lat. theorie zahrnuje se ta práce slovem: inventio); 2. poukazuje na slabé stránky srovnání látky shledané (dispositio); 3. vyznačuje chyby proti přednášení (elocutio); 4. ukazuje, jak třeba všech těch chyb se uvarovati (vyd. toto dílo od Fr. A. Slavíka 1876 a 1906).

Připojíme-li k činnosti té, že spisovný jazyk český také v jiných spisech Blahoslavových jest velmi přesný a jadrný, že Blahoslav též poslední péči přičinil k ustálení pravopisu Bratřimi po Husovi přejatého a částečně pozměněného (po s, z, c psali y, též ve spojce, místo í ps. j, m. j ps. g), můžeme říci, že na něm církev bratrská měla muže, jehož právem nazývala »drahým klenotem«, jenž spisům pro souvěrce chystaným dovedl zjednati platnosti obecné, jehož zásluh ještě po dlouhá léta po předčasném úmrtí jeho bylo vzpomínáno s nemalou vděčností.

Již šest let po smrti jeho Bratři jali se pokračovati v díle, jež na tu dobu pokládali za nejdůležitější, totiž v překládání Písem sv. Blahoslav svůj překlad Nového zákona vydal podruhé v lepší úpravě s vysvětlivkami r. 1568, a r. 1577 církev jeho rozhodla se o další práci; určujíc k vedení jejímu žáka Blahoslavova Ondř. Štefana, po smrti jeho pak Isaiáše Cibulku, zvolila několik pracovníků, kteří by v duchu Blahoslavově pracující podnikli překlad a výklad Starého zákona. Mezi nimi byli dva významní znalci hebrejštiny, někdejší israelité a pak členové Jednoty, Mikuláš Albrecht z Kaménka a Lukáš Helic. Ti usadili se na statku p. Jana st. z Žerotína v Kralicích u Náměště (záp. od Brna), při tiskárně, z Ivančic tam přenesené, a jali se pracovati s nemalým úsilím o díle pro veškerou svou církev památném. Řídíce se vzorem slavného předchůdce, přehlédli tištěné dosavadní texty české bible a všímali si pravidel v Grammatice sebraných. Mimo to si opatřili při své práci též starý překlad řecký (Septuaginta) i nejstarší známé výklady obou Zákonů. Základem měli tekst v polyglottě antofské (královské, z l. 1569—1572). Po dvouleté práci vydali díl I. (knihy Mojžíšovy, 1579), násl. roku díl II. (historické knihy od Soudců po Esther, 1580), r. 1582 díl III. (knihy rozjímavé a poučné, kn. Job — Píseň Šalomounova), r. 1587 díl IV. (pro-

roky), r. 1588 díl V. (apokryfy, t. j. knihy, jichž Bratři za pravé Písmo sv. neuznávali, jako byla kniha Tobiášova, knihy Makabejské a j.) K tomu přidán jako díl VI. Nový zákon v překladě Blahoslavově, ale s vyklady pozměněnými (r. 1593). Jaké účastenství který z překladatelů měl na které části svých předloh, nám ovšem není patrné. Úprava typografická slavného tohoto díla (šestidílné bible Kralické) pořízena tím způsobem, že tekst všude položen do středu tiskových stran, vůkol něho pak sestaveny byly poznámky. Pouhý tekst bible bez poznámek vytištěn byl opět r. 1596 (slavná biblička jednodílná, písmem ozdobným a jemným), pro starší lidi velikým tiskem r. 1613. Práce těchto překladatelů nezůstává pozadu za Blahoslavovou. Předností Blahoslavova překladu totiž byla konkrétnost výrazů, jednodušení a rozvádění složitých period, přesnost ve významech slov, zvl. v synonymech, ožívování textu úslovími z lidu vzatými, a to přese vši ušlechtilost dikce; tím byl nový překlad lidovému citění blízký, ale jako posvátná kniha povýšen nad jakoukoli všednost. Také následovníci jeho dbali náležitou měrou nejen přesnosti převodu, ale i správnosti a samostatnosti jazyka českého. Svědčí o tom hojně poznámky, v nichž dotýkají se smyslu originálu a odůvodňují svůj způsob překládání; ale poznámky ty jsou též svědectvím značných vědomostí zeměpisných a historických, jež si překladatelé zjednali, mimo to dávají nám nahlédnouti v bratrskou věrouku a mravouku, v názory jejich na svět a na život. Odtud již vrstevníci v díle tom shledávali vrchol literární činnosti Jednoty, k němuž se obraceli také jinověrci jako k auktoritativní práci jazykové, pro dějiny jazyka i literatury české pak dílo to má nemenší význam. Již Veleslavín vážil si přesné češtiny bible Kralické, pozdější překlady Písem sv. (na př. bible Svatováclavská, Procházkova, Bezděkova) úplně spoléhají na tento překlad, mimo to však význam jeho uznán a oceněn byl Dobrovským na samém prahu vzkříšení literatury české. Vyznačen byl totiž za nejlepší základ, na němž nový jazyk spisovný může dále stavěti. Totéž stanovisko shledáváme i ve Slovníku Jungmannově. (O významu bible Kralické v literatuře české jedná Jos. Šmaha v ČČM. 1878 a 1879 a St. Souček ve zvl. brožuře z r. 1916.)

Kancionál Blahoslavův těšil se mezi Bratřimi nemenší vážnosti nežli překlad bible. Blahoslav také postaral se svou úpravou o to, aby písně stačily nejen pro potřebu církevní, ale také všelikým jiným příležitostem životním. Nedlouho potom však pokračovalo se v rozhojňování zpěvů duchovních ještě tím, že žalmy, které dotud pouze pěny (recitovány), uváděly se v rytmus veršovaný, aby se hodily skutečnému zpívání. Tak sestavil duchovní zpěvy z žalmů br. Jiřík Strejček († 1599), jehož úprava dosáhla u všech významání veliké obliby, ba dostala se téměř nezměněna též do kancionálů katolických. Pokusy o zveršování žalmů však

souvisí ještě s jinou důležitou snahou, totiž ustáliti v jazyce českém verš časoměrný. Počátek Blahoslavův ve II. přídavku k Musice byl významný, po něm pokusili se o to ještě veršovci jiní, podávajíc zároveň k teorii praktické příklady. Tak Matouš Benešovský, opat v utrakvistickém klášteře emauzském v Praze, převedl několik žalmů časoměrné v hymny, počátkem stol. XVII. pak skladatel české Gramatiky M. Vavřinec Benedikt z Nudožer. Celý žaltář v rozměrech antických převedl do češtiny teprve Komenský. (Veršované překlady žalmů vyd. Jos. Jireček ve Vídni 1861).

Již v době Lukášově Jednota bratrská měla mezi členy svými některé osoby stavů vyšších, na př. z rodů Krajířů a Kostků z Postupic; v pozdějších dobách pak náleželo k ní několik mužů, kteří také v dějinách své doby získali si zvučné jméno. Na Moravě příslušeli k církvi té Žerotínové, kteří zvláště po r. 1547, kdy hlavní sídlo Bratří přeloženo bylo na Moravu, prokázali jim nejplatnější služby, v Čechách nejvýznamnější byl slavný řečník na sněmech a původce majestátu Rudolfova, Václav Budovec z Budova, narozen r. 1551 jako syn Adama z Budova; vzdělával se nejprve v Praze, potom vypraven byl od rodičů do ciziny, kde pobyl dvanácte let. Tehdy procestoval skoro celou Evropu západní a seznal nejen university, ale také slavné dvory evropské. R. 1577 vrátiv se přidružil se k poselství Jáchyma Zinzendorfa do Cařihradu, i pobyl ještě několik let v hlavním městě tureckém. Tu naučiv se ještě jazyku arabskému a tureckému, míval s Turky častá hádání o náboženství. Vrátiv se do vlasti, jmenován byl radou nad apelacemi. Jednoty bratrské ujal se veřejně na sněmě poprvé r. 1602, kdy hrozilo jí nové pronásledování, a r. 1608 byl předním řečníkem těch, kdož se zasazovali o provedení rozsáhlé svobody náboženské. Již rok před tím přijat byl v stav panský. Slavná listina majestátu Rudolfova také z největší části pochází od Budovce. První jeho spisek (z r. 1584) má název »O zlatém věku«. R. 1614 vydal Antialkoran, spis polemický proti nauce Mohamedově, jež skládá se ze tří částí: 1. stručného obsahu Alkoranu, 2. vyvrácení hlavních stránek učení Mohamedova (obě částky podle překladu a přídavku Bibliandrova z r. 1543), 3. rozpravy Budovcovy o vzrůstu víry Kristovy a poměru Starého zákona k ní, o vítězstvích jejích, jimiž dotvrzuje se pravda křesťanství. Spis tento, jak jej dal vytisknouti, je poslední úpravou díla již dávno před tím připravovaného (z r. 1593), které Budovec sestavil též jazykem latinským. — V té době Budovec měl účastenství také při jiných spisech politických, jež tehdejší šlechta pod obojí vydávala. Připisuje se mu též rukopisná zpráva o vydání majestátu a jeho provádění (»Akta a příběhové, kteří se dáli ode tří stavů království Českého tělo a krev pod obojí přijímajících od r. 1608 do 23. února 1610«), jež se

zachovala v knihovně hrab. Schaffgotschův ve Warmbrunně. R. 1618 Budovec náležel mezi direktory, volil Bedřicha Falckého za krále českého a přijal od něho úřad presidenta apelací. Po bitvě bělohorské zůstal v Praze, spoléhaje na svůj vysoký věk a zásluhy, ale brzo byl uvězněn a popraven dne 21. června 1621. (Korespondenci jeho s učenými bohoslovci protestantskými vyd. Dr. Jul. Glücklich, jenž chystá vydání jeho děl).

K historické škole bratrské, která měla řadu vynikajících pěstitelů, náležel také **Jakub Bílek**, kněz bratrský, druh Augustův ve vězení křivoklátském (1516—1581), jenž později odvolal svou víru, ale opět se k ní vrátil a posléze byl duchovním správcem v Napajedlích na Moravě. V pozdějších letech životních vypsals tak zevrubně a podrobně život Augustův, jemuž ve vězení písařil, že odtud vysvítá všecek způsob života i snažení neobyčejného toho muže (dokončen 1579, vyd. 1837 a 1889).

Mezi pozdějšími dějepisci Jednoty zmínky zasluhuje **Jan Jaffet** († 1614), který znovu sestavil polemický spis proti útokům katolickým, »Historii o původu Jednoty« a v »Meči Goliášově« vypsals, jak přední kněží v té církvi po sobě následovali.

Ve škole bratrské vycvičen byl také **Václav Břežan**, archivář a knihovník rodu rožmberského. Rodilý byl z Března u Postoloprta, r. 1593 vstoupil do služeb p. Petra Voka, posledního vladaře slavného rodu. Archivářem ustanoven byl r. 1596 a uloženo mu, aby spořádal rodové listiny a uchystal je pro sepsání dějin domu Rožmberského. Když Krumlov r. 1600 prodán byl císaři Rudolfovi, Břežan přestěhoval archiv do Třeboně a spořádal jej způsobem na tu dobu vzorným, tak že ho Palacký na počátku své dráhy dějepisecké plnou měrou mohl užívat. Zároveň Břežan sám pracoval o historii rožmberské (Monumenta Rosenbergica), již rozdělil ve tři díly a dokončil r. 1609; bohužel z díla toho zachoval se jen stručný výtah a německé cizí zpracování. V letech 1610—1613 Břežan vypsals jako poslední dva díly dějin rodu toho **Život p. Viléma a p. Petra Voka z Rožmberka** (onen vyd. r. 1847, tento r. 1880). Po vymření Rožmberků přešel ve služby švamberské a spořádal rovněž archiv toho rodu. Poslední zprávy o něm jsou z konce r. 1618.

I mimo Jednotu bratrskou historie ve stol. XVI. pěstuje se dosti hojně. Již prvý počátek nesamostatného státního útvaru českého přinesl Čechům první pokus historický, jež podnikl vrstevník a účastník vypsaných událostí. Byl to **Bartoš Písař**, rodilý z Prahy kol 1470, jenž studoval sice na universitě, ale hodností akademické nena- byl, potom asi byl kantorem při některé škole latinské. Oženiv se živil se prodejem pláten. R. 1512 stal se písařem ma-

lostranským, r. 1516 písařem viničných hor staroměstských. Po dvou letech vzdal se tohoto úřadu a zastával některé funkce čestné jako měšťan. Nejsa spokojen s náboženstvím pod obojí, přidal se k straně M. Jana Hlavsy z Liboslavě, která usilovala o nápravu a proto podporovala též učení Lutherovo, vidouc v něm proti stavu dosavadnímu rozhodný pokrok. R. 1524 nabyvši v Praze převahy, ujala úřady městské, ale dlouho se neudržela, nýbrž od strany konservativní, podporované ošemetným administrátorem Havlem Caherou, násilím byla potlačena, přivrženci její pak vyháněni z města. I Bartoš nucen byl čtyři léta dlíti mimo Prahu. Vrátiv se roku 1529, vylíčil události těch let na očištění své strany ve spise »Knihy o pozdvížení jedněch proti druhým« čili »Kronika o bouři pražské r. 1524«. Rozdělil ji nejprve ve čtyři knihy a pak připojil k nim za doslov ještě knihu pátou. Látku k dílu svému Bartoš nesbírá samostatně, nýbrž čerpá ji po většině hotovu odjinud, proto vkládá do své práce cizí spisy, listy a listiny, k nimž na ospravedlnění své strany připojuje vlastní úvahy. Tím snaží se vylíčiti vše v přirozeném postupu, jímž vynikl nad jiné historiky doby předchozí a nad vrstevníky. Ale historikem ve vlastním smyslu slova stává se teprve ke konci své práce (v kn. V.). Zvláštní erudice historické nemá, neboť nezná z českých dějin ani doby husitské jinak, nežli z kroniky Sylviovy, rovněž jako jiní mužové té doby; Lutherovy reformace nepřidrzuje se z důvodů theologických, nýbrž proto, že jiní vykládali, jak německý reformátor usiluje o povznesení mravů. Charakteristika osob je nejprůběžnější stránkou díla. Sloh svůj Bartoš rád oživuje průpovědmi a příslovími. Kronika tato, v XVI. netištěná, vyd. od K. J. Erbena r. 1851, rozbor její od Jos. V. Šimáka ve Věstníku Č. Akademie XII., od téhož životopis spisovatelův v ČČH. 1901 a nové vydání s kritickým srovnáním četných rukopisů v VI. díle Pram. děj. česk. (1907).

Zprávu historickou o válce šmalkaldské podal znamenitý právník a kancléř staroměstský, Sixt z Ottersdorfu, syn Jana Šoustra z Rakovníka, nar. brzo po r. 1500, jenž po studiích na učení pražském odešel na university cizí a tu zdokonalil se především v řečtině a znalosti práv. Přijat byv r. 1538 za písaře Starého města pražského, postoupil r. 1546 za kancléře. Tehdy právě měl činné účastenství v jednání o pomoc nekatolickým stavům v říši tím, že koncipoval návrhy smluv k tomu účelu učiněných a že listiny toho se týkající u sebe choval. Proto po vítězství Ferdinandově zbaven byl kancléřství a na čas i vězněn. Jsa pak odsouzen k politické nečinnosti, oddal se obchodu a přilnul ke spisovatelství, že přeložil Nový zákon z řečtiny a opravil tekst bible pro tiskaře Jiříka Melantricha (1549), mimo to přeložil do češtiny některé romány duchovní. Teh-

dy také sepsal přední své dílo, »Akta aneb knihy památné čili historii oněch dvou nepokojných let v Čechách« (l. 1546—1547, vyd. J. Teige v Svět. knih. 1919). V něm doklady listinnými všude dotvrzuje své výklad o chabosti osob ve hnutí zúčastněných a důležitosti výstavovských proti absolutismu panovníkovu. Po smrti Ferdinanda I. Sixt stal se radou při soudě purkrabském, v němž úspěšně působil svou znalostí práv; jako městský posel na památném sněmě roku 1575 zastával se starých řádů náboženských, sepsal o sněmě tom důležité Diarium (vyd. ve Sněmech česk. IV. díle 1886.)

Proti těmto dílům historickým znamená další období kronik a kalendářů historických, v nichž není často ani stopy po historické kritice, hodný ústup v hledání pravdy dějepisné.

Nejvíce to lze říci o Václavu Hájkovi z Libočan, nejoblíbenějším v lidu kronikářů českém z doby předbělohorské. Ten stav se knězem před r. 1521 býval kazatelem u augustiniánů v Praze (na Menším městě u sv. Tomáše). R. 1527 stal se děkanem karlštejnským, ale pro nesprávné ucházení o ten úřad sesazen r. 1533. Brzo potom katoličtí páni ho vybidli, aby sepsal kroniku českou proti Martinu Kuthenovi, jehož díla tehdy chystaného pro osobní jízlivost spisovatelovu se obávali. K účelu tomu dány Hájkovi nejen různé kroniky, jež byly po ruce, ale opatřeny mu též výpisy z desk a jiné pomůcky. Práci svou Hájek ukončil r. 1539 a předložil ji ke schválení komisi, ustanovené od příznivců. Dostalo se dílu jeho aprobace od stavů katolických po vynechání některých zpráv rázu politického. Dotištěna však a vydána byla kronika jeho pro neshody s tiskařem a požár malostranský teprve r. 1541. Nedostatek ducha kritického, doplňování zpráv až do největších podrobností vlastními výmysly, stranické pochlebování katolické šlechtě patří k význačnějším vadám díla. Ale svým lahodným, zábavným vypravováním kronika těšila se obecné oblibě ve stol. XVI. a XVII. a byla hojně přetiskována; lid čítal v ní jako v knize katolické i po válce třicetileté. Významu pozbyla teprve skrze Gelasia Dobnera, jenž dokázal nekritičnost její, úplného odsouzení pak dostalo se lživosti Hájkově Fr. Palackým. Nové vydání přesně podle originálu pořídil r. 1819 Jan ryt. z Schönfeldu; novočeským pravopisem počíná vycházení nákl. České akademie s úvodem a poznámkami V. Flajšhansa (I. díl 1918); německý překlad Sandelův vyšel poprvé r. 1596 a potom ještě dvakrát; latinský překlad Jevinův s poznámkami Dobnerovými (6 dílů do r. 1198) vyšel v l. 1762—1786. — Hájek také upravil k tisku staročeský překlad Solferna, mimo to »Snář« Vavřince z Březové. Sám popsal oheň malostranský z r. 1541. Zemřel r. 1558.

Dvě léta před Hájkem (r. 1539) vydal svou »Kroniku

o založení země české. Martin Kuthen ze Sprinsberka, učitel šlechtických chovanců († 1564); obavy však, jež chovali před ní stavové katoličtí pro povahu skladatelovu, jevily se bezdůvodnými, neboť byl to pouze suchý výčet historických dat, bez souvislosti a zásad vykládaných; vydána též od D. A. z Veleslavína roku 1585.

Karionovy Kroniky světa, jež podávala jakýsi přehled dějin všeobecných, užívalo se i ve školách latinských; původně přeložil ji Burian Sobek z Kornic, suchopárny ten překlad nově upravil k vydání Daniel A. z Veleslavína.

Všeobecné dějiny zároveň s národopisem a zeměpisem podávati měla širšímu čtenářstvu českému Kosmografie Šeb. Münstera, kterou pro Čechy na podnět krále Ferdinanda I. upravil Zikmund z Púchova. Část zeměpisnou přejal z originálu a připojil k ní hlavně dějiny podle běžného tehdy způsobu o čtyřech monarchiích a rozsáhlejší popis Čech a Prahy. Nákladný ten spis, největší kniha česká v době starší, vydán od administrátora konsistoře Jana z Púchova s četnými rytinami r. 1554. V lidu zachovaly se exempláře ještě dlouho po válce třicetileté.

Veleslavínův učitel a předchůdce na universitě Prokop Lupáč z Hlaváčova stal se později písařem městským v Domažlicích. Sestavil kalendář historický a to latinsky; ten se vztahoval k událostem českým a obsahoval též hojně dat o poměrech kulturních a literárních; vydán r. 1584 s názvem *Rerum bohemicarum ephemeris*. Také životopis císaře Karla IV. vydal (2. vyd. od Hanky z r. 1848.)

Zákem jeho byl slavný knihtiskař pražský, jenž vtiskl ráz posledním dvaceti letům stol. XVI., totiž Daniel Adam z Veleslavína. Rodem byl z Prahy (nar. 1. srpna 1545), kde otec jeho Štěpán Adam byl nájemcem staroměstských mlýnů. Na universitě studoval zvláště klasiky a historii. Nabyv hodnosti mistrské r. 1569, vykládal různé vědy, od r. 1572 byl nástupcem učitele svého Prokopa Lupáče na stoličce dějepisu. Oženiv se r. 1576 s Annou Melantrichovou, stal se společníkem svého tchána, potom sám majitelem proslulé tiskárny. Ze závodu jeho po dvacet let vycházelo značné množství knih, při nichž Veleslavín měl účast buď jako překladatel, nebo jako upravovatel, nebo posléze jako rádce v jiné příčině. Četné knihy ty jsou namnoze rozsáhlé svazky, také úpravou typografickou pozoruhodné. Po vzoru svého učitele Veleslavín sestavil také »Kalendář historický«, v němž podle jednotlivých dní v roce vybírá významná data z dějin všeobecných a také českých (vyd. I. 1578, vyd. II. značně rozmnožené z r. 1590). Z Lauterbeckova Regendentbuchu s některými přídávky upravil rozsáhlou »Politii historickou«, v níž na základě historických dat ukazuje, jak by bylo lze polepsiti správu o-

becní a městskou ve vlasti, čímž by se snáze čelilo nebezpečí tureckému, Evropě neustále hrozícímu (rozb. v ČČM. 1885). — Soudu jeho, který měl o dějepiscetví, nejlépe se dočítáme z rozsáhlého úvodu ke kronikám Sylviově a Kuthenově («Kroniky dvě o založení země české», vyd. 1585), nejobširnější to samostatné práce Veleslavínovy, kde posuzuje dotavadní kroniky české a při tom obhajuje svůj národ z různých nařčení.

Pro mládež latinských škol, jaké byly tehdy skoro v každém městě českém, Veleslavín vydal čtyři slovníky z nichž dva jsou abecední (Dictionarium linguae a Silva quadrilinguis), mimo to dva výběry frází, z Terentia a Plauta k latinskému mluvení, z Cicerona ke skládání listů (rozb. v ČČM. 1885).

I jinak Veleslavín byl činný, rád se účastně správy městské a zemské, při čemž na sněmě ujímal se Jednoty bratrské, jejíž činnosti literární velmi si vážil, jako vzdělání a vzdělanosti vůbec. V době tehdejšího úpadku společnosti české vůbec vzbuzuje naň úctu svou poctivostí, snaživostí a snášelivostí náboženskou. Zemřel dne 18. října 1599.

Se svými přáteli Veleslavín staral se také o kroniky jiných národů, aby je učinil přístupny svým krajanům. Tak kroniku o národě tureckém přeložil přítel jeho Jan Kocín z Kocinetu, jenž zpracoval i historii církevní; historii židovskou přeložil Václav Plácel z Elbinku, kroniku Moskevskou Matouš Hosius (vše to vydáno u Veleslavína).

Profesor hvězdářství na učení pražském, Marek Bydžovský z Florentina, sepsal životopis císaře Maxmiliána II. a příběhy za císaře Rudolfa II.

Jako Břežan vypsál historii nejslavnějšího panského rodu českého; tak Polák Bartoloměj Paprocký z Hloh (1540—1614), který utekl se do zemí českých před pronásledováním svých krajanů, sepsal tu statistická a rodopisná díla o všech třech zemích, jež náležely ke koruně české. Moravy týkalo se »Zrcadlo slavného markrabství Moravského«. Čech »Diadoch, t. j. successí, jinak posloupnost knížat a králův českých«, vévodství slezských »Stambuch elezský«.

Paměti své doby, zvláště vzhledem k Hoře Kutné, svému rodišti, podle zápisků předkův a svých vlastních zůstavil Mikuláš Dačický z Heslova (†1626), muž vzdělaný a vlastnilovný, ale jinak světák a prostopášník. Pro poznání poměrů v naší vlasti před bitvou bělohorskou posud jsou tyto paměti zdrojem důležitým (vyd. od Ant. Rezka v Staročeské bibliothece ve dvou svazcích r. 1878 a 1880). Také satirické verše »Prostopravdu« Dačický sepsal (vyd. ve Svět. kn. r. 1903).

Paměti plzeňské ze XVI. stol. zachovaly se od M.

Simona Plachého z Třebnice; vydal je prof. Jos. Strnad r. 1883.

Ale o všech těchto historických dílech celkem lze říci, že jen malá jich část povznášela se nad obvyklé tehdy stanovisko praktické potřeby.

To však možno tvrditi z veliké části také o jiných spisech prosaických, na př. z oboru věd přírodních; co bylo určeno potřebě širšího obecnstva, vydávalo se česky, teorie a věda vlastní, pokud můžeme o ní tehdy mluvit, stále užívala latiny.

Tak slavný hvězdář a matematik český, Tadeáš Hájek z Hájku (1525—1600), jež výpočty astronomické (na př. o kometě z r. 1573) stavějí mezi nejpřednější učence té doby, pro lid vydával *Minuce* (kalendáře astronomické a pranostiky), mimo to přeložil pro Čechy *Herbář Petra Ondřeje Matthioly* (»Herbář, jinak bylinář velmi užitečný«, vyd. nákl. stavů českých s krásnými rytinami u Jiř. Melantricha r. 1562). V něm také užito názvů rostlin v lidu běžných. Jinak Hájek, jenž po studiích pražských vydal se ještě na další studie do Vídně, Boloně a Milána, až r. 1555 počal čísti na učení pražském, znám je též důležitým pokusem o mapování a triangulaci okolí pražského (v letech 1556—1563). Působiv jako lékař při vojsku v Uhřích (1566—1570), povýšen byl za své zásluhy do stavu rytířského a jmenován protomedikem království Českého. Příčiněním jeho také povolání do Čech slavní hvězdáři Tydže Brahe a Jan Kepler.

Nové zpracování herbáře Matthiolo va podle německé úpravy Jáchyma Cameraria podnikl ještě za živobytí Hájkova přítel Veleslavínův Adam Huber z Ryzm-pachu a vydal je opět s rytinami r. 1596. I jiné knihy lékařské Huber vydával u Veleslavína.

Alchymie, tehdy vysoce vážená a rozšířená, měla také mezi Čechy horlivého ctitele v Bavorovi Rodovském z Hustiřan († 1592), který ohlížel se po spisech oboru svého i v cizině vydaných anebo sepsaných a pilně je překládal; sborník jeho má název »Kniha o dokonalém umění chymickém«; samostatnější jsou »Reči filosofické«. Také knihy astronomické spisoval a zůstavil českou knihu kuchařskou. K práci své Bavor přinášel značné vzdělání a mnoho dobré vůle, sám však horlivým hledáním »kamene mudrců« pozbyl všeho majetku. —

Podle příkladu jiných národů a cestovatelů starších ani v XVI. stol. u nás nebyl nedostatek lidí, kteří chtěli shlédnouti Jerusalem a Svatou zemi a zkušeností své potom popisovali.

Tak Oldřich Prefát z Vlkanova, vzdělaný matematik český (nar. 1523), pobýval na studiích v Itálii a smluvil se tu s některými přáteli o cestě do Palestiny. Vydal se na ní r. 1546, na zpáteční cestě zdržel se zvláště na ostro-

ve Kypru, o němž podal zprávy proto významné, že jsou poslední před obsazením ostrova skrze Turky (vyd. I. z r. 1563, II. od Fr. F. Procházky z r. 1786).

Na samém konci stol. XVI. vydal se do Palestiny se svým švakrem, Heřmanem Černínem z Chudenic, rytíř Krištof Harant z Polžic a Bezdržic. Nar. r. 1564, v mládí pobýval ve službě arciknížete Ferdinanda Tyrolského, cestoval s ním také po Itálii, později byl ve službách císaře Rudolfa II. Cestopis jeho z r. 1608 («Cesta z království Českého do Benátek, odtud po moři do země svaté, země judské a dále až do Egypta») představuje nám ho jako učence a zároveň i nadšence pro různé druhy umění. Rád vypočítává, kolik spisů cizích k svému cestopisu přečetl, všude dokládá své tvrzení zprávami cizími, k své knize sám kreslí rytiny, aby dokázal svou dovednost v tom oboru, heslo své do knihy položené skládá ze známek hudebních; byl také vynikajícím hudebníkem, jehož skladby se posud cení. Směr cesty jeho byl tehdy obvyklý. Vypluv z Benátek 12. července 1598, navštívil Krétu a Kypr, přípluv do Jaffy vydal se do Jerusalema, odtud do Egypta; rovněž horu Sinai shledl a zažil u ní nebezpečné dobrodružství. Na zpáteční cestě onemocněv dostal se do Benátek teprve koncem roku. (Cestopis jeho vydal znovu K. J. Erben 1854, bratr Harantův Jan Jiří přeložil jej do němčiny.) Další osudy jeho († 1621) známy jsou z dějin politických.

Václav Vratislav z Mitrovic, jenž pocházel ze starobylé rodiny rytířské (nar. 1576), vychováván jsa v jesuitské koleji jindřichohradecké, záhy měl velikou zálibu v knihách zeměpisných a cestopisných. R. 1591 naplnila se touha jeho, že mohl navštívit cizí krajiny, přidělen totiž jako komorní pachole k poselství bar. Bedřicha Krekvice, vezoucího do Cařihradu sultánovi obvyklé roční dary (poplatek). Tu pak když jeden z poselstva se poturčil a prozradil tajná spojení Krekvicova se dvorem sultánovým, vyslanec císařský jat a odvečen do Bělehradu, kde posléze zahynul, družina jeho pak ukována v galejích, potom vězněna přes dvě léta v Černé věži, že se Vratislav teprve r. 1595 vrátil do vlasti. Příhody své na cestě a v zajetí vypsál již r. 1599, používaje v částech historických také dokladů cizích. Cestopis jeho mocně na nás působí svou nehledaností a přímostí, spisovatel umí záhy vzbuditi náš zájem, soustrast cítíme s velikým jeho utrpením tím více, znamenáme-li, jaký bystrý a nadaný jinoch podroben byl nesmírnému strádání. (Spis vyd. poprvé Fr. M. Pelcl v Praze r. 1777, potom vyšel ještě několikrát, posléze s úvodem Václava Ertla 1906. Přeložen byl také do němčiny, angličtiny a ruštiny.)

V oboru právním zjednáno konečně zákonodárství českému pevný základ, lidu ovšem nikterak příznivý, že v době vladislavské došlo k sepsání zákonů (Vladislavské

Zřízení zemské z r. 1500 redigováno ve prospěch stavů vyšších Drem. Albrechtem z Aušavy). V následujících letech opět vydáváno jako »Práva a zřízení zemská království Českého (tak r. 1530 a 1550, redakcí Volfa z Vřesovic 1564 a 1594); rovněž právo moravské vydáno poprvé r. 1516.

Práva městská upravil a vydal nejprve (r. 1536) M. Brikcí z Zlicka, zdařileji a jazykem dokonalým M. Pavel Kristián z Koldína, kancléř staroměstský (žil 1530—1589), jehož spis těšil se takové oblibě, že již v době Rudolfové (1610) nabyl obecné platnosti zákonitě v království Českém a podržel ji potom dlouhé doby. Také příruční výtah (Summa) z něho došel obecného uznání a ocenění. (Práva Brikcího vydal H. Jireček v Cod. iur. boh. r. 1880, Práva Koldínova J. Jireček r. 1876.) —

Politická byla také z valné části činnost předního v té době šlechtice moravského, Karla st. z Žerotína. Jsa synem slavného ochránce Jednoty bratrské, Jana z Žerotína (nar. 14. září 1564 v Brandýse n. Orli.), učil se nejprve na škole v Přerově a v Ivančicích, potom studoval řadu let na universitách západoevropských, kde si osvojil znalost několika živých jazykův a jiné značné vědomosti, kromě toho seznámil se s muži učenými a šlechtou celě téměř Evropy západní. Vrátil se do vlasti, oženil se, ale záhy opět odověl, a tu vydal se ještě jednou do Francie (pobyl tu v l. 1591—1593), aby se při udatném králi Jindřichovi IV. přiučil umění válečnickému, v němž měl nemalou zálibu. Vrátil se však úplně zklamán. Co poznal ve Francii, toho užil v táboře před Ostřehomí proti Turkům. Tu ho došlo r. 1594 povolání císaře Rudolfa za člena zemského soudu na Moravě. Ale neblahá rozervanost náboženská přinesla mu v úřadě tom jen řadu nesnází, ba pro hájení dávno platných a obecně prospěšných zásad pohnán posléze jako velezrádce na zemský soud pražský, kde se ovšem skvěle obhájil; také zbaven byl postavení svého na zemském soudě (r. 1602). Proto po r. 1604 ustoupil na nějaký čas úplně v soukromí. Vzácné vědomosti a zkušenosti jeho však nemohly dlouho zůstati utajeny. Když vznikl spor mezi císařem Rudolfem a arciknížetem Matyášem r. 1608 o ustanovení posloupnosti, Žerotín přidal se k straně arciknížete, poněvadž se odtud nadál pomoci ve zmatcích domácích a uklidnění sporů náboženských. I byl také řečníkem Matyášovým na sněmě pražském. Když pak dostalo se arciknížeti Moravy, Žerotín stal se zemským hejtmanem (1608—1615). Znaje dobře smýšlení a poměry šlechty české, zůstal v odboji stavovském r. 1618 věren rodu císařskému, pročež vzbouřenými šlechtici v Brně byl i vězněn. Po bitvě bělohorské horlivě se přimlouval za příbuzné rody na Moravě a dosáhl pro ně značných úlev. Také chránil kněží bratrské, jesuity velmi stíhané. Po r. 1627 vystěhoval se do Vratislavě, nechtě v stáří

býti bez útěchy náboženské, zajížděl však na své statky do Čech a na Moravu. Tu také postižen smrtí v Přerově dne 9. října 1636 a pochován v Brandýse n. Orli.; ostatky jeho nyní odpočívají v Bludově na Moravě.

Maje výborné učitele a vnímavost pro vše dobré a šlechetné, Žerotín vnikl hloub nežli vrstevníci jeho v podstatu vzdělanosti starověké, jejímiž půvaby ozdobil také jazyk mateřský. Jazykový cit všípen mu byl již v bratrských školách a nevymizel ani tehdy, když poznal několik jazyků cizích, naopak lze říci, že vládl češtinou tak mistrně, že se mu v té příčině málokdo vyrovnal.

Stilistické umění jeho dostupuje vrcholu v »Apologii neb obraně ku panu Jiříkovi z Hodic«, vůdce moravských vojsk, složené r. 1606. Tehdy totiž šlechta moravská radila se o prostředcích, jak zabrániti opětovaným vpádům vojáků Bočkajových do země a posíliti obranu zemskou. A tu Žerotín pronesl řeč tak vzácnou a osvědčil zkušenosťi takové, že p. Jiří z Hodic mu potom vytkl, jak »zle dělá, když dary boží v sobě udušuje«. Žerotín tedy ukazuje že v časech tak smutných a nebezpečných, kdy za vše dobré snahy dostalo se mu jen pohany, jinak jednati mu nelze (Obrana jako ukázka klasické prósy vyd. r. 1834 Fr. Palackým, r. 1891 V. Markalousem.) Pro poznání soudního řádu jsou důležité »Zápisové o soudě panském« (let 1594—1614) a popisy několika sněmů, z nichž poznati lze postup jednání sněmovního.

Mimo to zachovalo se v pozůstalosti Žerotínově značné množství listů nejen českých, ale též jinojazyčných (něm., franc., vlašsk., lat.), jež jsou pro dějiny té doby velmi důležité. (České listy a zápisy o sněmech vydal archivář Vinc. Brandl v Brně r. 1864—1872). Listy všecky v pořádku chronologickém vydávati počal Frant. Dvorský v Archivě českém (vyd. r. 1904; něm. obšírná monografie od Petra Chlumeckého v Brně 1862 a 1879.) —

Literatura náboženská, jakož v té době přirozeno vykazuje plodů nejvíce, na počet je jich do set, neboť i mužové světští, laikové, hledí něčím přispěti k obecné snaze dodatí náboženskému přesvědčení výrazu písmem. Odtud tolik modlitebních knih, rozjímavých traktátů, výkladů slova Písma atd. Ale původního v celé té spoustě nejrozmanitějších pokusů je velmi málo.

Tak z reformace Lutherovy, která ve stol. XVI nabyla takového rozsahu, že konečně stará víra pod obojí také formálně byla zrušena (1567), literatura česká obohacena byla některými překlady skutečně významnými, ale obrozující mocí v písemnictví tento směr náboženský měl bohužel málo. Také o spojení s Bratřimi usilováno po dvakráte hned na počátku toho ruchu, Bratři chodili na učení do Vitemberka, kde poslouchali Melanchthona, trvalého prospěchu v písemnictví však z toho neviděti. Spíše

naopak shledáváme, že se spojením tím obohacuje literatura německá, neboť Luther po vzoru Bratří vydává pro mládež katechismus, a zpěv církevní rozmáhá se také mezi Němci způsobem nebývalým. Ze však otázky náboženské stále byly v popředí myšlení u našich předků, toho důkazem je zajisté obnovované vydávání Písem a též hojně k nim výklady. Tisků Nového zákona po bibli Benátské je pozoruhodná řada, vedle toho však vytištěna též několikrátě celá bible. Tak nemalého rozšíření došla bible Norimberská (z r. 1540) a několikero vydání bible Melantrichovy (počínaje r. 1549), jež hověla dosti dobře všem vyznáním. Z postil, jichž vyšla veliká řada, původních i přeložených, také v této době nejedna je znamenitým zdrojem poznání mravního stavu současného. Z lutherských po té stránce nejdůležitější je rozsáhlá postila Martina Filadelfa Zámorského, kazatele v Opavě (vyd. 1592), z katolických postila jihočeského kazatele Tomáše Bavorovského, který pozván byv na Krumlov, kázal tu před mladým vladařem domu rožmberského, p. Vilémem, a tato kázání vydal pak nákladem jeho v Olomouci r. 1557. Názory bratrské o světě a mravech tehdejších tlumočí Postila Kapítova (vyd. v Kralicích r. 1586). Překladů spisů toho druhu je rovněž mnoho.

Pokleslému vyznání katolickému již král Ferdinand I. pomáhal podle možnosti, mezi jiným také péčí o dorost mladého kněžstva, obnovením arcibiskupství atd. Posily značné dostalo se katolictví v Čechách povoláním řádu jezuitského do Čech r. 1556. Začátky činnosti tovaryšstva byly nepatrné, školy měly jen několik málo žákův, ale za půl století jak gymnasium pražské (nynější akademické), tak universita (akademie o dvou fakultách, filosofické a theologické) byly ústavy nejhojněji navštěvované, majíce do tisíce žákův, a též koleje venkovské, jichž vzniklo několik (jindřichohradecká, krumlovská, olomucká) těšily se nemalé oblibě. Slechtě i nekatolické zamlouval se jezuitský způsob výchovy, prostý, ale vážný, směřující k buzení ctižádosti v mládeži. Čeští žáci jesuitští již v této době pouštějí se v literární polemiku náboženskou s vyznáními ostatními (na př. Václav Šturm, † 1601, s Bratřími o bludnosti jejich kancionálu).

Také postily, polemiky náboženské, studie textů Písem vedly k horlivé práci o zdokonalení formy jazykové a slovesné, jak vynikla zvláště u Bratří, kteří majíce pouze jediný jazyk, na vytríbení jeho a řečnický výcvik chovanců věnovali mnoho péče, ba mohou se honositi také celou teorií řečnickou (Blahoslavovými »Vadami kazatelův«). Ale v řečnictví praktickém ani světský kněz Bavorovský, ani jesuita Šebestián Vojtěch Berlička (vydal kancionál a postillu, zemř. asi r. 1620) nezůstali za nimi pozadu. V řečnictví politickém, vrchol znamenají sněmovní řeči Bu-

dovcovy a Žerotínovy, jak i z »Obrany« jeho patrné. —

V oboru básnickém pouze píseň duchovní dostihuje významu literatury prosaické. Vedle kancionálů bratrských brzo také jiná vyznání mohou se honositi podobnými sbírkami. Tak jsou kališnické Václava Miřinského a Jana Táborského, jež mnohokrát byly tištěny. Ještě hojnější jsou protestantské, z nichž nejrozsáhlejší jest Tobiáše Zázvorky Lipenského »Písně chval božských« z r. 1606. katolické pak počínajíc sbírkou Šimona Lomnického z Budče z r. 1580 a 1595; následoval obšírný kancionál Rosenplutův (Kancionál, t. j. Sebrání zpěvův pobožných, z r. 1601), Berličkův a j. Žádná z těch sbírek ovšem neměla všech písní zcela původních, ale přece znamenají dohromady veliké bohatství poesie duchovní, jak sebráno a roztříděno jest nově od Jos. Jirečka (Hymnologia bohémica, 1881). Bratrstva literácká mimo to pořizovala si v té době pro svou potřebu nádherně vypravené graduály, české i latinské, ozdobené drahocennými malbami, jichž písaři dosáhli v oboru svém nemalé dokonalosti. Nyní jsou knihy ty přední ozdobou museí domácích i zahraničních. I obsahem některé z nich jsou pozoruhodné.

Básnictví světské i v tom období zůstává daleko za duchovním. Módou v kruzích učených bylo zajisté veršovatí latinsky, náboženská horlivost pak nepřipouštěla obřati se věcmi světskými v jazyku domácím, který plným právem hlaholil v chrámech. Proto vidíme, že poesie epická libuje si v látkách, čerpaných z dějin posvátných a legend, lyrika že stává se rýmovanou prósou, kdekoli nepodněcuje jí nadšení náboženské, čerpané z hojného čítání bible.

Vzdělávací ráz veškeré literatury vysvětluje nám také, proč skladeb rázu tendenčního je nejvíce. Nejprřednějším činem v oboru tom jest úplné vydání Ezopa, které podnikl Jan Akron Albín (Vrchbelský), od r. 1548 bakalář a správce školy u sv. Štěpána v Praze, zesnulý v mladém věku již roku 1551. Ten počal překládati z řečtiny nejprve t. zv. Nové fabule, vydávané s latinským textem Remiciovým, pak připojil k tomu Život Ezopův, bajky Romulovy staré fabule Ezopovy, bajky Avianovy, Poggiovy a Adelfonsovy, posléze bajky Šebest. Branta. Celý ten sborník, jenž byl potom předlohou mnohých vydání dalších, vyšel v Prostějově roku 1557 se zajímavými rytinami. (Nové vydání Ant. Truhláře z r. 1901.) Pro potřebu školní nově přeložil Dvojverší Katonova Pavel Vorličný, jenž byl také pilným básníkem latinským z kruhu Hodějovského († asi r. 1575). Veršovcem známým a mezi šlechtou značně oblíbeným byl Šimon Lomnický z Budče († po r. 1622), chovanec jesuitský v Jindř. Hradci, pak učitel v Kard. Řečici vrchnostenský písař a správce pivovaru v Lomnici. Veršovníkou obratností a uhlazenou dvorností získal si přize

panstva, jemuž sloužil při různých příležitostech slavnostních svým rýmováním. Od r. 1585 znám byl jako majitel rychty v Ševětíně. Od něho pocházelo několik sbírek poučných versů. Nejznámější jest »Krátké naučení mladému hospodáři«, zveršované to »Řeči hlubokých mudrců«, vydané pův. od Jana Češky, jiná jest »Kupidova střela« (proti rozšířenému smilství té doby) a »Tobolka zlatá« (proti lakomství). Veršovnícké umění Šimona Lomnického se omezovalo na počítání slabik a rýmy, někdy dosti chatrné. — O sarkastických verších Mikuláše Dačického z Heslova, jimiž tepal poměry současné, zvláště ve svém rodném městě, byla již učiněna zmínka. — Prósou psána jest mravokárná alegorie »Masopust« kněze Vavřince Leandra Rvačovského, v němž peprnou satirou stíhá rozpustilé zvyky masopustní své doby. Alegorický ráz, místy se značnou dovedností provedený, staví dílo to na roveň skutečným básním satirickým.

V básnictví dramatickém obliby nabývají hry školské, neboť pedagogové tehdejší pokládají je za dobrou školu výmluvnosti a ušlechtilého mravu. Čítajíce kusy Plautovy a Terentiovy, za čas je i předvádějí na jevišti, pak podle nich skládají také jiné kusy obsahu většinou náboženského. Již Mikuláš Konáček složil biblickou hru »Judita« (r. 1547). Jesuité pak hned po svém příchodu do Čech užívají těchto her, aby upozornili zvláště šlechtu na své školy a účastenstvím při nich odměňovali pilné žáky. Mimo hry antické v latinských hrách školních děj vzat býval z bible nebo z českých dějin. Ani universita Karlova neváhala činiti pokusy v tom oboru (M. Jana Campana Vodňanského lat. komedii »Břetislav« vydal s překladem J. Král 1915), nechtějíc podlehnouti v tuhé konkurenci s akademií katolickou, která si tu vedla vypočítavě, užívajíc bohaté scenerie a přítomnosti nejvyšších hodnostářů jako prostředku agitačního pro svou věc. Množstvím osob účastných a nádhernou výpravou, k níž bohatá šlechta ráda ze svého majetku přispívala, lákáno bylo na tyto hry hojně obecnstva. Zvyk o slavnostech výročních a školských je pořádati rozšířil se pak z Prahy také do jiných měst, kde byly jesuitské kolleje, a potrvál až do XVIII. století.

České hry dramatické jsou ohlasem latinských dramat školských, nebo také napodobením hrubších kusů středověkých. Tak Pavel Kyrmezer, lutherský kněz, podle vzorů cizích upravil biblické hry o »bohatci a Lazarovi«, »Komedii o vdově« a o »Tobiášovi«. Jiří Tesák Mošovský napsal »Komedii Rut«. Lidového rázu jest »Sedlský masopust«, pak Tobiáš Mouchenín a překlady »Vejstupný syn« a »Historie o jednom sedlském pacholku a o poběhlém židu«. Od něho je též »Historie o životu doktora Jana Fausta«.

Přirovnáme-li však tyto básnické pokusy české ke spou-

stám příležitostných veršů latinských, s nimiž se setkáváme jako s reklamou téměř ve všech knihách, u nás tehdy vydávaných, musíme doznati, že humanismem sice povznesena byla značně formální stránka české prósy, že klasicismus dal podnět také k ustálení časomíry v básnictví duchovním, ale po stránce básnické že spíše uškodil nežli prospěl, odváděje muže nadané od pokusů básnických v jazyku mateřském.

Celkový úsudek o době této pronést lze v tom smyslu, že literatura česká měla ve stol. XVI. a počátkem století XVII. řadu nadšených pěstitelův, kteří vydali značnou řadu knih obsáhlých a nádherně vypravených. Umění knihtiskařské, pro šíření literatury tak významné, záhy v Čechách zdomácnělo a dovedeno na vysoký stupeň dokonalosti. V 2. pol. stol. XVI. knihy tištěné u nás patří k věcem běžným, dostaly se také do rukou žákovských a do širších kruhů městského čtenářstva. Mít sbírku skvostných knih bylo tehdy opravdovou módou.

Na knihách tehdejších často nalézáme také věnování příslušníkům vyšších stavů, kteří na vydání nákladnějších spisů přispívali, spisovatele doporučeli panovníkům k povýšení do stavu šlechtického, udělovali jim také jiné podpory atd. Ale to, jakož i mnoho věcí jiných náleží k přepychu života, jenž v stavech vyšších je neobyčejně rozšířen, jak patrně i z korespondence Žerotínovy, a v němž po šlechtě libuje si také zámožné měšťanstvo. Rozmařilost a úpadek mravů nemůže pak než přivoditi úpadek politický.

Uhlazená forma spisů tehdejších, ozdoby ze starých klasiků čerpané, souměrné a hladké periody a pod., vše to je výsledkem učení školského, neboť žáci ve školách latinských podle formy prosaické skládali listy a podle básní antických učili se veršovati, což působilo i na českou formu jejich spisů. Původností tyto skladby žákovské ovšem neměly, spíše jsouc pouhými hříčkami pro cvik, a tak i při spisech českých málo se dbalo originality, bez rozpaků přejímají se myšlenky cizí a řadí se ve spisy pod jménem novým vydávané. Výjimkou od pravidla toho jsou jen spisy bratrské, v nichž je myšlenek nových, samostatných mnohem více.

Jakkoli však na konci stol. XVI. spisovný jazyk český formálně značně se povznesl, přece nepovzneslo se s ním zároveň vědomí národní, spíše vnikáním živlů cizích, které si osvojili stavové vyšší a jež po nich i stav měšťanský si oblíboval, hrozila zkáza neb aspoň úpadek národnosti české. Rozšíření lutherství zmírnilo protivy mezi Čechy a Němci, kteří se znovu houfně usazovali nejen na pomezí českém, ale i v městech husitstvím počestěných a také v Praze zvláště za Rudolfa II. Tak ztraceno zase dosti mnoho z území jazykově ryze českého, na Moravě pak zvláště města měla i třetinu obyvatelstva německého. Nebezpečnost to-

mu nasvědčuje též usnesení sněmovní z r. 1615, jímž jazyku českému ve správě zemské výslovně přednost se dává před jazykem německým. Ovšem i to usnesení bylo dosti plané, když stavové sami je přestoupili ještě v témže zasedání. Nebylo zajisté v nich po většině té sly mravní, jaké se podívujeme u šlechty české XV. století, jak se ukázalo po katastrofě bělohorské.

c) Období úpadku (1621—1780).

Následky politické zkázy zemi českých po bitvě bělohorské jeví se brzo také v literatuře, s literaturou zároveň poklesl i jazyk spisovný, až v XVIII. stol. nachýlil se k úplnému rozvratu. Ze pak podle »Obnoveného zřízení zemského« o svá práva dělití se musil s němčinou, je přirozeno, že záhy a čím dále patrněji ustupuje tomu jazyku jaře rozkvétajícímu.

K žalostnému tomu stavu přispěla řada okolností: Dlouhotrvající válka třicetiletá, jejíž pohromy na země české snesly se nejhůře, sama o sobě přivedila poklesnutí vzdělání; školy zavírány, a kde zůstaly, měly tak málo žáků, že na udržení vzdělanosti naprosto nestačily. Stavové vyšší a střední, pokud nechtěli přestoupiti na víru katolickou, přinuceni byli po r. 1627 vyjítí ze země, a kdož tu zůstali, měli tak málo volnosti ve vyjadřování svých myšlenek písmem, že literatura po válce třicetileté obsahem jest jednostrannější nežli písemnictví v době české reformace. S protireformací, prováděnou zvláště v lidu obecném všelikým násilím, spojeno bylo pronásledování a ničení českých knih, které neustávalo ani v XVIII. stol., ba bývalo za císaře Karla VI. ještě zuřivější, čím horlivěji jednotliví členové tovaryšstva Ježíšova usilovali vyplniti poslední stopy kacířství, ovšem marně. Tak ubývalo stále nejen svědků starší doby kulturní, kteří by lid byli povznášeli vzpomínkami na slavnou minulost, ale též zdrojů formální dokonalosti jazyka spisovného, na němž by se spisovatelé noví mohli učití. Jesuité sami v prvních dobách po válce třicetileté, nabyvše úplné nadvlády duchovní, marně se snažili tyto dokonalosti převéstí do své vlastní literatury, neboť o půl století později také jejich spisovatelé užívají spisovného jazyka značně pokleslého. Při tom zároveň literatura jejich značí vrchol jednostrannosti.

V cizině vzniká v té době literatura exulantská, jejímiž původci jsou nejprve vyhnanci čeští a později potomci jejich (knihy české tiskly se tehdy v Drážďanech, v Lešně, v Berlíně, v Dobrosolí, v Žitavě a v Amsterodamě, do vlasti se arci dopravovaly jen podloudně odvážlivými jednotlivci). Může se vykázati toto období také plody zdařilými, jež došly ohlasu i u národů jiných, jakkoli namnoze se

otiskují hlavně díla starší. Nového povznesení pomocí vycpěných českých a jejich knih dostalo se písemnictví českému ve stol. XVIII. na Slovensku.

Brzo po válce třicetileté vyskytuje se v zemích našich zajímavý typ spisovatelů vlastenecky smýšlejících, kteří vše ho dobrého přejí svému národu a upřímně pracují o povznesení jeho, ale sami neovládají mateřského jazyka. Spisovatelem takovým jest na př. grammatikář Václav Rosa. Mužů takových během doby z nedostatku výcviku teoretického i praktického ještě přibývá, a tak vrací se v 1. pol. stol. XVIII. opět stav někdejší, že vážná díla v českých skládaná, zvláště obsahu historického, spisují se raději latinsky nebo německy. Jazykem českým, tvarově velmi pokleslým, píše se pro lid spisy náboženské, jichž účelem bylo dovršiti v něm ono smýšlení rozhodně katolické, k němuž protireformace směřovala. O to usilovaly také školy střední, v nichž vedením řádu jezuitského formalismus výhradně nabytí místa. O něco lepší bylo vyučování ve školách piaristických, kterýžto řád v 1. pol. XVIII. stol. v zemích našich pouští se v zajímavý závod o vedení mládeže s privilegovaným řádem jezuitským.

Zkáza jazyka spisovného posléze dostupuje vrcholu v mluvnících, které vznikly mimo území živé mluvy lidové a neměly tedy ústrojného základu. Proto v době vkřísení nezbyvalo nežli vrátiti se k dobrým vzorům starším.

Také v této době nejhojnějšími a nejzdařilejšími plody honositi se může literatura historická. Již v době války samé povstávají dva dějepisci, kteří o dějích současných skládají rozsáhlá díla.

Se strany nekatolické je to lutherán Pavel Skála ze Zhoře, rodilý z Prahy (nar. 1583), jenž kol r. 1600 studoval ve Vitemberce. R. 1604 usadil se v Žatci, kde asi při správě městské zastával nějaký úřad. Oženiv se s příbuznou primátora žateckého, pozdějšího direktora Hošťálka, nabytí tu práva měšťanského. Jako posel městský na sněmích míval pak skrze otce dobrou povědomost událostí pražských. R. 1618 dostalo se mu úřadu při vládě direktorské, po nastoupení Bedřicha Falckého byl úředníkem v kanceláři královské. R. 1619. sepsal návrh smíru mezi císařem Ferdinandem II. a stavy českými. Po bitvě bělohorské vyjel z Čech s králem a sloužil mu ještě skoro dvě léta. Pak usadil se ve Freiberce míšenském, kde dokončil život asi r. 1640. Ve vyhnanství sepsal nejprve »Chronologii církevní«, ve které obecné dějiny lidstva od stvoření světa po svou dobu rozdělával v šestero period časových. Dílo to však bylo pouhou přípravou k spisu hlavnímu, »Historii církevní«, ve které vypisuje s nemalým rozhledem a hlubším pojetím události známé tehdy děje světové synchronisticky od časů apoštolských a ustavení církve Kristovy až do konce roku 1623. V dalším pokračování o době současné zabránila mu

asi smrt. Spis tento je nejrozsáhlejší dílo historické, jež kdy jazykem českým bylo sepsáno, neboť vyplňuje deset velkých foliantů, některé v rozsahu až 1700 stran, chovaných ve valdštýnské knihovně v Duchcově. Obširnější a podrobnější výklad počíná knihou III., kde se líčí obnovení církve Lutherem. Nejvýznamnější jsou díly VII.—X., které vykládají slohem jasným a jadrným dobu současnou, totiž počátek stol. XVII., o níž sám spisovatel měl přímé vědomosti. Děje tyto pojímá správně, případně charakterisuje hlavní účastníky jejich a vytváří tak sytý obraz žalostného úpadku, ježž národ náš až posud cítí. Vydány jsou z toho dějiny české od r. 1602—1623 Karlem Tieftrunkem (5 sv. v l. 1865—1870) ve sbírce »Staré paměti dějin českých«, od téhož auktora i rozprava o Skálovi v »Osvětě« 1873.

Se strany katolické v té době psal Vilém hrabě Slavata z Chlumu a Košumberka, vladař domu Hradeckého. Nar. se jako syn Adama z Chlumu, člena Jedn. bratrské v Čestíně Kostele r. 1572. V mládí vychováván byl u své báby, paní Alžběty Hradecké, roz. Slavatové, horlivé katolčky, tak že nikdy nepřilnul k víře bratrské, od níž odstoupil po cestě do Vlach r. 1597. Aby se vyhnul nevolí své rodiny z toho vzniklé, vydal se opět na cesty do severní a západní Evropy, s nichž se vrátil teprve r. 1600. Brzo potom přijat byl do služeb císařských jako dvorní maršálek. Roku 1602 oženil se s Lucíí Otylíí Hradeckou, která dvě léta později zdělila rozsáhlé statky svého rodu. V hodnostech úředních postupuje Slavata stal se r. 1615 nejvyšším sudím zemským, ale činnost jeho ve smyslu katolickém i absolutistickém vždy zůstávala spíše postranní, neboť rád se vyhýbal zřejmé srážce s protivníkem mocnějším. Ustanoven jsa od krále Ferdinanda II. členem vlády místodržitelské, vedl si opatrně proti církvi pod obojí, ale pro náboženský jeho fanatismus přičítána mu hlavní vina všelikých opatření přísnějších, jež vyšla od vídeňské vlády; proto při vypuklém odboji stavů vyhozen z ckna české kanceláře dne 23. května r. 1618. Zraniv se pádem těžce, zůstával téměř celý rok v domě kněžny Polyxeny z Lobkovic pod stráží direktorskou. Posléze byv propuštěn na léčení do Teplic, ujel ze země a bydlil potom v Pasově. Odtud dal podnět k pozdějším rozsáhlým konfiskacím v Čechách, jakož vůbec z Čechů sám jediný radil k nejpřísnějším trestům proti vzbouřeným stavům a ke zrušení starého zřízení stavovského ve prospěch neomezené moci panovnické. Pozdě teprve seznal, že ve svém fanatismu pracoval pro cizince, kteří nikterak neusilovali o povznesení země. Za své zásluhy o rod císařský r. 1621 povýšen do stavu hraběcího, r. 1628 jmenován nejvyšším kancléřem království Českého ve Vídni. Tu také zemřel r. 1652. Paměti o událostech z doby vydání majestáti a ze dní defenestrace spisoval již v roce svého churavění následkem pádu. Vlastní paměti i zápisky na sněmech a sou-

dech činěné byly mu při tom vodítkem. K pokračování vrátil se teprve v stáří. V posledních dobách životních totiž, počínaje r. 1637, sepsal slohem rozvleklým a částečně pokleslým své »Historické spisování« ve 14 knihách: z nich kniha I. a II. složena byla proti spisu Matyáše Thur-
ná, ospravedlňoval před cizinou jednání odbojné šlechty; část tato jest nejpůvodnější a tím i z celého díla nej-
cennější. Kn. III. a část IV. dovozuje dědičnost království Českého z historických základů; ostatek vypisuje obšírně dějiny říše Habsburské od roku 1526 až 1592. Z toho vydány jsou tis-
kem děje české z let 1608—1619 od Jos. Jirečka (v Starých pam. děj. č. r. 1866 a 1868, 2 sv.), děje uherské z let 1526 až 1546 od téhož ve Vídni r. 1857. Zápisy z let 1601—1603 od A. Rezka 1887; vyňatek z 5. knihy pamětí »Přehled nábožen-
ských dějin českých« od H. Opočenského v Svět. knih. 1912.

Bohužel obě ta díla v době své nenabyla významu zvláštního, poněvadž nedošlo k rozšíření jejich tiskem.

Mezi členy Tovaryšstva Ježíšova, vynikajícími horlivým smýšlením vlasteneckým, důležité místo zaujímá Bohu-
slav Balbín, rodilý ze zchudlé patricijské rodiny v Hradci Králové (1621—1688), jenž pracoval soustavně o za-
chování hynoucí minulosti české, sbíraje kde jaká data hi-
storická o království Českém: »Miscellanea historica regni Bohemiae« podle látky rozvržená obsahovati měla 20 knih, ale nedokončena z nich ani polovice; Balbín sám vydal osmero knih: 1. o přírodních poměrech Čech, 2. o obyvatelích, 3. o místopise, 4. o svatých, 5. o fárách a zá-
duších, 6. o biskupech a arcibiskupech, 7. o panovnících, 8. sbírku listin veřejných; pro literaturu nejdůležitější kn. 9. »Bohemia docta«, sbírka dat o rukopisech, knihovnách, spisovatelích českých, vydána teprve r. 1777 P. Candidem a 1776—1780 K. R. Ungarem. Pro vlastenecký ráz dějepisu če-
ského (Epitome rerum Bohemicarum 1677), jež sepsal, bylo mu snášení dlouholetá protivenství. Důkladná obrana jazyka českého (Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica) na počátku do-
by vzkříšení dobře sloužila svému účelu (vyd. r. 1775, pře-
klad Em. Tomera v Matici lidu 1860).

Co Balbín z veliké části provedl pro Čechy, to chtěl Tomáš Pešina z Čechorodu, kanovník a svět. biskup pražský (1629—1680), vykonati pro Moravu, ale dokončil jen krátké dějiny Moravy (Předchůdce Moravopisu. 1663) a dějiny válek na Moravě do r. 1526 vedených (Mars Moravicus, 1677).

Znamenité dílo o českém státě, jenž právě tehdy nachý-
lil se ke zkáze, složil novotrakvista M. Pavel Strán-
ský ze Stránky u Záp (1582—1657), rektor školy, potom pís-
sař a měšťan litoměřický, jenž r. 1627 vystěhoval se z Čech a posléze byl profesorem a dozorcem gymnasia v Toruni. Účelem jeho díla (Respublica Bohemiae, vyd. poprvé

v Leydè 1634 a podruhé 1643, pak i jinde) bylo pro cizinu vypsati polohu země české, jednotlivé kraje, povahu a obyčej obyvatelstva, podati stručné dějiny, seznam králův, královen a biskupů, pak celé vnitřní zařízení státu českého. Německý překlad spisu toho vydal Ignác Cornoya v sedmi rozsáhlých svazcích s doplňky a hojnými poznámkami v l. 1792—1803. Český překlad od E. Tonnera 1893.

Hájkovu kroniku, mezi lidem již dosti vzácnou, nahraditi chtěl svou prací křižovník Jan František Beckovský (1658—1725), jenž po mnoho let spisoval »Poselkyni starých příběhů českých aneb Kroniku českou«. Záležela ze dvou dílů. V I. (sahajícím po r. 1526, vyd. 1700) přidržoval se nejvíce vypravování Hájkova, jehož zprávy doplnil a rozhojnil, ale zároveň nakupil tu ještě větší nenávisť proti mužům české reformace, jimž vyčítá příčinu všeho zlého. K dílu II. (1526—1575) zůstavil pouze hojný materiál kronikářský a listinný, jež vydal teprve A. Rezek r. 1879—80 (3 svazky).

Mnozí vyhnanci v době války třicetileté vypsali své osudy; z nich vynikají rozsahem a pestroostí »Paměti« Jana Jiřího Haranta z Polžic, bratra Kristofova, neboť vkládá i zprávy tištěné (vyd. Ferd. Menčík 1897).

Cestopisný deník o posláni do Konstantinopole r. 1644—1645, kde vyjednal se sultánem důležitý pro Rakousko mír, zůstavil Heřman Černín z Chudenic (1576—1651), účastník Harantovy cesty do Palestiny, jenž v době konfiskací svou hrabivostí značně zbohatl. Jazyk jeho vykazuje již dosti stop zkázy.

V oborech zanedbaných, zprvu ve vědách přírodních a po zkáze škol ve vychovatelství, své vlasti sloužiti mnil nejpřednější Čech po Husovi, slavný zakladatel novověkého školství, Jan Amos Komenský. Teprve tím, že záhy nucen byl opustiti vlast, do níž se již nevrátil, vynálezy jeho plnou měrou zužitkovala napřed cizina, odkud si nazpět prokrestily cestu do vlasti. Rodem byl z Uherského Brodu (rodiče byli původem ze vsi Komny), nar. 28. března 1592) kde otec jeho Martin byl zámožným měšťanem, záhy však zemřel, jakož i choť jeho, a tak osiřelý syn jejich pozdě se dostal do škol. V bratrské škole ve Strážnici byl v l. 1604 až 1605, teprve r. 1608 dostal se na latinskou školu do Přerova. R. 1611 poslán byl na vyšší studie do Herborna v Nassavsku, kde rychle doháněl, co před tím na něm bylo zanedbáno; studoval tu hlavně filosofii u vševědce Alsteda a theologii u vykladatele bible Fischera. Již v těchto letech rozhodl se pro svůj národ připraviti dvě díla stěžejná: rozsáhlý slovník českolatinský a latinskočeský jako vstup do věd latinou pěstovaných (Thesaurus linguae bohemicae) a přehled viditelných věcí pozemských, »Divadlo veškerenstva věcí« (Theatrum

universitatis rerum). Vyšší snahy v duchu Blahoslavově, aby literatuře domácí zjednány byly všechny vymoženosti vědy, patrný jsou již z těchto úmyslů. Z Herborna Komenský vypravil se ještě na universitu do Heidelberka, mimo to vykonal dlouhou cestu pěšky, na níž dostal se až do Amsterdamu. Vrátiv se do vlasti r. 1614, vyučoval na škole v Přerově a strojíval tu snadnější způsob vykládati latinskou mluvnici (*Grammaticae facilioris praecepta*, 1616). Byv ordinován za kněze r. 1616 dostal se (r. 1618) za duchovního správce a ředitele školy do Fulneku. Tu mimo práce s duchovní správou a výchovou dítek spojené pokračoval v začatém »Divadle veškerenstva« a pro svou církev sestavoval historický obsah Písem sv. (pozdější *Manuálník*, vyd. 1658 v Amsterdamě). Přízně nabyt tu veliké svou dobrotou a pečlivostí o mládež, takže dlouho naň vzpomínáno. Brzo po bitvě bělohorské prchal odtud a skrýval se po různých místech na Moravě, sbíraje látku pro lepší Mapu země moravské (vyd. r. 1627) a pro Starožitnosti moravské (nyní ztracené). Tehdy sestavil také potěšné spisky: »Přemýšlování o dokonalosti křesťanské« a »Nedobytečný hrad jméno Hospodinovo«. Roku 1623 uchýlil se do bezpečnějšího na ten čas útulku v Brandýse n. Orli., kde Karel z Žerotína ochraňoval řadu kněžích bratrských. Rodina jeho ve Fulneku zůstavená (choť a dva synáčkové) zatím zašla morem. V útulku svém Komenský zabral se v rozjímání o významu přátelství a života rodinného, z čehož vznikl spisek »O sírobě«; úzkostí z neblahého stavu církve a vlasti, ježto mu ani v noci nedávaly spáti, přiměly jej k počtí spisku »Truchlivý«; úvahy o marnivosti věcí pozemských, v nichž není položeno pravé štěstí člověka, nýbrž ve spořádaném nitru jeho, vedly jej ke spisu potom nejrozsáhlejšímu, »Labyrintu světa a ráji srdce«, jenž věnován byl ochránci p. Karlovi z Žerotína. Osnova spisu toho vzata je sice z díla německého theologa, spisovatele Jana Val. Andreae (*Peregrini in patria errores a Civis christianus*), ale jinak vylíčení světa zakládá se na vlastních zkušenostech Komenského, na příhodách a vypravování jiných lidí. Spisovatel představuje se tu jako mladý poutník, jenž vydává se na cestu světem, při čemž se mu za průvodce namanou dva: Všudybud Vševěd (vlastní touha po seznání všech věcí) a Mámení (zvyk na věci nazíratí pohodlně podle výkladu jiných lidí a nikoli vlastními smysly). Svět zobrazuje se jako rozsáhlé město, v němž mimo ústřední náměstí je šestero hlavních ulic podle předních stavů lidských (rolnického, řemeslnického a učeného, duchovního, panského a vojenského). V pozadí města vypíná se hrad Štěstěny, uprostřed náměstí zámek královny světa Moudrosti. Všecky stavy na světě poutník prohlíží, také do hradu Štěstěny se dostává

a v hradě královnině na správu světa se dívá, ale všude vidí jen marné pachtění po věcech nepatrných a nicotných, tak že nenachází nikde uspokojení a chce tedy utéci ze světa. Teprve tu vybidnut jest od Krista, aby se vrátil sám k sobě, a když v nitru svém najde pravý pokoj, přijat za přítele božho a tak dosahuje pravého štěstí. Živá líčení a dramatické výjevy na mnohých místech, podané mluvou v té době skutečně běžnou, dodávají skladbě rázu opravdu básnického, jakkoliv je psána prósou a má tendenci potěšnou. Vydání je již přes dvacet (I. vyd. v Lešně (1631), potom v Amsterodamě 1662).

Mimo jiné ještě vzdělavatelné spisky menší Komenský asi tehdy přebásnil lahodným jazykem také žalmy v hymny, a to rozličnými rozměry antickými, mimo to složil spis o rodě pánův z Žerotína (nyní ztracený). R. 1625 k Labyrintu jako dodatek připojil »Hlubinu bezpečnosti« (nazvanou původně jen »Centrum securitatis«), kde dokazuje, že člověk na světě jen potud může býti spokojen a šťasten, pokud se přidržuje jako přirozeného centra Boha všemocného, bez něho však že potácí se bez rady a pomoci.

Když ani Žerotínovi již nebylo možno chovati na statcích bratrské kněží, Komenský uchýlil se odtud blíže k hranicím zemským, v Podkrkonoší na statky Jiřího Sádovského ze Sloupna, i bydlil v Bílé Třemešné (u Dvora Králové).

Ve vlasti ještě počal také skládati nejvýznamnější svou knihu k učení mládeže a pro novou úpravu školství, totiž Didaktiku, umění umělého vyučování, původně sestavenou jazykem českým. V ní se dožaduje školního vyučování na základě jazyka mateřského pro všechny lidi vůbec, učí správnému postupu při vyučování, rozděluje také všecko vzdělání ve čtvero stupňů, školu mateřskou, národní, latinskou, akademii. Pro každý stupeň navrhuje vhodný postup a připraviti chce i přiměřené knihy školní. V Lešně r. 1631 spis dokončil a připojil k němu návrh na obnovení škol v království Českém, zároveň podal tu návrh na novou úpravu církevních poměrů ve vlasti (Haggaeus redivivus), když vyhnancům kynula naděje návratu.

Když r. 1627 vyšel mandát proti nekatolíkům, aby se vystěhovali ze země, nechtěli-li přijmouti víry katolické, Komenský s mnohými jinými Bratřími uchýlil se do Lešna v Polsce, kde souvěrci došli útulku poprvé již r. 1548 při prvním vyhnání ze země. Tu jal se vyučovati na gymnasiu nově (r. 1624) zřízeném. Brzo pak pro školy latinské začal připravovati knihu k učení latiny, spojující s tím i poznání věcné, jež záhy dosáhla ohromného rozšíření. Byla to světoznámá »Janua linguarum reserata« (tekst latinský z r. 1631, český překlad »Dvěře jazyků odevřené« z r. 1633). Ta vydávána jsou brzo v nejrůznějších jazycích, proslavila jméno Komenského po všem světě vzdělaném a

získala mu všude hojně přátel. Na usnadnění method; připojil k ní brzo ještě »Předbrání« (Vestibulum) Základní myšlenkou bylo, že asi z 8000 nejznámějších slov latinských v původním významu sestavil ve 100 odstavcích 1000 vět, které podávaly stručný přehled veškerého světa podle vzniku a rozvoje jeho. Pro výchovu mládeže nej-
užitejší napsal v těch letech nevelikou, ale obsažnou knížku, »Informatorium školy mateřské«. Podáváje pak učitelům návod k užívání Brány, vybral k oživení učení toho ze svého slovníka řadu přísloví z polštiny převedených a srovnal je dle obsahu Brány; dal jim název »Moudrost starých Čechův, za zrcadlo vystavená potomkům«.

Se snahou, vědu přírodní podepřítí věrou, souvisí též »Jádro fysiky, podle světla Božího upravené« z r. 1631, vyd. 1633, jak ji v Lešně vykládal žákům, a podobného rázu »Astronomie«, již aspoň k vydání chystal.

Povzbuzen netušeným zdarem, který měla Brána pro u-
čení jazykům, Komenský připadl na myšlenku, že by bylo lze také sestaviti knihy, které by podávaly stručné návody do všech věd. Zahrnul je po vzoru jiných spisovatelů té doby názvem knih vševědných neboli pansofických; z nich »Brána věcí« (Janua rerum) mládeži podávati měla první návod ku poznání všech věcí na světě. Ohlásiv příteli svému do Anglie, že dílo takové vydá, vzbudil neobyčejné napětí a očekávání všech učenců tehdejších. Zatím také pro kruhy učené přeložil a částečně nově rozšířil Didaktiku jazykem latinským, dav jí název »Didaktiky Veliké«. V těch letech jsa již také seniozem a sekretářem Jednoty, sepsal též některé spisy, čelící k obraně církve jeho, zvláště proti lutherskému kazateli, M. Samueli Martiniovi z Dražova; také vedl nějaký čas správu gymnasia lešenského.

R. 1641 došlo Komenského pozvání od přítele z Londýna, by v Anglii v některé bohaté koleji založil sbor učených mužů, kteří by rokovali o pokroku věd a pečovali podle vědomostí svých o další jich rozvoj. I vydal se na cestu a zvěděl v Londýně, že za tím účelem povolán jest od samého parlamentu anglického. Jednal tedy o věci s učenými, ve spise »Cesta světla« (Via lucis) v Londýně sestaveném podal též návrh na rozšíření obecného vzdělání ve všem lidstvu obecnými školami, knihami obecně platnými, sepsanými přispěním učenců ze všech národů, kteří by byli sdruženi v jediný mocný sbor s předsednictvem v Londýně, a ti by pečovali o šíření osvěty jediným jazykem učeným, který by požadavkům všech věd úplně hověl. Tak by se nejsnáze proktestila cesta obecnému míru světovému, o nějž Komenský tolikrát horlil. Již jednalo se o zřízení koleje k účelům vytčeným, když občanská válka v Irsku vzniklá zmařila provedení velikolepého záměru. Proto Komenský opustil Londýn a přijal nabídku bohatého kupce holandského, Ludvíka z Geeru, vojenského dodavatele Švédův, aby

pro školy švédské upravil knihy k učení latiny. Ve Štokholmě měl čtyřdenní poradu s kancléřem Oxenstiernou o svých záměrech a o tom, co by nejdříve bylo třeba provést; ujav se toho podniku, z něhož se nadál i politického úspěchu českým exulantům, usadil se v pruském Elbinku, kde s několika pomocníky dal se do práce. Upravil nově Bránu a ostatní spisy k učení latiny, k nimž přidal obšírný spis úvodní, »Metodu jazyků nejnovější« (Linguarum methodus novissima, vyd. v Lešně 1649), dílo velmi obsažné a propracované, v němž také rozborně upravil hlavní své zásady vyučovací (kap. X. Didaktika analytická). V Elbinku též vydal tiskem hotový již »Plán vševedy« (Pansophiae diatyposis, 1643) a pojal nejvelikolepější myšlenku, jak napravití porušené věci lidské povznesením vzdělanosti. Nazval to dílo »Porada obecná o napravení věcí lidských« (De rerum humanarum, emendatione consulatio catholica.) Ze sedmi dílů zamýšlených však tiskem vyšly pouze dva úvodní, Panegersie a Panaugie, 1662.

Z Elbinku Komenský vrátil se do Lešna r. 1648, zvolen byv biskupem své církve; tu jal se také tiskem vydávati díla v Elbinku sestavená. Ale naděje, které choval z převzetí dané úlohy v pomoc Švédů při jednání o mír, ukázaly se naprosto klamnými, jakkoli ještě v posledních chvílích smlouvání mírového obrátil se s prosbou ke královně Kristině, ke kancléři a jiným mocným osobám. Exulantů českých neujal se nikdo, a bylo jim určeno zahynouti ve vyhnanství. Znamenaje tím konec své církve, Komenský napsal po ratifikaci míru v Norimberce »Kšaft umírající matky Jednoty bratrské«, dojemný zvláště slovy k národu českému (1650).

Téhož roku 1650 dostalo se mu nového čestného vyzvání od mladšího knížete sedmihradského, Zikmunda Rákócziho, a od matky jeho Zuzany, roz. Lorántfi, aby v uherském jejich sídle, Šaryšském Potoku, zařídil školu podle svých návrhů vševedných. Církev jeho té žádosti vyhověla ráda, neboť knížecí rodina poskytovala ochrany též vyhnancům českým. Komenský tedy, opatřiv rodinu v Lešně, vydal se tam a dodal hned svým návrhům na zřízení vševedné školy konkrétního rázu spisem »Škola vševedná« (Schola pansophica), knihy k učení latiny. Předbraní, Bránu a Síň (Atrium), přepracoval opět podle nových návrhů, posléze na povzbuzení žactva, k větší čilosti, obsah Brány opravil v osmero divadel školních (Schola ludus) znamenaje, jak Uhři na vnějším lesku a nádherném vystupování mnoho si zakládají. Také jinou důležitou knihu na základě Brány tu připravil. Znamenaje totiž, jak málo v severovýchodních Uhřích vyvinuta jsou řemesla, tak že pro poznání mnohých věcí žákům jeho ani věcného názoru se nedostává, nahraditi

jej chtěl aspoň obrázky a opatřil stručný výtah Brány přiměřenými ilustracemi, tak že z toho vznikla první obrázková kniha pro mládež, potom nesčíslněkráté vydávaná, »Orbis pictus« (Svět vyobrazený, I. vyd. v Norimberce 1658). Také teorii řečnickou, již dlouho pro kazatele připravenou (»Umění kazatelské«), Komenský dokončil ještě v Uhřích (r. 1651 podle zprávy prvního vydavatele, Jos. L. Zieglera). Pro knížete Jiřího II. Rákócziho také sestavil praktický návrh, jak by moudrou správou mohl povznést štěstí svého národa (»Gentis felicitas«).

Po čtyřleté skoro práci v Uhřích, kde však otevřeny pro nepřítel šlechty a žárlivost dvořanův i pomocníkův ze školy vševedné sedmitřídní pouze tři nižší třídy jazykové, Komenský vrátil se do Lešna. Tu pak po vypuknutí kruté války polskošvédské stihla ho nejhorší pohroma. Švédové Lešna ušetřili, prý z úcty ke Komenskému, vložili do města posádku, ale okolní zemané polští sebrali obecný lid, Švédy přinutili k odchodu a město vypálili, při čemž neúnavný učitel pozbyl nejen majetku, ale z valné části též rukopisův, o nichž tolik let pracoval. Tu shořel také »Poklad jazyka českého«, jehož spisovatel sám nejvíce želel, jakož i mnoho sebraného materiálu k pracím vševedným. Něco sice mu vráceno, pokud bylo před útekem z města naházeno do podzemní skrýše v pracovně, ale přece ohromná ta ztráta duševní práce velmi těžce stihla stárnoucího učenice. I uposlechl vybídky p. Vavřince z Geeru, syna páně Ludvíkova, a přijal pohostinství v jeho domě, uchýliv se konečně s rodinou do Amsterodamu.

Ve světovém tom městě uvítán byl s velikou úctou, a hned činěny mu od tiskáren nabídky k vydávání spisů jeho. Nejprve sebral a vydal díla pro vzdělání mládeže a školy psaná ve veliký svazek (»Opera didactica omnia«, 1657); soubor jich hned vzbudil úžas celého světa učeného, jako by se Komenskému samému bylo zdařilo všecka tajemství školská odhaliti.

I české spisy dříve sepsané vydával znovu a připravoval jiné. Pro svou církev vydal kancionál, katechismus a Manuálník, jádro bible, sestavené již ve vlasti. Také sepsal tehdy »Smutný hlas zaplaveného hněvem božím pastýře k rozplášenému, hynoucímu stádu« (1660), kde loučí se s ostatky své odumírající církve. Ale ani o vševedných pracích neustával přemýšleti a hleděl dokonati to, co ještě bylo možno. Tak vydal dva díly »Porady obecné«, dokončil »Bránu věcí« a první praktické její použití. »Trojumění obecné« (Triertium catholicum), kde usiloval o souhlas a soulad mezi myšlením, mluvením a jednáním. Rozloučením se světem bylo »Unum necessarium« (Jedno potřebné, 1668), kde podá-

vaje přehled uplynulého svého života, doporučí jiným lidem přidržovati se Boha a pracovati o polepšení lidstva. Žemfel Komenský v Amsterodamě jako poslední biskup své církve dne 15. listopadu 1670. a pochován ve valonském chrámě v Naardeně, kdež i hrob jeho byl nalezen.

Snahami o povznesení lidstva vzděláním Komenský počítá se mezi přední dobrodince lidstva. Všim svým konáním nebyl sice ve své době pochopen, za to programní spisy jeho, Didaktika a Informatorium, došedše uznání teprve nyní, čtou se pilně v nejrůznějších překladech po všem světě vzdělaném. Těmi spisy Komenský stal se zakladatelem školství národního, hlásaje potřebu mládež vzdělávati jazykem mateřským a vzdělání to šífiti na všechny lidi. Spisy jeho, sepsány jsouce jadrným a přesným jazykem, zůstávají posud vzory dobré prósy české.

Zbytky slovníku českého zachovaly se u vrstevníka jeho Václ. Rosy, odtud pak užil jich Jos. Jungmann (ve svém slovníku). Didaktika česká nalezena teprve r. 1841 v Lešně Purkyněm a vydána již několikrát, latinská Didaktika veliká vyšla v překladě A. Krejčího roku 1905. — »Informatorium školy mateřské« nalezeno v Lešně r. 1858 v původním českém rukopise a vyd. t. r. od Ant. Gindelyho. — Lešenská Brána jazyků vyšla ve dvanácti různých jazycích evropských, také v arabském, tureckém a perském, a má vydání do několika set, v úpravě jesuitské s českým textem poprvé r. 1669. — Mapa Moravy v XVII. stol. vydána několikrát, nově od Jindřicha Metelky v ČČM. 1892. — Přebásnění žalmů, zachované v jediném necelém výtisku králickém, vyd. od J. Jirečka 1861. Metoda jazyků v českém překl. Jos. Šmahy. (X. kap. též od Fr. J. Zoubka jako »Didaktika analytická«.) — »Umění kazatelské« vyd. z neznámého nyní rukopisu Jos. L. Ziegler 1823, nově se zbytky kázání L. B. Kašpar 1893. — »Unum necessarium« v překl. Jos. Šmahy v Rychnově 1881 a Jos. Ludvíkovského v Praze 1920. — Také jiné spisy latinské překládali do češtiny Jos. Šmaha a Fr. J. Zoubek. Životopis český vydal Fr. J. Zoubek r. 1871 a 1892, německy Jan Kvačala r. 1892 a 1914 (čes. překl. 1920), jenž také shledal zbytky rozsáhlé koresp. Komenského (vyd. Č. akad. I. 1898, II. 1902; nejobširnější životopis od J. V. Nováka (nedokončený) vychází od r. 1921. Všecky spisy Komenského — po pokusech v Českobratrské bibl. r. 1876—1878 (VII. sv.), v Bibl. pedagog. klas. péčí Šmahovou r. 1881—1891 (IV. sv.), v Dědictví Komenského ve II. sv. a v České akad. (1897—1902) v VI. sv. — vydávati počal red. Kvačalovou Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě; posud VII. sv. Bibliografii shledal Č. Zibrť v Bibliog. č. historie V., 2 (1911), přehled badání o Komenském podal J. V. Klíma v ČČH., 1920.

Literární význam Jednoty bratrské nemohl zajisté pro písemnictví české důstojněji končiti, nežli že dala Čechům Komenského. Proti světové činnosti jeho, již dosáhl ještě

za živobytí čestného názvu učitele národů, pokusy ostatních spisovatelů té doby ustupují.

Tak v oboru mluvnickém pokusil se o soustavnou mluvnici čtyřdílnou svou Čechořečností Václav Jan Rosa, rada vrchního soudu zemského († 1689), muž vlastenecký smýšlející, ale jazyka svého velmi nedostatečně znalý, jenž poprvé do spisovné češtiny zaváděl neústrojně odvozeniny a složeniny. Veden byl při tom obdobnými snahami puristickými, jako některé společnosti v západní Evropě, ale opustil přirozenou tvořivost své mateřštiny. Větší zásluhu má v tom, že zachoval v rukopisném slovníku (*Thesaurus linguae Bohemicae*) část slovního materiálu Komenským nasbíraného.

Matěj Václav Steyer, člen jesuitského, horlivý a vlastenecký spisovatel český († 1692), pečoval o vzdělání lidu tím, že vydal kancionál a postilu katolickou, pořídil též vydání české bible, t. zv. Svatováclavské; odnímaje totiž lidu knihy nekatolické, nahrazoval je katolickými. Se svou matkou založil také Dědictví svatováclavské (1668), které za 80 let rozšířilo mezi lidem na 80.000 katolických knih. Ve svých spisech využitkovati hleděl též lahodnosti a správnosti jazyka bratrského. Pro udržení pravopisu bratrského vydal spisek, obecně nazývaný Žáček totiž Orthographii neb výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti (1668). Výsledku žádaného spisek ten dosáhl. Pomocník jeho Jiří Konstanc za týmž účelem vydal o rok dříve spisek Lima linguae Bohemicae, t. j. Brus jazyka českého.

O poklesnutí váhy jazyka českého v zemích českých po bitvě bělohorské máme význačné svědectví v té okolnosti, že Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého (z r. 1627) a Obnovené zřízení zemské markrabství Moravského (z r. 1628) jsou překlady z originálu německého. Také do desk zemských od té doby připouští se vedle češtiny jazyk německý, jehož pak valem přibývá tak, že v XVIII. stol. je téměř výhradním jazykem zápisů deskových.

Literatura theologická, která v době této honositi se může množstvím plodů, často značně rozsáhlých objemem a pracovaných s nemalou pílí, hledí lidu českému nahraditi, co ztratil konfiskacemi knih. Vydává tedy neb otiskuje starší postilly, upravuje ve směru katolickém kancionál a záhy stará se též o Písmo sv. katolické, jež by nahradilo bibli Kralickou. Podnět k tomu dali arcibiskupové Bilenberk a Jan Frídrieh z Valdštejna, k úpravě vyzván byl nejprve jesuita Jiří Konstanc († 1673), a Matěj V. Steyer († 1692), jehož nástupcem v té příčině pak byl Jan Barner († 1708). Za základ položili opět latinskou Vulgatu, ale přidržovali se ostatně vzorných překladů starších, zvláště bible Benátské a Kralické. Nový zákon vyšel

r. 1677, proroci a knihy Machabejské 1712, ostatní knihy Starého zákona 1715. (Vyd. II. v letech 1769—1771.) Podle textu kralického z r. 1613 vydávali pak exulanti bibli v Halle (Dobrosoli, 1722, 1745, 1766.)

Katolická reformace postarala se mimo to o nezávadnost náboženskou v literatuře tím, že zavedla přísnou cenzuru, které podrobeny byly všechny knihy tištěné. Též mládež ve školách jesuitských měla ve všem osvojovati si zásady přísně katolické. Ale dobré stránky vyučování řádového, jímž dostalo se v XVI. stol. obecného uznání také u nekatolíků, v XVII. a XVIII. zastíněny byly upřílišněným verbalismem a nedbáním rozvoje věd přírodních, ale též přílišnou upjatostí proti všem novým pokrokům a vynálezům vědeckým. A tak výborný řád studijní z r. 1599 trval v nezměněné platnosti ještě počátkem XIX. stol., jakkoli právě v XVIII. století připadá v Evropě snaha o pěstování věd jazyky národními a vzdělání počíná se šířiti ve vrstvách lidových založením školy obecné, o níž péči vede stát. V lidu smýšlení protikatolické stále ještě se potlačuje stíháním knih českých nekatolických nebo podezřelých. Pověsti nejširší jako ničitel jejich dosáhl jesuita Antonín Koniáš († 1760), jenž spálil asi třicet tisíc knih většinou českých a vydával »Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající«, t. j. seznam knih nábožensky závadných. (1729 a 1749, r. 1770 Index librorum prohibitorum corrigendorum).

Mezi jesuity spisovateli dosti bylo také jiných karatelů mravů, kteří svými pracemi literárními povznésti chtěli přísnému, téměř asketickému způsobu života. Z nich nejrazovitější jest Bohumír Hynek Bílovský († 1725), jenž také ukazuje na zásluhy Tovaryšstva o povznesení mravnosti v lidu českém.

Přes to vše znamenají sami náčelníci protireformace, jako Lyl Koniáš, že obrácení lidu českého je pouze vnější, vnitřním smýšlením že Čechové zůstávají od církve odvráceni. Tomu nasvědčuje ostatně i časté pronásledování v krajinách podezřelých i hojně stěhování do ciziny, kde volnost náboženská byla uznána. Náboženské blouznílství pak v krajinách českých šíří se leckde na místě pravé víry křesťanské.

Na samém prahu doby osvícenské svým odporem proti jesuitům a zároveň jako zakladatel první společnosti zednářské v Čechách stojí jansenista hrabě Frant. Ant. Sporck (1662—1738), jenž na tisíce knih rozdal a pro lid český také kancionál obsahu lepšího poříditi dal (Jana Jos. Božana »Slaviček rajský na stromě života«, 1719).